

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE’NİN DOĞU POLİTİKASI VE BAĞDAT PAKTI

Yüksek Lisans Tezi

Özhan MERİÇ

Ankara-2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE’NİN DOĞU POLİTİKASI VE BAĞDAT PAKTI

Yüksek Lisans Tezi

Özhan MERİÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’NİN DOĞU POLİTİKASI VE BAĞDAT PAKTI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:Prof.Dr.Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof.Dr.Temuçin F.ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Arap ülkeleri Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminden, Birinci Dünya Savaşı'na dek Osmanlı yönetimi altında kalmışlardı. Bu ülkeler Osmanlı idaresi altında kaldıkları süre içinde ayrıcalıklı birer yönetimle idare edilmişler ve hiçbir şekilde sömürge statüsüne girmemişlerdi. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in halifeliği almasıyla Osmanlı Devleti İslam dünyasının lideri konumuna girmişti. Böylece Arap devletlerinde Osmanlı'nın önemi arttığı gibi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Araplar, toplum içinde, Müslümanlığın kaynağı olarak görüldükleri için ayrıcalıklı bir konuma gelmişlerdi. II. Abdülhamit dönemine kadar Arapların bu özel statüsü siyasi olarak kullanılmaz iken II. Abdülhamit bunu siyasal boyuta taşımış ve İslamcılık tezi sayesinde Arapları daha iyi bir duruma getirmiştir. Bunun da tek nedeni parçalanma sürecine giren Devletin ömrünü uzatmaktır. Fakat bu olumlu sonuç vermedi. 1882'de Tunus ve Mısır, İngiltere tarafından ele geçirildi. Abdülhamit Han İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya ile işbirliğine gitti. Bu devletler ise buna karşılık Ortadoğu'daki Osmanlı'nın hakimiyeti altında olan Arapları Osmanlı'ya karşı isyana teşvik ettiler ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti Arapların ihanetiyle karşılaştı. Hicaz'da Şerif Hüseyin ve oğulları, 25 Ekim 1915'de İngilizlerle anlaşarak isyan başlattılar. Ayrıca Arapları da bağımsızlık vaadiyle kandırarak 1914 yılında Sykes-Picot Antlaşması ile bu bölgeleri aralarında paylaştılar. İngiltere ve Fransa'nın teşvikini alan Arap halkları onlara olumlu cevap verince önü alınamayacak bir süreç başlamış oldu. Bu olaylara 1908'de İttihat ve Terakki'nin başa geçmesi ve genel politikanın İslamcılıktan Türkçülüğe geçmesi ile Türk olmayan bölgelerin dışlanması da eklenince Araplar Osmanlı'ya karşı harekete geçmekte gecikmediler. Ama San Remo Konferansı'nda manda altında paylaşıldılar ve sömürge durumuna düştüler. Böylece yaklaşık 400 yıl süren bir birliktelik sona ermiş oldu. Böylece Araplarla Osmanlı dönemindeki ilişkiler kopma sürecine girdi.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Atatürk'lü Döneminde ilişkiler ise Misak-ı Milli de belirtilen amaçların ve ilkelerin ışığı altında incelemek gerekir. Misak-ı Milli'nin temel ilkesi Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu ülkeler üzerinde milli

bir Türk Devleti kurmak idi.Yani Türk dış politikasının temeli,Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türklerin kendi toprakları üzerinde kendi kaderlerini çizme hakkına sahip çıkmaları olmuştu.Buna göre, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin varisi olan Yeni Türkiye Devleti, Devletin yüzyıllarca idaresi altında kalmış bulunan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Şu halde Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle münasebetlerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu. Atatürk'ün Doğu ülkeleri ile ilişkilerinde politikası, bütün davranışlarında olduğu gibi gerçeği hiçbir zaman gözden kaçırmamış, hayalden, tehlikeli lüzumsuz ve faydasız gösterilerden ve eğilimlerden kaçınmış biçimde şekillenmiştir.Dönemin önemli gelişmeleri ise Sadabat Paktı ve Hatay Sorunudur.Atatürk 20 Nisan 1931 günü milletvekilleri seçimi öncesi Cumhuriyet Halk Partisi lideri olarak açıkladığı bir bildiride “Yurtta Sulh Cihanda Sulh için çalışıyoruz” dediği gibi, önceliğini iç politik ve ekonomik gelişmelere vermiş,dışa karşı ise akılcı politikalar ile bu dönemde tarafsız bir çizgi çizmiş,bölgesindeki gelişmelere karşı tedbirli,ihtiyatlı davranmıştır.

İkinci Dünya savaşı döneminde ise Doğu ülkeleri ile ilişkileri savaşın gelişmelerine göre şekillenmiş, savaşta ki tarafsızlığını korumak ve toprak bütünlüğünden taviz vermemek ve her ülkenin toprağına saygı göstermek üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Rusya'nın savaşın gelişmesi ile güçlü ve söz sahibi olması nedeniyle zor zamanlar geçirilmiştir.Rusya'ya olumlu görüşler sunabilmek için Turancılık ve Panislamizm konuları üzerinde durulmuştur. Savaş sonrası gelişmeler neticesinde tarafsızlık ve yalnızlık politikasından vazgeçilmesi zorunluluğu doğmuştur.

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidarı ele alması, yalnızca Türk Siyasal yaşamında değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde de çok önemli değişmelere ve kırılmalara neden olmuştur. Bu kırılmaları dış politika alanında yoğun biçimde Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerde görmek olanaklıdır. O tarihlerde, batı ülkelerinin manda yönetimlerinden ve sömürgelerinden yeni yeni kurtulmaya çalışan Ortadoğu ülkeleriyle, Türkiye'nin yakın kültürel ve tarihi

bağlarının bulunması bu ilişkilerin düzeyinin belirlenmesi açısından son derece belirleyici olmuştur.

Demokrat Parti hükümetleri iç siyasal yaşamda olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de yeni bir yaklaşımla konuya eğilmiştir. Ortadoğu Ülkeleri'ne dönük olarak, kendine özgü bir siyasal duruş ve tavır sergileyen bu hükümetler, Ortadoğu'da yeni yeni gelişen Arap Birliği fikrine karşı, batı ülkelerinin duruşuna yakın bir tavır sergilemiş ve dış politika yaklaşımını böyle bir anlayış üzerine oturtmuştur.

Bu dönemin genel özelliklerini belirlemek, Türk Dış Politikası'nın bütüncül yorumu açısından son derece önemlidir. Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin yoğunluğu ve yönü ABD ve Sovyet Rusya ilişkilerindeki sürece bağlı olarak gelişmiştir. Demokrat Parti'nin Batılı devletlerle birlikte yürüttüğü politika, Ortadoğu'da emperyalizme karşı çıkan milliyetçilik hareketleri ve yaşanan iç karışıklıklar yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Özellikle 1958'de Irak'ta çıkan ihtilal ve Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması Menderes'in Ortadoğu'yu koruma politikasına büyük bir darbe vurmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Menderes'in Ortadoğu politikasının başarıyla sonuçlandığını söylemek çok zordur. Bu dönemde Sovyet tehdidine karşı ve ekonomik yardımlardan azami faydalanmak maksatlı olarak NATO'ya girme çabaları olumlu sonuçlanmış,bunun bedeli olarakta Ortadoğu'nun güvenliğinde ve komünizmin yayılmasına karşı tarafsızlık ilkesinden vazgeçilerek bölge ülkeleri ile bir pakt kurulması çalışmaları hızlandırılmıştır.Bunun sonucunda her bir ülkenin ayrı niyetlerle katıldıkları Bağdat Paktı kurulmuştur.

Sonuçları açısından olumsuz olarak nitelenebilecek olan Pakt,kurulduğu günden itibaren bölge ülkelerinin ve Sovyetler Birliği'nin tepkisiyle karşılaşmıştır.Türkiye,hem Bağdat Paktı'nın kuruluş aşamasında hem de Pakt'ın genişlemesinde izlediği aktif politika sebebiyle,Bağdat Pakt'ına karşı olan ülkelerle ilişkilerinin gergin olduğu bir sürece girmiştir.Bu süreçte yaşanan gelişmelerle izlediği politika Bağdat Paktı çerçevesinde batılı ülkelerle geliştirdiği yakın

ilişkilerin etkisinde kalmıştır.Türkiye bu dönemde aktif diplomasi ve bazen de askeri güç kullanarak Ortadoğu ülkeleri ile uzun yıllar olumsuz yönde etkileyecek bir politika izlemiştir.

1958 Irak İhtilali'nden sonra Irak'ın ayrılmasıyla Bağdat Paktı bir üyesini kaybetmiş ve CENTO adını almıştır. Bu dönemden sonra daha çok ekonomik boyutu ön planda olmuş ve İran Devrimi ile birlikte önemini yitirerek dağılmaya yüz tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Doğu, Türk Dış Politikası, Cento

Bağdat Paktı, Sadabat Paktı, Demokrat Parti.

ABSTRACT

Arabian countries, from the period of Yavuz Sultan Selim's sovereignty till the World War I, stay under The Ottoman Yoke. These countries, in that period, had been governed with a privileged administration and never been classified as colonies. In 1517, in case of Yavuz Sultan Selim became haliphate, Ottoman Empire obtained the leadership of Islam world. Now that seen as the source of Islam, The Arabs living in the empire, stepped up in a privileged position as the Ottoman's importance increased in the Arab countries. This same special statue without exploitation by any policy continued till the II. Abdülhamit perio but as II. Abdülhamit introducing Islamizm thesis in politics put Arabs in a better situation, The only reason in introducing of islamizm thesis was to prolong the life of empire but it didn't result in positive. Tunusia and Egypt were overran by England. Abdülhamit Khan cooperated with Germany against England and France. In return, these countries provoked the Ottoman Arabs in middleeast for rebellion and collaborate with them in WWI against the empire. In Hicaz, Sheriff Hüseyin and his sons broke out a rebellion in collaboration with England in 25 October 1915. The Entente powers shared all the other Arab states by Sykes-Picot agreement by deceiving the arabs in 1914. In addition to these events, Ittihat Terakki Party's control in 1908, the general politics turned from Turkism to Islamizm and non-Turkish areas were ostracized. So that Arabs started to react against Ottoman Empire. But in San Remo conference Arabic regions were shared and fell into colony position. So 400 years unity ended and Ottoman-Arabic relations started to disconnect.

Relations in the Independent war and first period of republic should be examine under the principles and the purposes mentioned in the Misak-ı Milli (National Pact).

The basic principle of National Pact was to establish a national state on the countries with Turkish population. That is fundamental of Turkish foreign politics focused on the totality of Turkish land and having the right to decide their own destiny. According to this policy, Turkish state relinguish with the claims over the Arab lands which had been governed for centuries by him. So there wasn't any reason not to have good realitionships with those new countries. Atatürk, in his politics with the middleeast countries, had always been prudence, discreet and realist like in his all behaviours. Some important events were Sadabat Pact and Hatay Issue in this period. Atatürk gave the priority to domestic politics and economic developments, rational foreign politics, kept on an impartial way and prudent policy for his own region. As he told in speech "Trying for peace in home, peace in world" before the deputies voting in 1931.

In the WWII period, relations with the middleeast countries shaped according to the developments in war. It had been a difficult time especially with Russia's increasing power and pressure on Turkey. In that time politics focused on Turancılık and Panislamizm. In the result of the developments after war it had been necessary to relinquish with the impartiality loneliness policy.

With the Democrat Party assumed the position in 1950, Not only in Turkish political life, but also in Turkey's international relationships there had been very important changes and breaks. It is possible to see those breaks oftenly in the relations with the Middleeast countries.

In that times close historical and cultural ties between Turkey and Middleeast countries became very significant to decide the level of the relations between them.

Democrat Party governments, like in the domestic political life, exhibited a peculiar political behaviour for Middleeast countries, for the improving new idea about unity or arabs, exhibited a parallel behaviour to the western governments.

It is most important to determine the general features of that period for a total intergration of Turkish foreign policy. In Democrat Party period, the direction of Turkish relations with Middleeast developed according to the directions of the relations between Russia and USA. In that period against the Soviet threat and for the purpose of taking maximum advantage of economic assistance, the efforts to join NATO resulted positively. As a return to this, relinquishing with the impartiality principle against the spread of communism for the security of Middleeast, a study to establish a pact with the regional countries accelerated. Nevertheless Baghdad Pact was established, having each country different purposes when joining. The processing policy by Democrat Party with Western governments failed because of the anti-empyrialist nationalist movements and disorders in the middleeast countries. Especially Iraq revolution and Iraq's leaving of Baghdad Pact stroke to the protection of middleeast policy of Menderes and it is very difficult to assess this policy as prosperous.

The Pact that could be counted negative regarding the results, had been encountered the reaction of CCCP and adjacent countries since the foundation. After that Turkey entered a new process of tension with the countries against the Pact. Also his policy was affected by the relations improved with western countries on middleeast. Turkey, in this period, with active policy and sometimes using military power, carried on a policy that affected the relations badly.

After 1958 Iraq Coup, Iraq left the Baghdad Pact and Pact is named as CENTO. As a result of this, economical dimension took first plan. By the Iran Revolution Pact lost its importance and started to break up.

Key Words: Middleeast, East, Turkish Foreign Policy, Cento, Baghdad Pact, Sadabat Pact, Democrat Party

ÖNSÖZ

Türkiye,geçmişten günümüze coğrafi,siyasi ve kültürel bağlar ve dış politika anlayışı nedeniyle,Ortadoğu'da meydana gelen olayların dışında kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile mesafeli bir ilişki geliştirmekle beraber bölge ülkeleri ile ilişkileri hiçbir zaman tamamen kopmamıştır. Özellikle Demokrat parti döneminden itibaren ilişkilerde artış görülmüştür.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu politikası,siyasi yönünden ele alınacaktır.Osmanlı Devleti'nin son döneminde doğuda yaşanan gelişmeler(milliyetçilik akımının yayılması ve bağımsızlık hareketleri) ve sonrası Türkiye Devleti'nin kuruluş öncesi milli mücadele döneminde kurulmaya çalışılan ilişkilerin ışığında;Atatürk'ün milli dış politikası olarak benimsediği “Yurtta Sulh,Cihanda Sulh” anlayışı üzerine kurulan politika yaklaşımı ve dönem dönem yaşanan sapmalar,Türkiye'nin doğusunda bulunan ülkelerle ilişkileri ikili ve paktlar çerçevesinde incelenecektir.Milli Mücadele'nin Dış politikası,Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal düşünce ve felsefesi bakımından dış ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

Türkiye'nin doğu ülkeleri ile ilişkileri konumları itibariyle direkt olarak Türk doğu politikasını etkileyebilecek ülkeler olarak ele alınmış ve asıl inceleme konumuzu oluşturan Bağdat Paktı'nın üyesi ve bu süreçle ilintili ülkeleri kapsayacak şekilde devam etmiştir. Bahsi geçen ülkeler ABD, Afganistan, Fransa, Lübnan, Irak, İngiltere,İran,İsrail,Sovyetler Birliği,Mısır Suriye,Ürdün'dür.

Çalışmamız Milli Mücadele yıllarından başlayarak, Bağdat Paktı'nın sona erdiği dönemi kapsayacak,Pakt'ın isim değiştirerek Cento adını aldığı ve ömrünün tamamladığı dönem açıklanacaktır.

Tezimiz toplam Dört bölümden oluşmaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerle,Osmanlı Ortadoğu ve

Arap politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yansımaları ile dönemin güçlü ve hakim ülkelerinin Ortadoğu'ya bakışı ve politik yaklaşımlarını içeren bir giriş yapılmıştır. Birinci Bölümde; Atatürk Dönemi Doğu ülkelerine bakış ve ilişkiler, Milli Mücadele dönemi, 1923-1932 arası ikili ilişkiler, 1932'den vefatına kadar oluşturulan paktlar çerçevesinde incelenmiştir. Bu dönem incelendiğinde bir nevi tarafsızlık dönemi olduğu görülmektedir.

İkinci Bölümde; İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Soğuk Savaşın şekillendiği, ülkelerin taraf seçme zorunluluğu yaşadığı dönemde Türkiye'nin doğu ülkeleri ile ilişkileri ve özellikle bu döneme damgasını vuran Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına geri dönüşü, bunun Türkiye yansımaları incelenmiştir. Bu dönem ilişkilerde ülkelerin geleceğinin belirsizliğinden ve savaşın en büyük etkisi olan ekonomik çöküntülerden dolayı yaşanan durgunluk nedeniyle bir durgunluk dönemi olarak görülmektedir.

Üçüncü Bölümde; 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan ve Türk Dış Politikasında aktif ilişkilerin yaşanmasına neden olan Demokrat Parti'nin Doğu politikası ve doğu ülkeleri ile yaşadığı ikili ilişkiler incelenmiştir.

Dördüncü Bölümde; Bağdat Paketi başlığı altında, Bağdat Paketi'nin kuruluşu, üyeleri ve aralarındaki ilişkiler ile Pakt'ın hukuki değerlendirmesi ve Türkiye açısından etkileri incelenmiştir. Son kısımda Pakt'ın sonuçları irdelenmiştir. Ayrıca Bağdat Paketi'nin isim değiştirilerek CENTO adını aldığı süreç ve feshedilmesine kadar olan dönemde yaşanan olaylar, incelenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xii
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ DOĞUYA BAKIŞ(Tarafsızlık Dönemi 1918-1938).....	18
1.1.Milli Mücadele Dönemi Doğu politikası.....	18
1.2. Cumhuriyet Dönemi İkili İlişkilerde Doğu (1923- 1932).....	44
1.2.1.İkili İlişkilerde Yaşananlar.....	47
1.2.1.1.Türkiye-İran İlişkileri.....	47
1.2.1.2.Türkiye-İrak İlişkileri.....	54
1.2.1.3.Türkiye-Afganistan İlişkileri.....	58
1.2.1.4 Türkiye-Suriye İlişkileri.....	59
1.3.Atatürk ve Paktlar Çerçevesinde Doğu Politikası (1932-1938)	61
1.3.1.Sadabat Paktı.....	62
1.3.2.Hatay Meselesi.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

İİ.DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DOĞU İLE İLİŞKİLER(Durgunluk Dönemi 1939-1950).....71

2.1.Savaşın İlişkilere Etkisi.....71

2.2.Sovyetlerin Tutumundaki Değişiklik ve Nedenleri.....83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DOĞU POLİTİKASI (Aktif Dönem 1950-1960).....90

3.1 Demokrat Parti Dış Politika Anlayışı ve Doğu Üzerine Etkileri.....90

3.2 Bağdat Paktı'na Giden Süreçte Yaşanan İkili İlişkiler.....95

3.3 NATO Üyeliğinin Getirdiği Tavizler ve Görevler.....101

3.3.1.Akdeniz Savunma Paktı.....103

3.3.2. Ortadoğu Komutanlığı (1950-1951).....104

3.3.3. Ortadoğu Savunma Organizasyonu (1952-1953).....108

3.3.4.Türkiye-Pakistan Antlaşması (2 Nisan 1954).....113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞDAT PAKTI.....117

4.1.Bağdat Paktı'nın Üyeleri ve Aralarındaki İlişkiler.....117

4.2.Bağdat Paktı'nın Maddeleri ve Hukuki Değerlendirmesi.....130

4.3.Bağdat Paktı'na Tepkiler ve Türkiye Açısından Etkileri.....136

4.4.Bağdat Paktı'nın Tarihi Gelişim Süreci ve Sonuçları.....142

4.4.1.Tarihi Gelişim Süreci.....142

4.4.2.Genel Sonuçları 146

4.4.3. Ortadoğu'da Bunalım ve Krizler.....152

4.4.3.1.Süveyş Bunalımı 155

4.4.3.2.Suriye Krizi	164
4.4.3.3.Irak İhtilali.....	171
4.4.3.4.Lübnan ve Ürdün Bunalımları.....	175
4.4.4 Bağdat Paktı'ndan Cento'ya.....	179
4.4.4.1.Dış Politikada Tutum Değişikliği.....	184
4.4.4.2.Cento'nun Feshi.....	188
SONUÇ.....	193
KAYNAKÇA.....	198
ÖZGEÇMİŞ	210
EKLER.....	211

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti

B.C.A.: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BM : Birleşmiş Milletler

B.M.M. :Büyük Millet Meclisi

Bkz.: Bakınız

CENTO : Merkezi Antlaşma Örgütü(Central Treaty Organization)

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

çev. : Çeviren

DP : Demokrat Parti

haz. : Hazırlayan

MBK: Milli Birlik Komitesi

MEDO: Middle East Defense Organization

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması

ODSO : Ortadoğu Savunma Organizasyonu

RCD : Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı

s. : Sayfa

s.s. :Sayfalar

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Arap ülkeleri Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminden, Birinci Dünya Savaşı'na dek Osmanlı yönetimi altında kalmışlardı. Bu ülkeler Osmanlı idaresi altında kaldıkları süre içinde ayrıcalıklı birer yönetimle idare edilmişler ve hiçbir şekilde sömürge statüsüne girmemişlerdi. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in halifelîği almasıyla Osmanlı Devleti İslam dünyasının lideri konumuna girmişti. Böylece Arap devletlerinde Osmanlı'nın önemi arttığı gibi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Araplar, toplum içinde, Müslümanlığın kaynağı olarak görüldükleri için ayrıcalıklı bir konuma gelmişlerdi.¹ II. Abdülhamit dönemine kadar Arapların bu özel statüsü siyasi olarak kullanılmaz iken II. Abdülhamit bunu siyasal boyuta taşımış ve İslamcılık tezi sayesinde Arapları daha iyi bir duruma getirmişti. Bunun da tek nedeni parçalanma sürecine giren Devletin ömrünü uzatmaktı. Fakat bu olumlu sonuç vermedi. Osmanlı Devleti bu yörede asla sömürgeciliğe yeltenmemiş, mahalli halklara özyönetim(otonom) hakkı tanınmıştı.²

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti topraklarının çeşitli yerlerindeki yerel liderler ve hareketler özerklik, hatta bağımsızlık peşindeydi. Özellikle Suriye'deki yerel güç odakları (Bedevi, Türkmen, Dürzi,) ve bunların kontrol altına alınması önemli bir konu teşkil ediyordu.³

Osmanlı Devleti, bu yerel güç odaklarının kendi aralarındaki iktidar ve çıkar mücadelesine genellikle müdahale etmiyor, sadece vergilerin toplanmasına önem veriyordu. Bunlardan biri olan Mehmet Ali Paşa da Mısır'da bağımsız bir beylik yaratma düşüncesiyle 1805–1848 yılları arasında Osmanlı Devletine karşı diplomatik ve askeri bir mücadeleye başladı. Mehmet Ali Paşanın Mısır'a vali olarak atanmasından dolayı, zamanla güçlenen Mısır Kuvvetleri tarafından bütün Suriye ve Akka, 1832 yılında ele geçirildi. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu hakimiyeti Mehmet Ali Paşa İsyanıyla sarsılmıştı. Osmanlı Devleti'nin valisi olarak

---

¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.3.

² Mim Kemal Öke ve Erol Mütercimler; **Düşler Ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.151

³ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Arkadaş Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 357.

Mısır'da görev yapan M. Ali Paşa zamanla güçlenip Kölemenler'i de ortadan kaldırarak bölgede hakimiyet kurmuştu. Ayrıca M. Ali Paşa bölgelerde yaptığı başarılı reformlarla dikkat çekmişti.

Yapılan 5 Mayıs 1833 Kütahya Antlaşması ile Osmanlı Devleti Girit, Suriye, Cidde ve Adana valiliklerini Mısır'a verdi. Böylece Mehmet Ali Paşa Mısır'ı özerk ve babadan oğula geçen bir beylik haline getirdi. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın bölgede uyguladığı baskıcı politikalar neticesinde Suriye'de Arap Milliyetçiliği artış göstermeye başladı. Daha sonra İngilizlerin desteğini alan Osmanlı Ordusu, Mısır kuvvetlerini yenerek Suriye'den çekilmek zorunda bıraktı. 7 Kasım 1864 yılında kabul edilen "Vilayet Nizamnamesi" ile Şam ve Say "Suriye Vilayeti" adı altında birleştirildi.

Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876 da ilan edilmesi bölgede sevinçle karşılanmış, Aralık ve Ocak aylarında yapılan seçimlerde 232 mebusluktan 32'sini Araplar almıştı. Bu seçimlerin sonucunda, Arap vilayetlerinden imparatorlukla daha iyi bütünleşmiş bir durumda olan Halep ve Suriye, nüfuslarına oranla daha fazla temsil edilmişlerdi. Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı ordusunun savaşı kaybedecek gibi olmasıyla bazı nüfuzlu kişiler bağımsız bir Suriye krallığı kurma çalışmasına başlarken, Osmanlı Devleti'de bölgedeki bu olumsuzluklara karşı, tanınmış ve güçlü kişileri vali yaparak tedbir almayı düşünmüştü. Ayrıca Osmanlı Devleti, İslami bağları ve değerleri vurgulayarak, panislamist bir politika izleyerek Arapları imparatorluğa bağlamaya çalıştı.

Burada II. Abdülhamit'in Panislamizm politikasına ayrı bir parantez açmak gerekir. Tanzimat döneminin hareket noktası reformlar yoluyla Devletin çeşitli unsurlarını, müşterek vatan, müşterek hanedan ve müşterek menfaat etrafında birleştirerek, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan vatandaşların meydana getirdiği bir Osmanlı toplumu oluşturmaktı. 19. yüzyıl boyunca gayrimüslimlere bazı hakların verilmesi, bunların isyan etmelerine ve ayrılıkçı fikirlerinin gündeme gelmesine sebep olmuştu. "Osmanlıcılık" fikri ile yola çıkan Tanzimatçıların bu fikirlerine karşı II. Abdülhamit, "İslam Birliği" fikrini gündeme getirdi. 1860'lı yılların

sonlarına doğru Alman Birliği (Pan-Germenizm)'nin kurulması ve bunu İtalyan birliğinin takip etmesi, çok önceleri başlamış olan Slav birliği (Pan-Slavizm)'nin Rusya önderliğinde büyük bir güç olarak ortaya çıkması Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekmiş ve onlar da varlıklarını devam ettirebilmek için İslam birliği (Pan-İslamizm) fikrine sarılmışlardı. Devrin Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Abdülhamit (1876-1908) takip ettiği İslam birliği siyaseti ile sadece Osmanlı idaresi altında yaşayan Müslümanların birliğini düşünmüştü. Osmanlı idaresindeki Müslüman milletleri İslam birliği fikri etrafında toplayarak, Türk olmayan Müslümanları, Avrupalıların kışkırtmalarından korumak ve devleti mevcut şekliyle devam ettirmek istiyordu. Fakat takip ettikleri emperyalist siyasetleri neticesinde pek çok İslam ülkesini işgal etmiş olan Rusya, İngiltere ve Fransa, II. Abdülhamit'in bu Pan-İslamist siyasetinden büyük huzursuzluk duymaya başlamışlardı. Zira bütün Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahının nüfuzunu kullanarak, kendi idareleri altındaki Müslüman milletleri isyan ettirmesinden korkuyorlardı⁴.Ayrılık tohumlarının daha fazla güncellik kazanıp diğer Müslüman toplumlara yayılmadan önlenmesi maksadıyla tebaanın müşterek noktaları ve İslam dininin “Hilafet makamı” yerinde gündeme getirilerek uygulama safhasına geçildi.Panislamizm siyaseti altında II.Abdülhamit'in iki çeşit genel siyaseti gündeme geldi:

1-Gözlerini Osmanlı Devleti'ne dikmiş,menfaatler koparma peşinde koşan Avrupa devletlerinin rekabet duygularından istifade edip birbirleriyle uğraşmalarını sağlamak,(Denge Siyaseti)

2-“Hilafet” makamı ile hem devletin dahilinde,hem de devletin dışında mevcut Müslümanlarla ilgilenip birlik ve beraberliği sağlayacak,Batı ve Rusya üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak.⁵

İngilizler,Hindistan ve Afganistan'ı işgal etmek maksadıyla II.Abdülhamit'in Halifelik sıfatını kullanmak istemişlerdi.Teklifleri reddedilince II.Abdülhamit'in Halifeliğinin meşru olmadığı propagandasını yaymışlardı.Rusya ise Küçük Kaynarca Antlaşması'yla(1774) Osmanlı Padişahının Halife olarak

⁴ Mehmet Saray, **Türk –İran İlişkileri**,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara, 1999 s.93.

⁵ Cevdet Ergül, **II.Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Olayları**; Çağlayan Yayınları, İzmir ,1997 s.8.

Kırım Müslümanları üzerindeki dini nüfuzunu tanımış ve bunu resmileştirmişti.Osmanlı Devleti'nin zamanla İngilizlerden uzaklaşarak,Rusya ile ilişkilerini geliştirmesi karşılıklı menfaatlerle yakinen ilgili idi.Saltanatı süresince “Halifelik” makamı II.Abdülhamit'in en geçerli güç kaynağı idi.

Bu dönemde II. Abdülhamit halifeliği hiç görülmemiş bir yoğunlukta vurgulamıştı. 1870'lerden sonra güncellik kazanan İslami düşünceyi biraz daha destekleyerek, halkına yeni bir sosyal ve dini motivasyon kazandırmayı amaç edinmişti. Zaten 1878'de yapılan Berlin Kongresi'nden sonra devletin fiili yapısı Müslümanların ağırlıkta olduğu bir şekle girmişti. Bu politikanın dış politikadaki yansımalarına bakılacak olursa,Padişah halifelik sıfatının her fırsatta vurgulanması ve sömürge idaresi altında yasayan Müslümanların dertleriyle ilgilenmesi ile kurulan manevi bağın sömürgelerinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu devletlerle olan ilişkilerde önemli bir pazarlık kozu olduğunu düşünmekteydi. Yeri geldiğinde bir sözü ile Müslümanların cihat edip sömürge idarelerini yıkabileceklerini iddia ederken bunu sömürgeci devletlerin dikkatlerini halifeliğin potansiyel gücüne çekmek için yapmaktaydı.

İngiltere'nin karşı çıkışlarına rağmen II. Abdülhamit İslam Birliği politikasını başarıyla uygulamıştı. II.Abdülhamit dönemi Arapların siyasi ve sosyal ve hukuki yaşamları için gelişmelerin olduğu bir dönemdi.

II.Abdülhamit döneminde ortaya konan “Doğu Politikası'nın temel amacı;hem misyoner ve Siyonist faaliyetlerle mücadele etmek,hem de Ermeni,Kürt ve Arap toplulukların problemleriyle meşgul olmak,bunların çözümü için politikalar geliştirmektir.II.Abdülhamit devrinde uygulanan yeni devlet politikasını şöyle özetlemek mümkündür;1-Merkezi otoritenin sağlamlaştırılması ve devletin daha etkili olabileceği yeni bir sosyo-politik dengenin kurulması,2-İngiltere ve Rusya'nın saldırılarından bölgenin korunması ve bir güç dengesi oluşturarak,Ermeniler'in yıkıcı faaliyetlerine engel olunması,3-Panislamizm politikasının,bu tedbirlerle daha

rahat yürütülebilmesi.Rusya ile sınır olan Ermeni bölgelerinde yalnızca Müslümanların yaşamasını istemesi.⁶

II. Abdülhamit Devletin merkeziyle Arap vilayetleri arasında bütünleşmeyi artırmak için olduğu kadar, buralarda çıkacak isyanlara ve siyasi karışıklıklara süratle müdahale etmek amacıyla da demiryollarının yapılmasına büyük önem verdi.

II. Abdülhamit'in güttüğü İslamcılık siyasetinin en önemli başarısı Şam'la Mekke-Medine'yi birleştiren Hicaz Demir Yolu'nun yaptırılması olmuştur. Projenin kamuoyuna açıklanan amacı Müslümanların hac seferlerini kolaylaştırmaktı. Fakat bunun yanında Arabistan'ın ortasına kolay asker sevk etmek, uzak bölgelerdeki denetimi sağlayabilmek ve İslam birliği politikası doğrultusunda Müslümanların kaynaşmasına katkı sağlamak gibi amaçları da vardı.Abdülhamit'in İslam Birliği Politikası konusunda bir başka girişimi de imtiyazını Almanlara verdiği Bağdat Demiryolu Projesiydi.Abdülhamit'in güttüğü İslam Birliği Politikası temel aldığı devleti kurtarmakta başarılı olamamışsa da devletin ömrünü uzatma konusunda başarılı idi.Ama Dönemin ideolojik akımı olan milliyetçiliğin Araplarda yavaş ilerlemesinde bu politikanın da payı vardı.

1908 yılı, hem Türk milliyetçiliği, hem de Arap milliyetçiliği bakımından bir dönüm noktası olmuştur.Yani, Türk milliyetçiliğinin 1908'de yeni bir hız kazanması, Arap milliyetçiliği üzerinde de hızlandırıcı etki yaratmıştı.⁷

Türk milliyetçiliğinin doğuşu, Türk-Arap ilişkilerini bir kere daha olumsuz yönde etkileyecekti. Şöyle ki, Türk milliyetçiliği yolundaki gelişmeler, hem Arap milliyetçilerine örnek oluşturacak; hem de Araplarda, Türklerin artık kendilerini "bir yana bıraktığı", "gözden çıkardığı" hissini uyandıracaktı.⁸

1908 yazında, sürekli şikayet mırıltıları duyulan ordunun açıktan açığa başkaldırmasıyla muhalif olaylar doruğa erişti. Ayaklanma Makedonya'daki III.

---

⁶ Ergül, a.g.e, s.12

⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e,s.73.

⁸ Ergül, a.g.e,s.16.

Ordu'da başlamış, Edirne'de merkezlenmiş olan II. Ordu'ya sıçramıştı. Bu olaylar sonucunda 1876 yılında ilan edilip sonra rafa kaldırılan Meşrutiyet'i Abdülhamit 24 Temmuz 1908 yılında yeniden ilan etmek zorunda kaldı.⁹

II. Abdülhamit'in Meşrutiyeti ilan etmesiyle imparatorluk sınırları içindeki Araplarda da, Balkanlardaki gibi milliyetçi gelişmelerin etkileri görüldü. Bu milliyetçi duygular, Araplar arasında Osmanlı'dan ayrılma ve kendi devletlerini kurma düşüncesini geliştirdi.¹⁰

Meşrutiyet'in 1908'de tekrar ilan edilmesi ile beraber imparatorlukta uzun yıllardır devam eden baskı yönetimi sona ermiş oldu. Bunun doğal bir sonucu olarak ülkede bir dönem gerçek bir özgürlük ortamı yaşandı. Yaşanan bu çoğulcu ortamda her görüşten pek çok gazete basılmaya, yeni dernekler kurulmaya başlandı. Her türlü muhalif görüş bu dönemde anayasanın da tekrar yürürlüğe girmesi ile rahatça dile getirilmeye başlandı. Bu dönemde Araplar da kendi istek ve amaçlarına yönelik cemiyetler kurmaya başlamışlardı. Bunlardan bazıları dönemin özgürlükçü atmosferine uygun bir biçimde resmi statüde kurulurken, bazıları da kuruluş amaçlarının meşru düzene karşı bir yapıda olmasından dolayı gizli bir biçimde örgütlenme yolunu tercih etmişlerdi. Gizli örgütlenen Arap milliyetçi derneklerinin kuruluş amaçları doğrudan Arap bağımsızlık hareketiyle paralel bir konumdaydı. Bu gizli cemiyetler, 1909'da kurulan Kahtaniyye Cemiyeti, 1911'de kurulan El-Fatat Cemiyeti ve 1913'te kurulan El-Ahd Cemiyetleridir. Kahtaniyye Cemiyeti temelde federal bir yapı taraftarıydı. Cemiyetin genel isteği Osmanlı Devleti'nin da tıpkı Avusturya-Macaristan Devleti örneğinde olduğu gibi bir çifte monarşili yapı meydana getirilmeliydi. Buna göre Osmanlı Devleti bir Türk – Arap Devletine dönüştürülecekti. Bu öneri doğal olarak İttihatçılar tarafından şiddetle reddedildi. Çünkü onlara göre devlet için ideal olan sistem merkezi idare sistemiydi

---

⁹Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye Ve Arap Dünyası** Çev: Nuran Ülken Sander Yayınları, İstanbul, 1975 s.37.

¹⁰ Kemal Yakut, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı Ve Türk-Arap Muhadeneti (Dostluk) Cemiyeti" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005, s.6

ve bu sistem Kahtaniyye üyelerinin seslendirdiği federal yapı ile taban tabana zıt bir durum ortaya koymaktaydı. İttihatçılar bu yüzden Kahtaniyye Cemiyeti'ni yıkıcı, bölücü bir oluşum olarak ilan etmişlerdi.¹¹

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan gizli Arap cemiyetlerinden bir diğeri olan El-Ahd Cemiyeti, yapısı itibarıyla diğer cemiyetlerden farklı bir görünüm arz etmekte idi. 1910 yılında kurulan Kahtaniyye Cemiyeti'nin kendi iç çekişmeleri sebebiyle deşifre olup, dağılmasının ardından kurulmuştu. Cemiyet amacı, kullandıkları yöntem ve parola itibarıyla Kahtaniyye ile tamamen ortak bir yapıya sahipti. Tamamıyla asker üyelerden kurulu bir cemiyetti. Cemiyete Arapça "yemin" anlamına gelen "Ahd" adı verilmişti. Bu yemin, cemiyetin üyelerinin anavatanlarına hizmet etmek için Allah'a verecekleri söz anlamında sembolik olarak kullanılmıştı.¹²

El Fetat Cemiyeti 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan ilk gizli Arap cemiyeti idi. Genç Arap Cemiyeti anlamına gelen Fetat Cemiyeti 14 Kasım 1909 tarihinde Paris'te bir grup Arap öğrenci tarafından kurulmuştu. Cemiyetin kuruluş amacı imparatorluk dahilinde yer alan Arapların geri kalmışlıklarına çare üretmek ve onların durumlarını iyileştirerek, Arap toplumunu gelişmiş toplumlar seviyesine yükseltmekti.¹³ Fetat Cemiyeti kurulduğu dönemde doğrudan Arap milliyetçiliği yapmamıştı. Genel politika olarak ayrılıkçı bir siyasetten çok Arapların, Osmanlı'nın içinde yer alacağı bir gelecek vizyonunun üzerinde durmuştu.

Jön Türklerin başarısı gerek imparatorlukta gerekse dışarıda büyük umutlar uyandırdı. Fakat kısa zamanda Devleti meydana getiren unsurların Abdülhamit rejiminin yerini alacak yeni politik sistem konusunda çok farklı görüşlere sahip oldukları ortaya çıktı. O dönemde birbiriyle çelişen iki ideoloji vardı ilki Osmanlıcılık, ikincisi milliyetçilik akımının etkisiyle artan Türkçülük fikriydi.

17 Aralık 1908'de Meclis açıldı. İki dereceli seçim yapıldı. İttihat Terakki'nin meclisine 60 Arap girebildi. Padişahın tayin ettiği Ayan Meclisi'nde ise

---

¹¹ Mansfield, a.g.e, s.35

¹² Kürkçüoğlu, a.g.e, s.24

¹³ Mansfield a.g.e, s.39

3 Arap bulunmaktaydı. Darbeden kısa bir süre sonra İstanbul'da oturan Araplar tarafından düzenlenen ve İttihat ve Terakki liderlerinin de katıldığı bir toplantı sonunda Osmanlı-Arap Kardeşliği (İha El-Arabi El-Osmani) adı altında yeni bir resmi cemiyet kuruldu. Cemiyetin birincil amacı, Cemiyet kurucularının kendilerini Arapların hak ve hukuklarının koruyucuları olarak lanse ederek, 1908 öncesi statülerini korumaları; ikincil amacı ise, başkentte yaşayan başta öğrenci kesimi olmak üzere bütün Araplarla ilişkilerini sağlamlaştırmak ve önceden kurulmuş olan derneklerin bir uzantısı olmaktı.¹⁴ Cemiyet kendisine imparatorluk içindeki Arapların durumunu yükseltmek ve anayasal haklarını gerektiği gibi kullanmalarını sağlamak gibi sorumluluklar yüklemişti.

Arap-Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti'nin ardından kurulan ikinci resmi cemiyet Arap Edebiyatçılar Kulübü (El-Munteda El-Edebi El-Arabi) idi. Dayanışma, kültürel faaliyetler olarak görünen kuruluş amaçlarının ötesinde, Arap milliyetçiliğine ve ayrılıkçılığa doğru gidecek olan çok farklı hedeflere yönelik çalışmalar yapıldığı ortaya çıkarılmıştı.¹⁵

Türk-Arap yakınlaşması uzun soluklu olmamıştı. Osmanlı meclisinin seçim sonuçları Jön Türklerin biraz güç kazanır kazanmaz otoriter bir tavır takınıp, iktidarın kesinlikle Türklerin eline geçmesi için her şeyi yapmaya hazır olduklarını göstermişti. 1909 Nisanında Abdülhamit İstanbul'daki orduyu İttihat ve Terakki aleyhinde kışkırtarak bir karşı darbe yaptırmak teşebbüsünde bulundu. Başlangıçta başarılı olduysa da, kısa zamanda bastırılan bu ayaklanma sonunda Abdülhamit tahttan indirildi ve yerine kardeşi Reşat, V. Mehmet adıyla tahta çıkarıldı. Jön Türklerin ilk yaptıkları Osmanlı-Arap Kardeşliği ve imparatorluk içindeki diğer Türk olmayan azınlıklar tarafından kurulmuş benzeri cemiyetleri yasaklamak oldu.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kurulan Arap cemiyetleri içinde faaliyetleri ve ulaşabildiği kitlelerin genişliği açısından en önemlilerinden birisi olan Osmanlı İdaresi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1912

---

¹⁴M.Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.75

¹⁵Kılınçkaya ,a.g.e, s. 63

yılında Kahire’de bulunan Suriyeli mülteciler tarafından kuruldu. Cemiyetin amacı Arap vilayetlerini de Mısır gibi özerk bir yapıya kavuşturmak ve yeri geldiğinde devlete karşı istiklallerini ilan etmek için bir altyapı oluşturmaktı.

Osmanlı Devleti, İtalya ile 18 Ekim 1912’de yaptığı Uşi Antlaşmasıyla Trablusgarp’ı İtalya’ya bıraktı. İtalya ile yapılan bu antlaşmada Arapların fikrinin alınmasına gerek duyulmamıştı, bu tarihten sonra Araplar merkezîyetçilik politikasına yönelik inançlarını yitirerek ademi merkezîyetçilik politikasını daha sıkı desteklemeye başladılar.

Bu ve daha sonraki 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra uğranılan toprak kaybı İttihat ve Terakki’nin çeşitli unsurları birleştirme biçiminde olan Osmanlılık idealini terk ederek Devlet içindeki Türk unsuruna önem vermesine neden olmuştu.¹⁶

Başlangıçta Araplardaki Türk aleyhtarlığı siyasi yada idari olmaktan ziyade kültürel bir temele dayanıyordu. Osmanlı Devleti, Arap ulusçuluğunun tepki yoluyla gelişmesini öncelikle kültürel bir hareket olarak görmüştü. Ancak bu hareket zamanla imparatorluk içinde Arap eyaletlerinin durumunun düzeltilmesi ve adem-i merkezîyetçiliğin uygulanmasını istemek şekline büründü.¹⁷

İttihatçılar, Arap kültürel uyanışının Arap ulusçuluğuna dönüşmesi karşısında, merkezîyetçi program ve ideallerine rağmen, Arap vilayetlerinden yükselen talepleri dikkate almak zorundaydılar. Yapılan çalışmaların sonunda Arap eyaletlerine bazı imtiyazların tanınması prensip olarak kabul edilmekle birlikte, bu imtiyazlar tam bir özerklik anlamına gelmiyordu. 5 Mayıs 1913’te ilan edilen valiye ve vilayet genel meclisine geniş yetkiler tanıyan, “Yeni Vilayetler Kanunu”da, Arap muhalefetini tatmin etmeye yetmemişti.¹⁸

---

¹⁶ Hasan Köni, “1923-1938 Döneminde Türk Arap İlişkileri : Karar Verme Analizi” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 103/289, Ocak 1984, s.17

¹⁷ Mansfield, a.g.e, s. 46.

¹⁸ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.366

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Arapların en önemli siyasi faaliyeti 1913'te Paris'te düzenledikleri kongre olmuştu. Bir kongre toplanması gerektiği düşüncesinin çıkış noktalarından birisi, Osmanlı Araplarının sorunlarını ve isteklerini uluslararası bir platforma taşıma isteği, diğeri ise halihazırda kurulmuş olan cemiyetlerin bir araya gelerek taleplerini tek ses halinde hükümete iletme istekleri olmuştu. Kongre, toplam dört oturum yaptı. Planlanan konular tartışıldı ve özetle şu kararlar alındı:

1- *Osmanlı devletinin siyasi durumu acilen yoluna konulmalı ve ıslahatlar hemen uygulanmalıdır.*

2- *Osmanlı Araplarının siyasi gelecekleri Türklerle ortak olmalıdır. Arapların yönetime katılma hakları teyit edilmelidir.*

3- *Arapça, Suriye ve Arap vilayetlerinde resmi dil olarak Osmanlı parlamentosunca tanınmalıdır.*

4- *Askerlik hizmeti, Suriye ve Arap vilayetlerinde fevkalade zaruret olmadıkça "mahalli" olmalıdır.*

5- *Lübnan'da mali durum düzeltilmelidir.*

6- *El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetlerinin programları derhal uygulamaya konulmalıdır.*

7- *El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetlerinin mensupları, kendi kuruluşları onaylamadıkça devlet görevi almayacaklardır.*

8- *Kongre, Osmanlı Ermenilerinin reformcu ve adem-i merkezîyetçi taleplerine duyduğu sempatiyi teyit eder.*¹⁹

21 Haziran 1913'te Kongre, bu kararlarının bir kopyasını, Osmanlı devletinin Paris Büyükelçiliği'ne takdim ederek, Hükümete iletilmesi talebinde bulundu.

İttihat ve Terakki Hükümeti, Kongrenin düzenlenmesini önlemek amacıyla Fransız Hükümeti nezdindeki girişimlerinden bir netice alamayınca söz konusu faaliyetin Arap vilayetlerinde ortaya çıkarabileceği tepkileri hafifletmek ve Kongre temsilcileriyle anlaşmak üzere Cemiyet'in Genel Sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) Bey'i Paris'e gönderdi.

---

¹⁹ Kılınçkaya, a.g.e, s.70

Yapılan görüşmeler sonunda, Kongre'nin ortaya koyduğu bütün istekler İttihat ve Terakki Fırkası tarafından kabul edildi.²⁰

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde Avrupalı Devletler dört bir yandan Osmanlı Devleti'ni sarmış durumdaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara sahip olduğu dört yıl içinde Doğu Trakya dışında Avrupa'daki bütün diğer vilayetler kaybedilmişti. 1908'de Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i almış, Bulgaristan bağımsızlığını kazanmış, İtalya Libya'yı işgal ederek Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerini ele geçirmiş, Yunanistan, Girit ve Oniki Ada'yı almıştı. Osmanlı Devleti böyle bir durumda iken Arapların da çeşitli sorunları vardı. Osmanlı Devleti'nden ıslahatlar istiyorlardı. Meclis-i Ayan'da 1913 yılından itibaren Arap üyelerin sayıları arttırılmıştı. Bu parlamenterlerin hemen hepsi Araplık davası gütmeye başlamışlardı. Yukarıda bahsi geçen gizli veya açık cemiyetlerde çalışmışlardı. Mebuslar Arap bölgelerinin ayrı ayrı ele alınmasını istedikleri kadar Arap davasının tüm olarak tanınması lehinde konuşmalar yapmışlardı. Cemiyetlerini açıkça savunmuşlardı. Görüldüğü gibi I.Dünya Savaşı'na girilirken Osmanlı Devleti'nin en önemli unsuru olan Araplarla devletin arası açılmıştı.

Ne var ki Osmanlıların tüm vilayetlerinde hakimiyeti sarsılmış değildi. Suriye ve Irak'ta ara sıra baş gösteren ıslahat yanlısı hareketlerin dışında hakimiyet hala Türklerdeydi. İttihat ve Terakkinin bir iyi niyet gösterisi olarak on altı yıldan beri sürgünde olan Hüseyin, İttihat ve Terakki tarafından Mekke Şerifi tayin edilmiş²¹, Hicaz Demiryolu'nun emniyeti ve Doğu Arabistan'daki Türk hakimiyetini sağlamıştı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Arabistan'da kendini duyurmaya başlayan İngiliz nüfusu daha da artmıştı. İran ise, komşusu Rusya ile Hindistan'la İmparatorluk ilişkilerini sürdürme endişesinde olan İngiltere'nin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. 1907'de yapılan bir İngiliz-Rus antlaşmasıyla ülke, üç nüfus bölgesine ayrılmış bulunuyordu.

---

²⁰ Aynı yer.

²¹ Mansfield a.g.e, s.35

Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşı'na girişi topraklarındaki Arap milliyetçiliğinin de hız kazanmasına sebep olmuştur.1878'denberi daha ziyade Almanya'ya dayanan Osmanlı denge siyaseti, 1908'den sonra hızla yaklaşan savaş karşısında Devlet'in Almanya'nın yanında yer alacağını adeta önceden haber veriyordu. Bilhassa, Ortadoğu üzerinde hızlanan büyük devlet rekabeti sırasında, Bağdat Demiryolu projesiyle gelişen Osmanlı-Alman yakınlığı, 2 Ağustos 1914'te imzalanacak ittifaka giden yolu kısaltmaktaydı. Her ne kadar, Osmanlı Devleti, son ana kadar İngiltere, Fransa ve hatta Rusya'yla ittifak teşebbüslerinde bulunduysa da, bunların sonuçsuz kalması, kaçınılmaz olan Türk-Alman kader birliğinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırdı.

1914 Kasım başlarında Osmanlı Devleti'yle İtilaf Devletleri arasında savaş ilanı üzerine, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düşmanca tutumu daha kesinlik kazandı.²²

Bilhassa İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kendisiyle ittifak isteğine iltifat etmediği halde, daha sonra Osmanlı'yı Almanya'yla ittifak yapmakla suçlayacaktı.Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile ittifaka sürüklenip, ancak üç ay kadar savaş dışı kaldıktan sonra da savaşa girmekten kurtulamayışı, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri için, Osmanlı Devleti'ni yıkma faaliyetlerine hız ve gerekçe kazandırdı. Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletlerinin yanında girmesinden sonra, İngiltere süratle Araplara yanaşmış, Osmanlı Devletine karşı ayaklandıkları takdirde, bazı istisnalar dışında kurtarılacak eyaletlerde bağımsız bir Arap Devleti kurma vaadinde bulunmuştu. İngiltere bu planını, Mekke Şerifi'ni kullanarak hayata geçirme düşüncesindeydi.

İngiltere'nin, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana etmesi için zemin bu kadar hazır hale geldiği halde, bu fikri ilk defa dile getiren İngiltere'nin kendisi olmamıştı. Devlet'in zayıflamakta olduğunu İstanbul'daki sürgün yıllarında yakından görmüş olan Şerif Hüseyin, 1914 ilkbaharında,oğlu Abdullah kanalıyla, Mısır'daki İngiltere Yüksek Komiseri Lord Kitchener'le temasa geçerek bu fikri ortaya atmış ve İngiltere'nin desteği için zemin yoklamıştı.²³

---

²²Kürkçüoğlu, a.g.e, s.74

²³a.g.e, s.75

İttihat ve Terakki yönetiminin Türk olamayan unsurlara karşı milliyetçilik duygularının artması ve ademi merkezîyetçi bir idare istemeleri sebebiyle Araplara merkezîyetçi baskı politikalarının uygulanması, Cemal Paşa'nın 16 Mayıs 1916 tarihinde bazı Arap siyasi liderlerini ve düşünürlerini asmasından sonra Arap ve Türk münasebetleri tarihinin en düşük seviyesine inmesi üzerine²⁴ Şerif Hüseyin için gerekli şartlar oluşmuştu.

Öte yandan Şerif Hüseyin, İngilizlerle anlaşmış olmakla birlikte, Rusya ve Fransa'nın Arap topraklarını istila etmeleri endişesini de taşımaktaydı. Ona göre Rusya'nın Osmanlı devletini ezmesi, Arap topraklarına da sahip olması anlamına gelecekti ve buna karşı İngiltere'den garanti istiyordu. Aynı endişeleri Emir Faysal da paylaşmaktaydı. Bu devletler ise İngiltere'nin müttefikleri idi ve bu sırada, müttefikler arasında savaş sonrasında Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda gizli görüşmeler yapılıyordu. Bir süre devam eden tereddütlerden sonra İngiltere Araplara talep ettikleri garantileri vermekte büyük bir sakınca görmedi. Çünkü Şerif'in İslam dünyasındaki nüfuzu o sıralarda İngiltere için kritik bir önem kazanmıştı.²⁵

Nihayet 27 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin, İngiltere ile vardığı mutabakata uygun olarak Türklere karşı ayaklanmayı başlattığını açıkladı. Her şey planlanmış ve Arap milliyetçiliğinin bir "Arap Devleti" ideali ufukta belirmiş görünüyordu ama Araplar, Avrupa diplomasisinin esas yüzünü henüz görmemişlerdi.²⁶

Osmanlı Hükümeti, bu isyanın İngiltere desteğinde girişilmiş bir hareket olarak Halife'ye ve İslami bütünlüğe aykırı olduğu hususunu İslam dünyasına duyurmaya çalıştı. Bu, İngiltere'nin beklediği ve korktuğu bir gelişmeydi. Ama geçen zaman içinde, İngiltere, bu yolda propaganda faaliyetine kendini hazırlamıştı. Nitekim Arap ayaklanmasından sonra, hatta Savaşın sonuna kadar, bu konuda Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasındaki propaganda savaşı sürüp gidecekti.

---

²⁴Mustafa Bıyıklı, **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları**, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul, 1991. s. 114

²⁵ Aynı yer.

²⁶ Kılınçkaya, a.g.e, s. 94

Ayrıca Osmanlı Hükümeti, ayaklanma üzerine, Şerif Hüseyin'i azledip yerine Ali Haydar'ı tayin etmişti. Osmanlı Hükümeti, bu yoldan da Şerif Hüseyin'in hareketini etkisiz kılmaya çalışmıştı.²⁷ Ancak, Ali Haydar, Savaş gelişmeleri yüzünden, vazifesinin başına gidemeyecekti.

Türkler, Suriye'yi dışardan yardım almadığı sürece tek başına ayaklanması mümkün olmayacak kadar sıkı bir şekilde ellerinde tutmaktaydılar. Bu nedenle de Arap İhtilali bir yıl sonra Mısır'daki Müttefik güçlerin işe karışmasına kadar Hicaz'dan dışarı sızamadı. 2 Kasım 1916'da Şerif Hüseyin, onu izleyenler tarafından, "Arap Ülkeleri Kralı" ilan edildiyse de, bu Fransa ve İngiltere tarafından tanınmadı. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve Hüseyin 1917 Ocağında Hicaz Kralı ilan edildi.²⁸

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, özellikle Anadolu'daki topraklarının savaş sonrası nasıl paylaşılacağı konusunda Rusya'nın ısrarlı talepleri üzerine, 23 Kasım 1915 Beyrut'ta eskiden başkonsolosluk yapmış olan Francois Georges Picot ile Arap uzmanı Albay Sir Sykes arasında gizli görüşmeler başladı. Görüşmeler sonucunda uzmanlar bir taksim planı için anlaştılar²⁹ Tarihe "Sykes-Picot" Antlaşması olarak geçen ve koşulları kamuoyundan gizli tutulan bu antlaşma, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin kaderi ile ilgili yapılmış çok önemli ve oldukça kapsamlı bir antlaşmaydı. Antlaşma'nın maddelerine göre; Rusya'nın Doğu Anadolu ve Boğazlarla ilgili isteklerinde bir uzlaşma sağlandıktan sonra Fransa ile İngiltere arasında Ortadoğu ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı bu mutabakata göre; İngiltere ve Fransa aşağıda tayin edilen (A) ve (B) nüfuz bölgelerinde bir Arap şefinin hükümdarlığı altında müstakil bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Konfederasyonu'nu tanımaya ve himaye etmeye hazırdırlar.

Fransa'nın nüfuzu altında kalacak (A) bölgesi: Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u ihtiva etmektedir.

---

²⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 144

²⁸ Mansfield a.g.e, s. 58

²⁹ Berna Türkdoğan, **Milli Mücadele Tarihi, Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları., Ankara, 2002, s. 13.

İngiltere'nin nüfuzu altında kalacak (B) bölgesi: Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturmaktadır.³⁰

Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin istedikleri herhangi bir doğrudan veya dolaylı yönetimi tesis edebilecekleri Mavi ve Kırmızı bölgeler oluşturuluyordu. Fransa'nın kontrolü altında kalacak olan Mavi bölge: İskenderun, Laskiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Kilikya ile Orta-Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmından; İngiltere'nin kontrolüne bırakılacak olan Kırmızı bölge ise : Basra Körfezi'ne kadar Bağdat vilayetinin büyük kısmı ile Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil diliminden ibaretti. Filistin de Kahverengi bölge olarak adlandırılıyor ve burada uluslararası bir yönetim oluşturulması öngörülüyordu.

İki devlet kendi nüfuz bölgelerinde, ekonomik bakımdan öncelik hakkına sahip olacaklar, fakat ticari mallar arasında bir ayırım uygulanmayacaktır.

Antlaşmanın bundan sonraki hükümleri Fransa ile İngiltere'nin birbirlerinin rızasını almaksızın üçüncü devletlerle antlaşma yapmayacakları konusunda verdikleri garantileri kapsamaktaydı.³¹

Rusya'nın bu antlaşmadan doğan payı ise şu bölgelerdi:

1- Rusya; Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında ileride tespit edilecek bir noktaya kadar kendisine bağlayacaktır.

2- Van ve Bitlis'in güneyinde Muş, Siirt, Dicle bölgesinden başlayarak, Arap devletleri sınırının şimdiki Osmanlı-İran sınırını meydana getiren dağların tepe noktalarını izleyeceğini (İngiltere ve Fransa) kabul etmektedirler.

Bolşevik'ler gizli diplomasi kuralını terk ettikten sonra itilaf devletleri arasında savaş içinde yapılan antlaşmaları yayınlayınca, Suriye, Araplar ve Müttefik Devletler (İngiltere-Fransa) arasındaki sürtüşmenin odağına yerleşti.

---

³⁰ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze ORTADOĞU Siyaset, Savaş Ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul,,2007 s.140

³¹ Kılınçkaya, a.g.e, s.95

Birinci Dünya Savaşında Ortadoğu'ya ilişkin Müttefikler arasında imzalanan çeşitli gizli antlaşmalar 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Moskova'daki sosyalist hükümet tarafından dünya kamuoyuna açıklanınca, sadece gizli toprak paylaşımı dolayısıyla değil, İngiltere'nin aynı bölgeye ilişkin olarak hem Araplara hem de Siyonistlere vermiş olduğu sözler dolayısıyla da büyük tepkiyle karşılandı.³²

Müttefikler, nihai planlarını Mondros'tan sonra gerçekleştirme yoluna gittiler. Bu şekilde Suriye, Araplar ve Müttefik Devletler arasındaki sürtüşmenin odağına yerleşerek savaş sonrası yeni bir çatışma ortamının oluşmasının zeminini hazırlamıştı.

İngiltere, Araplara verdiği sözü tutabilmek ve çıkarlarını geliştirmek için Sykes-Picot Antlaşmasının gözden geçirilmesini istemekte, Fransa ise buna şiddetle karşı çıkmaktaydı. Suriye üzerinde Arap-Fransız sürtüşmesi artarken, İngilizlerden destek alan Şerif Hüseyin, Suriye'yi Fransa'ya bırakmak istememekteydi.

Sykes-Picot Antlaşması özellikle Suriye konusunda bazı antlaşmazlıkları ve pürüzleri beraberinde getirmekteydi. Bu Antlaşma, özellikle Suriye'yi “çifte vaat edilmiş” ülke³³ durumuna getirmişti. Bu durum, Suriye'nin hem Şerif Hüseyin'e hem de Fransa'ya vaat edilmesinden kaynaklanıyordu.

İngiltere'nin Araplara karşı vaatleri ile Fransa'nın Ortadoğu'da elde ettiğine inandığı elverişli durum çelişki içinde idi. Fransa, bölgedeki gerek Arap, gerekse Kürt ve Ermenilerin bağımsızlık isteklerinin arkasında İngiliz emellerinin yattığının farkına vararak Suriye konusunda İngiltere'ye herhangi bir taviz vermeye niyeti olmadığını gösterdi. Bu durum Asya'daki Osmanlı topraklarında Fransa ve İngiltere'yi karşı karşıya getiriyordu.

---

³² Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.198

³³ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.103

Türk-Arap ilişkilerinde, bilhassa 1908 sonrasının gelişmeleri sonucunda kaçınılmaz bir kopma yaşanmış ve Türk milliyetçiliği üzerinde derin etkiler bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Türkçülük gelişmeleri nasıl Arap milliyetçiliği üzerinde hızlandırıcı etki yaptıysa, Arap hareketi de Türk milliyetçiliğine güç kazandırmıştı.³⁴

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Türkler milliyetçiliğe yönelmek zorunda olduklarını görüp bunu gerçekleştirdikçe, Araplar da kendi milliyetçiliklerine hız vermişlerdi. Bu ters yöndeki iki gelişme, nihayet Savaş içinde Arap ayaklanmasıyla, kopma noktasına ulaşmış; bu sonuç ise, Savaş'tan sonra iki tarafın da kendini öteki taraftan uzakta tutup milliyetçiliğe hız vermesine etkide bulunmuştu. Görüldüğü gibi, bu durum kaçınılmazdı ve karşılıklı etkileşim içinde oluşmuştu. Yani, Arap ve Türk milliyetçiliği, birbirini hızlandırmıştı. 1916'da Araplar Halife-Sultan'a karşı isyan ederken, 1919'dan sonra da Türk milliyetçileri aynı şeyi yapacaktı.³⁵

---

³⁴ Bıyıklı, a.g.e, s.336

³⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.252

I.BÖLÜM:ATATÜRK DÖNEMİ DOĞU'YA BAKIŞ(Tarafsızlık Dönemi 1918-1938)

1.1.Milli Mücadele Dönemi Doğu politikası

Milli Mücadele Dönemi'nin Doğu politikası incelenirken o dönemde bölgelere hakim durumda olan ülkelerle ilişkiler ışığında tespitlerde bulunmak zorunluluğu vardı.Doğu'da Sovyetler Birliği ve İran ile Güney'de ise bölgelere hakim İngiltere ve Fransa ile ilişkiler kurma amacı güdülmüştü.

İttihat ve Terakki partisi ve Genç Türklerin İslamcı ve Turancı olan bu çifte politikayı gereken bilgi,tecrübe ve maharetle uygulayamamalarından ve Osmanlı Devleti'nin hayatına mal olmasından dersler çıkaran ve her ikisini de benimsemeyen Atatürk, İslam Birliği ve Pan-Turanizm'i reddederek ve milli unsurlara yoğunluklarına göre hayat ve vatan hakkı tanıyan Wilson prensiplerini dikkate alarak milli idareye dayanan milli politikayı ilke olarak benimsemiş ve zamanının uluslararası güç dengeleri ve şartlarına göre milli politikayı şöyle ifade etmişti:

“Milli politika demek, milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı muhafaza edip, millet ve vatanın hakiki saadet ve ümranına çalışmak, türlü emeller peşinde koşarak milleti işgal ve zarara uğratmamak, medeni dünyadan medeni ve insani muameleye ve karşılıklı dostluğa bakmaktır.”³⁶

Ayrıca Atatürk,çalışma arkadaşlarına Şubat 1920 başında gönderdiği bir şifrede milli mücadelenin başarıya ulaşması için gerekli dış ve iç koşulları değerlendirmişti. Değerlendirme özetle şöyle idi: *“Dış koşullar bakımından İngiltere ve müttefikleri Türkiye ile barış yapmayı erteliyorlar.İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan Türkiye'nin Sovyetlerle anlaşmasını önlemek için kendilerini bir zorunluluk içinde görmemektedirler.Türkiye'nin direnişini kırmak için onu tam bir çember altına almak isteyeceklerdir.Türkiye Karadeniz, Avrupa, Ege ve*

---

³⁶ Aptülaha Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1966.s.40.

Akdeniz'de sağlam bir çember içine alınmıştır.Suriye cephesi de İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve işbirlikçi halkla çember içine alınmıştır.Irak ve İran cephesi tam kapalı olmamakla beraber hızlı ve geniş bir yararlanmaya elverişli değildir.Uzaklıklar büyük, ulaşım yolları yok gibidir.Türkiye'nin diğer cephesi Kafkasya'dadır.Türkiye'nin kendisine önerilecek elverişsiz bir barışa karşı silahla direnmesi için en uygun cephe orasıdır. Türkiye, Kafkasya'da Bolşeviklerin yayılmasını kolaylaştırmak ve onunla birlikte harekete girişmekle Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını açabilir. İngiltere ve Fransa'nın bu kapıları kapatacak güç ve üsleri yoktur.Bunun için Türklerle Bolşeviklerin arasını Kafkas milletleri ile kesmeyi planlamışlardır. Azerbaycan,Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanıyarak onları kendilerine çekmişlerdi.Onları Bolşeviklerle çarpışmaları için donatmaktadırlar. Kendileri de birlikler göndermektedirler.Plan başarıya ulaşırsa Kafkas milletleri bize karşı bir set oluşturacaklardır. Böylelikle memleketimiz kuşatılmış olacak, direniş temelinden yıkılmış olacaktır.Bu nedenle Kafkasya şeddinin yapılmasını Türkiye'nin kesin yok edilmesi planı sayıp bu şeddi yaptırmamak için en son çarelere başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almak zorunluluğundayız.Önlemler almamız gerekiyor. Doğu cephesinde resmi ya da resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas şeddini arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas hükümetleri ile ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleri ile acele olarak ilişki kurarak İngiliz planı hakkındaki kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verirlerse saldırı hareketimizi birlikte yapabilmek için Bolşeviklerle anlaşmak gerekecektir.”³⁷ Durumu çok iyi özetleyen bu konuşma ışığında Atatürk'ün Milli Mücadele gelişmelerini incelemek gerekir.

Milli Mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri, önce Erzurum'da, sonra da Sivas'ta toplanan kongrelerde tespit edilmişti.Kongre çalışmaları sonunda bir bildiri yayınlanmıştı.Bu bildirinın dış politika ile ilgili hükümleri arasında şunlar bulunuyordu: Milli sınırlar içinde vatan bir bütündür, onun muhtelif kısımları

---

³⁷ Suat Bilge,**Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliğı İlişkileri 1920-1964**,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,Ankara,1992 s.32

birbirinden ayrılamaz,yabancı müdahalesi karşısında Osmanlı Hükümetinin düşmesi halinde millet birlikte savunmada ve direnmede bulunacaktır; yabancılara siyasi egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozucu imtiyazlar verilmeyecektir, manda ve himaye kabul edilmeyecektir.Bundan başka, Erzurum Kongresinde, İstanbul Hükümeti memleketin bağımsızlığını temine muktedir olamadığı takdirde, bunu sağlamak amacıyla bir geçici hükümetin kurulması da kabul edilmişti. Mustafa Kemal 2 Eylülde Erzurum'dan Sivas'a döndü. Burada bütün Osmanlı vilayetlerinin temsilcilerini bir araya toplayacak olan Sivas Kongresinin hazırlığı ile meşgul oldu.Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 da açıldı ve Mustafa Kemal başkanlığa seçildi.Kongrenin en önemli görevi, Erzurum Kongresinde doğu vilayetleri adına kabul olunan bildirinin bütün memlekete yayılmasını sağlamak idi. Düşman devletleri ve İstanbul Hükümetinin engelleme çabalarına rağmen, Kongre çalışmalarını 11 Eylülde başarı ile sonuçlandırdı.Kongrede, Erzurum'da kabul edilmiş olan esaslara dayanan ve bütün memleketi kapsayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulmuştu. Nazari olarak cemiyetin en önemli organı Kongresi idi.Fakat Kongre toplantı halinde bulunmadığı sırada, Kongrece tayin edilmiş bulunan "Heyet-i Temsiliye" Cemiyet adına hareket edecekti. Heyeti Temsiliye'nin Başkanı Mustafa Kemal idi. Fakat Kongre bir daha toplanmadığından,onun yürütme organı niteliğinde olan Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal'in idaresi altında, içerde ve dışarıda milli kuvvetleri temsil etmiş ve mücadeleyi yürütmüştü.Milli hareketin gerek İstanbul Hükümeti, gerek yabancı devletlerle olan münasebetlerini bu organ yönetmiş ve bu devletlerle yapılan yazışmalar bu organ adına Mustafa Kemal tarafından imzalanmıştı.

Sivas Kongresinin 9 Eylül'de yayınladığı bildiride, Erzurum Kongresi tarafından yayınlanan bildirinin dış politika ile ilgili esasları, önemsiz bazı değişikliklerle, hemen hemen aynen teyit ediliyordu.Erzurum Kongresinde yabancı bir devletin mandasının yada himayesinin kabul edilmeyeceği belirtilmiş olduğu halde, Sivas Kongresinde bu mesele, bazı kimselerin tahriki üzerine, yeniden enine boyuna görüşülmüş,fakat neticede reddedilmişti. Kongre görüşmeleri sırasında bütün vilayetlerle muhaberede bulunmuş,Anadolu ve Rumeli vilayetlerinin hepsinin "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ne bağlanması ve Heyet-i Temsiliye

tarafından verilecek emirlerin yerine getirilmesi sağlanmıştı.³⁸ Alınan bu kararlar İstanbul Hükümeti tarafından kabul olunmamış ve ilişkiler kesilmişti. İlişkilerin kesilmesi ile İstanbul Hükümeti çaresiz feshedilerek, Ferit Paşa'nın yerine Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştu. Ali Rıza Paşa Meclis-i Mebusan'ı toplamaya karar vermiş ve seçimler yapılmıştı. Çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin oluşturduğu yeni Meclis 28 Ocak'taki toplantısında Misak-ı Milli'yi kabul etmişti.

Atatürk Kurtuluş Savaşı boyunca izlediği dış politikanın esaslarını 1919 Erzurum Kongresi'nde saptanıp Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen Misak-ı Milli'ye dayandırmıştı.³⁹

Misak-ı Milli ulusal ve bölünmez bir Türk Ülkesinin sınırlarını çizmiş, Osmanlı yönetim ve gelenekleri ile bağlantının kesildiğini tüm dünyaya açıkça ilan etmişti. Çokuluslu bir imparatorluk yerine, bir "Ulus-devlet" kurulacaktı ve yeni Türkiye'nin gücü buradan kaynaklanıyordu. Misak-ı Millinin özü tek cümleyle; Türk Yurdu Parçalanamaz idi.⁴⁰

Misak-ı Milli hedeflerinden birisi, Osmanlı Devleti'nin, Arap çoğunluğu ile meskun bölgelerinin bağımsızlığını tanıma yolu ile Devlet'in tasfiyesini hedef tutarak, yerine sınırı belirli, sabit, tek bir milli devlet kurulmasını amaç edinmişti. Aynı zamanda Misak, ileride Müttefiklerle Türk hükümeti arasında yapılacak olan görüşmelerde ele alınması gereken tüm ilkeleri belirlemişti.⁴¹

---

³⁸ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar ,**Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)** ,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara, 1990 s.7

³⁹ Gülnihal Bozkurt ,**Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı,s.2

⁴⁰ Mediha Akarslan,**Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası Ve Atatürk**, Arion Yayınevi, İstanbul,1995 s.59

⁴¹ İzzet Öztoprak Ve Dr. Qassam Kh.Al-Jumaily;**Irak Ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)** ,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,1999 s.2-3

Misak-ı Milli'nin şartlarını, günümüz Türkçesiyle özetlenecek olursa;

1. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması sırasında düşman işgaline düşmüş bulunan ve halkının çoğu Arap olan bölgelerin geleceğine, bölge halkı bizzat karar verecektir (Wilson self-determination ilkesi gereğince).

2. Kars, Ardahan ve Batum'da halkın oyuna başvurulacaktır.

3. İstanbul ve Marmara Bölgesinin güvenliği sağlanacaktır. Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi de, halkın özgürce açıklayacağı rıza ve oylara göre olmalıdır.

4. Karşılıklı olması halinde azınlık hakları kabul edilecek ve uygulanacaktır

5. Her türlü siyasal, adli ve mali ayrıcalık kaldırılacaktır

6. Gelişmemizi önleyici sınırlamalara (Kapitülasyonlar) karşıyız, saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır.

Esasında Misak-ı Milli Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un Birinci Dünya Savaşı içerisinde (8 Ocak 1918) ileri sürdüğü 14 maddelik deklarasyonundan yararlanarak, ulusların kendi kaderlerine hakim olması ilkesine dayandırılmıştı.⁴²

Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi, Araplara ilişkin politikayı da saptamaktaydı.

Söz konusu madde, Osmanlı devletinin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerektiğini bildirmekteydi. Türk milliyetçileri Arap halklarının self determinasyon hakkını kabul etmekle birlikte, ince bir politika izleyerek, bu hakkın kullanılacağı yerlere ilişkin üç ölçüt getirmekte idi: Arap çoğunluğun varlığı, bunların yerleşmiş olması ve 30 Ekim 1918'de düşman ordularının işgali altında bulunması. Böylece, Musul ve İskenderun vilayetleri gelecekleri halkın oylarıyla belirlenecek Arap toprakları olmaktan çıkarılıp, Misak-ı Milli sınırlarına dahil edilmekte idi.⁴³

---

⁴² Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.290

⁴³Oran,a.g.e., s.202

Türkiye'de Araplara self determinasyon hakkı tanınması ulusal politikanın bir parçası olarak benimsenirken, uluslararası politikanın koşulları Araplara çok farklı bir gelecek çizdi. 24 Nisan 1920'de toplanan hazırlık konferansı San Remo'da daha önce kabul edilmiş olan manda sisteminin öngördüğü manda antlaşmaları imzalandı ve Suriye Fransa'nın, Irak ile Filistin de İngiltere'nin manda yönetimi altına kondu. Fransa'nın Milletler Cemiyeti'yle imzaladığı manda antlaşmasının 4. Maddesi Suriye toprağının herhangi bir parçasının Fransa tarafından bir başka devlete bırakılmasını yasaklıyordu, İngiltere ise, Filistin'e ilişkin manda antlaşmasına Balfour Deklarasyonunu⁴⁴ eklemişti. Mart ayında toplanan Suriye Ulusal Meclisi Filistin ve Ürdün'ü de içeren Büyük Suriye'nin kurulduğunu ve Faysal'ın da Suriye kralı olduğunu ilan etmişti. Suriye'ye yerleşen Fransız yönetimi, Faysal'ın çevresinde örgütlenen milliyetçileri tasfiye etmeden ülkeyi yönetmenin olanak dışı olduğunu görerek, Temmuz ayında askeri hareket başlattı. Milliyetçi güçler bozguna uğratıldı ve Faysal ülkeden kaçmak zorunda kaldı.

İngiltere manda yönetimi kurduğu bölgelerde daha akıllıca bir politika izledi. Manda yönetiminin geçici olduğu esastan hareket ederek, Araplar üzerinde prestijini korumak ve verdiği sözlerden vazgeçmediğini göstermek üzere, 1921 Kahire Konferansında Faysal'ı Irak, Abdullah'ı da Maver-i Ürdün kralı olarak ilan etti. Osmanlı Devleti Batıların Arap topraklarına ilişkin yaptığı bu düzenlemeleri 10 Ağustos 1920'de Sevres Antlaşmasının 94-97. maddeleriyle kabul etti. Ne İstanbul yönetimi, ne de Büyük Milletler Meclisi (B.M.M.) Sevres'i hiçbir zaman onaylamadığı için, Arap topraklarına ilişkin düzenlemeleri Ankara'nın kabul etmesi 1921 Türk-Fransız Antlaşması ve Lausanne'a dek uzayacaktı.⁴⁵

Misak-ı Milli'nin kabulünden sonra, İtilaf Devletleri, (Diğer bir deyimle, Müttefik Devletler) Anadolu'da başlayan Milli hareketi önlemek için, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. Milliyetçi tanınan kişileri tutuklayarak Malta'ya sürgüne gönderdiler. Padişahı Meclis-i Mebusan'ı kapattırmaya mecbur ettiler. Bu şartlar altında, 11 Nisan 1920'de, Padişah parlamento dağıtmak mecburiyetinde kaldı. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının dört ay içinde tekrar

---

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Oran, a.g.e, s.203

⁴⁵ Oran, a.g.e, s.202

toplanmak kaydıyla, fesih hakkında Padişah Vahdettin'in iradesi Meclis'te okunması ile parlamento dağıldı.⁴⁶

İstanbul'un işgali, Meclis-i Mebusan'ın feshi sonucunda Mustafa Kemal, Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni açtı. M. Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dış politikasını ayarlarken şu üç ögeyi hedef olarak saptamıştı:

1. Diğer ülkelerden, yeni Türkiye'nin davasına maddi manevi destek sağlamak,
2. Dünya üzerinde, yeni Türkiye'yi mümkün olduğu kadar çok büyük boyutta tanıtmak,
3. İsteyen her devletle ilişki kurmak.⁴⁷

Toparlamak gerekirse; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Misak-ı Milli'yi Milli Mücadelenin temeli olarak görmüşler ve bunları gerçekleştirerek bağımsız bir Türkiye kurmak için mücadele edeceklerini açıklamışlardı. Bu dönemin dış politika hedefi olarak şunları söylemek mümkündür:

- 1- Misak-ı Milliye uygulayarak bağımsızlığı gerçekleştirmek,
- 2- Türk Milletini temsil eden Milli Hareketin dış ülkelere tanınmasını sağlamak,
- 3- Başka ülkelerle yapılacak savunma, dostluk, saldırmazlık, ittifak atlaşmalarıyla hem siyasi hem de maddi-manevi yardım elde etmek,
- 4- Milli Hareketin Türk Milletinin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu her türlü propaganda ile dünyaya duyurmak.⁴⁸

M. Kemal dış dünya ile münasebetler kurmayı ve bu münasebetlerden ülke yararına dayanaklar aramayı ilk ele alınacak işlerin başında bildi. Bu nedenle, B.M.M. Hükümeti bu yolda çok yoğun çalışmalar yapmak zorunda kaldı. B.M.M.'nin ilk siyasi ilişki kurduğu devlet Sovyetler Birliği olmuştu. Batı'dan askeri yardım alan Beyaz Rus Kuvvetlerine karşı Bolşevikler savaş

---

⁴⁶ Akarslan, a.g.e, s.56

⁴⁷ Akarslan, a.g.e, s.59

⁴⁸ Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Barış Platin Kitap Ltd Şti, Ankara, 2008, s.143; Ekrem Memiş, "Atatürk Ve Dış Politika" Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1990 s.76-77

veriyordu. Türkler ve Ruslar, İngiltere'nin liderliğindeki batıdan gelen kuvvetlere karşı koymaktaydılar. Tarihte ilk defa olarak Türkler ve Ruslar aynı koşullar altında ve aynı düşmana karşı idiler. 26 Nisan 1920 tarihinde M. Kemal Paşa, Sovyet Hükümetine bir mektup yazarak harp malzemesi yardımı istedi.⁴⁹ Ayrıca Moskova'ya bir heyet göndermek istediğini belirtti. En büyük kaygı Türk - Rus işbirliğini engelleyebilecek bir Rus - İngiliz antlaşmasının imzalanması olasılığıydı. Buna fırsat vermeden Moskova'ya bir kurul göndermek ve Bolşevik Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalamak, o günün en önemli sorunlarından biriydi.⁵⁰

Mektupta; "ihtilalci Rusya ile birlikte emperyalizme karşı müşterek mücadele azmini" bildirdi. Bu mektup Yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki resmi münasebetlerin başlangıcıydı. Ama bu henüz bir tanıma ilişkisi değildi.⁵¹

O sırada dış yardım almak için, Uluslararası platformda gerekli nitelikleri taşıyan iki ülke bulunuyordu. O günün koşullarında bu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği idi. Fakat ABD'nin gerek yalnızcılık politikası izlemesi, gerekse ABD'nin 1. Dünya Savaşında İtilaf Devletlerinin yanında savaşmış olması, bu ülkeden dış yardım alınmasını olumsuz yönden etkiliyordu. Ayrıca, bugün onun müttefikleri Milli Mücadelenin düşmanıydı. Bu şartlar altında ABD'den yardım alınması düşünülemezdi. Bunun yanında ABD'nin Ermenileri desteklemesi de olumsuz bir davranıştı. Türkiye ile siyasi ilişkilerin iyi bir düzeyde olmaması ABD'ni devreden çıkarıyordu.

Bu durumda, Sovyetler, Milli Mücadele liderlerinin aradığı tüm şartları taşıyordu. Gerek Sovyetler Birliğinin eskiden beri ilgi alanına giren Boğazlar üzerindeki geleneksel taleplerinden vazgeçtiğini belirtmek suretiyle iyi niyetini göstermesi ve gerekse Türkiye'nin savaştığı devletlerle savaşıyor olması, Sovyetlerin Milli Mücadeleyi destekleyeceğini, çok açıkça hissettiriyordu. Görünüşte Gürcistan ve Ermenistan bağımsız birer devlet olmakla beraber,

---

⁴⁹Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politikası II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.6

⁵⁰Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politikası I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.179

⁵¹Akarşlan, Aynı yer.

Sovyetler Birliğinin bu devletleri ele geçirmek istediği her türlü davranışlarından belli oluyordu. Nitekim Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da bulunduğu sırada, Sovyet Birlikleri Ermenistan'a saldırmışlar, neticede 10 Ağustos 1920'de Sovyetlerle Ermeniler arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma uyarınca, Sovyetler, aslında Türkiye'ye ait bazı bölgeler üzerinde Ermenistan'ın hükümranlığını tanımışlar ve Sovyetler Birliğini Anadolu'ya bağlayan kara yolunu Ermenistan kontrolüne terketmişlerdi. Ruslar bu şartlar altında, Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmelerde Bitlis, Van ve Muş'un Ermenistan'a verilmesini istemişti.(13 Ağustos 1920). Bu taleplerin kabul edilmemesiyle de görüşmeler tıkanmıştı. Sovyet istekleri, Moskova görüşmelerini tehlikeye düşürmüştü. Moskova Anadolu'daki milliyetçi hareketin kırılacağını tahmin ediyordu. Ne kadar ısrarlı ve sabırlı olursa, başarılı olacağını düşünüyordu.⁵²

Bu sırada Ermeniler tarafından 1920 Haziran ayından itibaren Türk bölgelerine saldırılar başlamıştı.İtilaf Devletlerinin kendilerine bıraktıkları Kuzeydoğu Anadolu'yu işgal teşebbüslerine girişmişler ve Kafkasya'daki Türk azınlıklarına karşı zulme başlamışlardı. Esasında Türk kuvvetleri, Mondros Mütarekesinden sonra,Kafkasya'yı boşaltırken birçok yerlerde bölgesel Türk Hükümetleri kurmuşlardı. Ermeniler, Haziran 1920'de giriştikleri saldırıda, bu bölgesel hükümetlerin bulunduğu yerlerden biri olan Olti'yi işgal etmişlerdi.Türk Hükümeti tarafından bu davranış, 7 Temmuz 1920'de Taşnak Ermeni Hükümeti nezdinde protesto edilmiş, fakat Ermeniler işgal ve zulümlerini durdurmamışlardı. Aynı günlerde batı cephesinde de Yunan Ordusunun ileri harekatı başladığından, ilk başlarda Ermeni saldırıları durdurulamamıştı. Ayrıca Mustafa Kemal ve arkadaşları Ermenilere karşı mukabil harekete geçirilmesinin geciktirilmesinde fayda sağlanacağını düşünüyorlardı. Gerçekten, o sırada Türkiye'nin askeri ve siyasi çıkarları bunu gerektiriyordu. Çünkü dış düşmanlarla savaşan Ankara Hükümeti ayrıca i glerle de savaşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca o sırada, Ermenistan'a karşı girişilecek bir hareket İngiltere'nin müdahalesine zemin hazırlayabilirdi. Bu sebeplerden, ancak Eylül ayı sonlarında; Doğu Cephesi Komutanlığına atanmış bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Orduları 30 Eylül 1920'de

---

⁵² Akarslan, a.g.e,s.73

Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım'da Gümrü dahil olmak üzere Arpa çayının doğusundaki bölgeleri Ermenilerin elinden almıştı. Ermenistan'ın barış istemesi üzerine, 3 Aralık 1920 tarihinde Ankara Hükümeti ile Taşnak Ermeni Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalandı.

Türkiye adına Kazım Karabekir Paşa tarafından imzalanan bu antlaşma yeni Türk Devleti'nin akdettiği ilk antlaşma idi.⁵³ Bu antlaşma ile, Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Ermenilere bırakılan doğu illerine ek olarak, 1878 Berlin Antlaşması ile Rusya'ya bırakılan Kars ve dolayları da Türk sınırları içine alındı. Bunun yanında son derece önemli bir nokta da, Türkiye sınırları içinde, Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu hiçbir bölge olmadığı da antlaşma maddeleri arasına alındı.⁵⁴

Gümrü Antlaşması, yeni kurulmuş Bolşevik rejiminden yardım alarak, Türk ulusuna baş kaldıran Ermenilere karşı kazanılmış bir savaş olmakla birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk askeri ve siyasi antlaşma olarak önemi şudur:

Ermenistan Hükümeti Sevr Antlaşmasını hükümsüz saymaktaydı. Taraflar birbirlerine ait demiryollarından ve bütün yollardan karşılıklı olarak serbestçe geçmelerine izin vereceklerdi. Erzurum-Bakü demiryolunun açılması ile Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında doğrudan bağlantı sağlanarak, Türkiye'nin bu devletten yardım alması kolaylaştı.⁵⁵ Antlaşma sonucunda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arasında herhangi bir problem kalmamıştı. Aynı mücadele içerisindeki iki devlet bir dostluk Antlaşması yapmaya karar verdi. Bu arada, Bolşevikler Ermenistan'da iktidarı alınca Türkiye için Ermenistan meselesi ve tehlikesi ortadan kalkmıştı. Gümrü Antlaşması, Türk-Sovyet Moskova Antlaşması için bir ışık olmuştu (16 Mart 1921). 18 Mart 1921 'de Moskova Antlaşması resmen imzalanıyor, ama yanlar, bu tarihi, İstanbul'un İtilaf devletlerince işgal edildiği günün yıldönümü olan 16 Mart olarak değiştirmeyi kabulleniyorlardı.⁵⁶ Moskova Antlaşmasının önemli maddeleri kısaca şunlardı: Yanlar, birbirlerine zorla kabul ettirilen herhangi bir barış antlaşmasını tanımayacaklar; Sovyet hükümeti, Türkiye ile ilgili olan ama sınırları

---

⁵³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965 s.6

⁵⁴ Oral Sander, a.g.e, s.292

⁵⁵ Akarslan, a.g.e, s.75

⁵⁶ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politikası II**, s.56

Misak-ı Milli'de saptanan,B.M.M. yönetiminin kabullenmeyeceği herhangi bir antlaşmayı tanımayacaktı "Türkiye" deyiminden Misak-ı Milli sınırları içinde kalan arazinin kastedildiği ve bu arazinin Kars ve Ardahan'ı da kapsadığı öngörülüyordu.⁵⁷ Batum, Gürcistan'ın yönetiminde kalacak; halkına özerklik verilecek;Türkiye'nin gümrük resmi ödemedi Batum limanından geçme hakkı olacak; Nahçıvan'a Azerbaycan'ın koruyuculuğu altında yerel özerklik verilecek; iki yan, Doğu uluslarının özgürlük ve bağımsızlıklarını tanıyacak; Boğazlar,tüm ulusların gemilerine açık olacak; Boğazlar rejimi, Karadeniz'de kıyısı olan devletler arasında yapılacak bir konferansta, İstanbul'un güvenliği ve Türkiye'nin kesin egemenliğine uygun biçimde saptanacak; yanlar, kendi sınırları içinde öbür yana düşman akım ve örgütlerin kurulmasına izin vermeyecekler; o güne dek iki ülke arasında imzalanan ve ortak çıkarları yararına olmayan antlaşmalar geçersiz sayılacaklar;Sovyet yönetimi, kapitülasyonları tanımayacak. Çiçerin ayrıca Yusuf Kemal'e gönderdiği resmi bir mektupta Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye ekonomik yönden kalkınması için her yıl 10 milyon ruble tutarında mali yardımda bulunacağına söz veriyordu. Moskova antlaşması, Türk-Rus sınır sorununu da sonuca bağlamıştı.⁵⁸

Öte yandan, Antlaşmanın 8 inci maddesi hükümleri iki taraf arasında tam bir itimadın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu hükümler gereğince Akid taraflar kendi ülkeleri üzerinde, diğer devletin hükümetini devirmek amacını güden teşekküllerin kurulmasına ve çalışmasına müsaade etmeyecektir.Sovyetler bakımından bu maddenin önemi, bu memlekette bulunan ve sayıları milyonlarla ifade edilen Türk asıllı kimselerin Turancı akımlara karşı tahrik edilmesini önlemektir;Türkiye bakımından bu maddenin faydası ise,Kafkaslarda ve diğer yerlerde, Türkiye'de bir Bolşevik hareketini tahrik ve teşvik edecek teşekküllerin kurulmasına engel olmak idi. Antlaşmada propaganda yapılmaması hakkında bazı hükümler bulunmuyordu. Aslında, Sovyetler,Türkiye'de Bolşevik propagandası yapmak teşebbüslerinde bulunmuşlar, fakat başarılı sonuçlar elde edememişlerdi.

---

⁵⁷Gönlübol ve Sar ,a.g.e, s.22

⁵⁸Kemal Melek,**Doğu Sorunu Ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**,Boğaziçi Üniversitesi yayınları İstanbul ,1978,s.69

Fakat bu ideolojik çatışmaların iki hükümet arasındaki münasebetler üzerinde önemli bir etkisi olmamıştı.⁵⁹

Moskova Antlaşması iki yana çıkar sağlıyordu. Sovyet Rusya, İtilaf devletlerine karşı yeni bir dost kazanıyor; Kafkasya ve Doğu'daki İslam ülkelerinde kendi durum ve etkisini güçlendirerek, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı isyan çıkması olasılığını ortadan kaldırıyor; Sovyet ülkelerini korumak amacıyla Türkiye'nin Boğazlardaki durumunu güçlendirmek ve ileride bu ülkeyi Bolşevikleştirmek umudu beslemeye başlıyordu.

Öte yandan Kemalist Türkiye; Moskova Antlaşmasıyla büyük bir diplomatik zafer kazanıyor; ulusal isteklerini belli bir aşamada gerçekleştiriyor; Doğu sınırlarını güven altına alıyor; hukuken kendini kabul ettirerek uluslararası itibarını artırıyor ve Türk-Rus yanaşmasından çok kaygılanan İtilaf devletlerine karşı büyük bir koz kazanıyor; Sovyet Rusya'dan yardım sağlıyor; Türkiye'nin, Rusya'nın Kafkaslardaki peykleriyle olan bazı anlaşmazlıklarını Moskova'nın yardımıyla bir çözüme bağlamak olanağını sağlıyordu.⁶⁰

Türkiye'nin Komünist İhtilalini henüz başarmış olan Sovyet Rusya ile yaptığı bu Antlaşma -ki, Ankara Hükümetinin bir büyük devletle yaptığı ilk Antlaşmadır- Batı ile anlaşmazlık ve mücadele içinde olan bu iki komşunun yaklaşma ve dayanışmasını adeta tescil etmişti. Sovyetler, Moskova Antlaşması ile Türkiye'yi Sevres Antlaşması sınırlarıyla değil, Misakı Milli ile belirtilen sınırlarla tanımış; buna karşı, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılması kararlaştırılan Batum'un Gürcistan'da (Sovyetler Birliği) kalması kabul edilmiş; böylece bugünkü Türk-Sovyet sınırı kesinleşmişti. Antlaşma, ayrıca, iki devletin birbirinin bağımsızlığına ve siyasi rejimine saygı esasını benimsemişti. Türk - Sovyet Dostluk Antlaşması T.B.M.M.'ince 21 Temmuz 1337 tarihinde 141 numaralı Kanunla tasdik edilmiş ve 16 ncı madde gereğince Kars'ta teati edilince, 22 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe girmişti.⁶¹

---

⁵⁹ Gönlübol ve Sar, a.g.e, s.23

⁶⁰ Sonyel, Aynı yer.; Bkz. Türkiye-Sovyetler Birliği Arasındaki 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması için, İsmail Soysal a.g.e, s.s.10-16; Ayrıca Bkz. Mediha Akarşan, a.g.e., s.s.181-186.

⁶¹ Soysal, a.g.e, s.7

Türk-Sovyet Antlaşmasından sonra, Sovyetlerin Milli Mücadeleye yaptıkları yardım birdenbire artmıştı. Sovyetler, Milli Mücadeleye hem askeri malzeme yardımında bulunmuşlar, hem de para yardımı yapmışlardı.

Bu arada belirtilmesi gereken bir önemli nokta da Sovyetlerin Kurtuluş Savaşına yaptığı maddi yardımlardır.Sovyet belgelerine göre yapılan yardım 10.000.000 Sovyet Rublesi para yardımının yanında 3925 adet tüfek, 327 makineli tüfek, 45 top, 62.986.000 adet tüfek mermisi, 147.079 adet top mermisi, 1000 adet top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 adet şarapnel mermisi, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi yapılan ve kayıtlarda olan yardımlardı.⁶²

Gümrü Antlaşması ve Moskova Dostluk Antlaşması ile Doğu sınırları sorunu çözülmüştü.Türkiye artık Batıdaki ve Güneydeki Mücadelesine yönelebilirdi.

Atatürk'ün Doğu politikası, bütün davranışlarında olduğu gibi gerçeği hiçbir zaman gözden kaçırmamış, hayalden ve tehlikeli, lüzumsuz ve faydasız gösterilerden ve eğilimlerden kaçınmasını bilmişti.⁶³

1921 yılının başında Moskova'da Sovyetler ile Ankara temsilcileri arasında yapılmakta olan görüşmelerin olumlu sonuçlar vermeye başlaması, Ankara Hükümetinin Batılı devletlerle diplomatik münasebetlere girişmesini kolaylaştırmıştı. Milliyetçi kuvvetlerin doğuda Ermenilere ve batıda Yunanlılara karşı zaferler kazanması üzerine Müttefik Devletler Meclisi, Yunan ve Türk temsilcilerini Londra'da bir konferansa davet etmişti. Bu davetten Müttefiklerin Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapmak istedikleri anlaşılıyordu.

27 Şubat-12 Mart 1921 tarihinde gerçekleşen Londra Konferansı'nda gelişmelerin olumsuz sonuçlanması sonucunda Yunanlılar ile muharebeler devam etmişti. Milli hareketin askeri gücünün farkına varan ve bu hareketin kendilerini sonu belirsiz maceralara sürükleyeceğini anlayan Fransızlar, Anadolu hareketi güçlendikçe giderek telaşlanmaya başlamıştı.Fransız mandasına giren Suriye'de Fransa'nın izlediği idari politika ve Arap bağımsızlık hareketine karşı sert tedbirler

---

⁶² Fahir Armaoğlu,, **20.Yüzyıl Tarihi (1921-1990)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.s.31

⁶³ Akşin,a.g.e.,s.191

alması, Arapları Türklerden yardım istemeye yöneltmişti. Türklerde zaman zaman Arapları Fransa'ya karşı mücadelelerinde desteklemişti. Tüm bu nedenlerinde etkisiyle Fransız kamuoyu savaştan bıkmış, Güney Anadolu cephesindeki para ve asker israfının durdurulması için hükümetlerine baskı yapmaya başlamıştı. Bu cephedeki savaşların Fransa'yı sarsması Fransa'yı uzlaşmacı bir tutum takınmaya sevk etmişti. Bu durum Türk Fransız yakınlaşmasını hızlandırmıştı. Başarılı geçen bu süreç sonunda Fransızlar tereddütlerini gidermiş ve Türk hükümeti ile bir antlaşma talebinde bulunmuşlardı. Sakarya Zaferi ile Ankara'nın cephelerdeki başarısı perçinlenince, bu zaferden 37 gün sonra, 20 Ekim 1921 günü Türk-Fransız(Ankara) Antlaşması imzalanmıştı.⁶⁴ Ankara Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşma ile Mersin, Adana, Gaziantep, Urfa ve Maraş kurtarılmış, Fransa buralar üzerindeki her türlü iddialarından vazgeçmişti. Hatay(Sancak)'da resmi dili Türkçe olan özel bir yönetim kurulacaktı. Sancak Bölgesi, Suriye tarafında bırakılırken antlaşmanın 7. maddesiyle İskenderun Sancağına özel bir yönetim şekli tanınmış, bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak özel hükümler koydurulmuştu. Bölgenin Türk ırkından olan sakinleri, kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylık ve imkanlardan yararlanacak, Türk dili ve parasının resmi nitelik taşıması, Türk çoğunluğun bulunduğu bölgelere Türk memurlarının atanması, Türk okullarının açılması, Türkçe öğrenim yapılması, Türk bayrağına benzer bir bayrak kullanması ve kendine ait bütçesinin olması kararlaştırılmıştı.⁶⁵

20 Ekim 1921'de imzalanan Türk-Fransız Ankara Antlaşması,⁶⁶ B.M.M. Hükümeti'nin Milli Mücadele döneminin en sıcak günlerinde Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Fransa aracılığıyla İtilaf devletlerine dış ilişkiler bakımından yaklaşma isteğinden kaynaklanan bir antlaşmaydı. Böylece söz konusu antlaşma ile B.M.M. Hükümeti, ilk defa bir Batılı devlet tarafından tanınmıştı. Fakat bu antlaşma, bir geçici mukavele veya ön barış antlaşması niteliğinde olup Türk ve Fransız Meclisleri tarafından onaylanmamıştı. Tabiatıyla bunda, Fransa'nın Eylül 1914'de bir antlaşmayla İngiltere'ye verdiği kendisinden

---

⁶⁴ Mehmet Gönlübol; "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası" **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı** 1961, Ajans Turk Press, Ankara, 1963, s.205

⁶⁵ Soysal, a.g.e, s.51; Akşin, a.g.e, s.303

⁶⁶ Antlaşmanın tam metni için bkz. Akarşlan a.g.e., s.177

habersiz ve rızası olmadan hiçbir barış antlaşması yapmayacağı yönündeki taahhüdü önemli rol oynamıştı. Aynı şekilde 1920'de Sevr müzakereleri sırasında İtilaf devletlerinin kendi aralarında yaptıkları benzer amaçlı "Üçlü antlaşma"da Fransa'nın bu konudaki çekingenliğini artırmıştı. Buna rağmen Fransa, dış ilişkilerinde İngiltere'nin ipoteğinden kurtulmak amacıyla B.M.M. Hükümeti ile bir antlaşma yapmayı başarmıştı.

Ankara Antlaşması'nın önemi, hiç kuşkusuz Fransa gibi güçlü bir devletin düşmanlıktan çıkıp dost olmasıydı. Bunun yanında doğudaki zaferlerle ikiye indirilen cephe sayısı bu antlaşmayla bire indirilmiş ve tüm güç Batı Cephesinde Yunanlılara karşı kullanılacak duruma gelmişti.

Hatta bundan sonra Fransa, Ankara Antlaşması'nda olmamasına rağmen Milli Mücadeleye silah ve cephane yardımı yapmış, bunun yanında Fransa'dan silah satın alma imkanı da doğmuştu. Böylece bu konudaki Rus tekeli kırılmıştı.⁶⁷

Fransa ile yapılan bu antlaşma sonucunda saptanmış olan Türkiye- Suriye sınırı, 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile teyit edilerek uluslararası alanda da tanınmıştı.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, B.M.M.'nin gizli oturumlarında yaptıkları konuşmalarda bu antlaşmanın Türkiye'nin tamamen lehinde olmadığını, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış şartların (siyasi, askeri, iktisadi şartların) buna zorladığını söylemişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, söz konusu antlaşmanın Misak-ı Milli'ye aykırılığı iddiaları karşısında Türkiye'nin o günkü gücünün buna yettiğini belirtmişti. Bu görüşler ışığında söylemek gerekirse, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması özellikle, Suriye sınırıyla ilgili hükümleri bakımından B.M.M.'de bir milletvekilinin (Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey) belirttiği gibi "Sevr'e göre iyi, Misak-ı Milli'ye göre fena" bir antlaşmaydı.⁶⁹

Türk - Fransız Antlaşması yalnız İngiltere'nin değil, Sovyet Rusya'nın da tepkisi ile karşılaşmış ve bu devleti endişelendirmişti. Fakat Mustafa Kemal bu tepkilere mukavemet etmişti. Aslında Ankara Antlaşması Türkiye'nin Sovyetler

---

⁶⁷ Akarşlan, aynı yer.

⁶⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 254

⁶⁹ Berna Türkdoğan, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.270

Birliği nazarında prestijini yükseltmişti.Bu sayede 21 Ekim 1921 de Kars'ta Türkiye ile Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında,2 Ocak 1922 de ise Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile birer Antlaşma imzalanmıştı.⁷⁰

Mustafa Kemal Milli Mücadele döneminde Arapların desteğinin bilincindeydi. Mustafa Kemal de Milli Mücadelenin, yalnızca Türk milleti için yapılmadığının altını çizmişti:

*“Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de bunu bir daha teyit lüzumu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa ve daha az kanlı olurdu ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.”*⁷¹ diyerek tüm doğu ülkelerini de bu direnişe çağırıyordu.

Milli Mücadele içinde ve onu takip eden yıllarda Türkiye'nin Doğulu Devletlerle münasebetlerini Misak-ı Milli'de belirtilen amaçların ve ilkelerin ışığı altında incelemek gerekir.Misak-ı Millinin temel ilkesi Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu ülkeler üzerinde Milli bir Türk devleti kurmak idi. Buna göre bir bakıma Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türkiye Devleti, Devletin iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Şu halde Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle münasebetlerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu.⁷² Öte yandan, Türkiye'nin eskiden beri bağımsız olan Afganistan ve İran ile önemli bir çıkar çatışması da bulunmuyordu. Milli mücadele sırasında Türkiye'nin doğulu Devletlerle münasebetleri Ankara Hükümetinin Hilafet meselesine karşı tutumu ile yakından ilgili idi.Halife'ye, Müslüman halklar öteden beri ruhani, bir dereceye kadar da cismani bir önder nazarıyla bakıyorlardı.Milli Mücadelenin yöneticileri Hilafet'in er geç kaldırılmasını düşünmekle beraber, bu müesseseye karşı davranışlarını muhtemel iç ve dış tepkileri asgariye indirecek şekilde

---

⁷⁰ Soysal,a.g.e,s.7

⁷¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**; Cilt 2,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,2006 s. 44.

⁷² Gönlübol ve Sar,a.g.e., s. 87.

ayarlamışlardı. Gerçekten doğunun Müslüman halklarının maddi ve manevi destekleri, Milli Mücadele hareketini kuvvetlendirecekti. Mustafa Kemal 1920 yılında şöyle demişti: *“Bu halk harekatıdır ve alem-i İslamın yardımına da istinat ediyoruz. Türklerin son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edecektir. Bunlar ekseriyetle İngiliz iradesindedirler. Biz de salıp harekatının en son savetine maruz bulunuyoruz. Fakat alem-i İslam mühlik bir suretle uyanmıştır.”*

Nitekim Osmanlı Devleti sınırları dışında bulunan Müslüman halklar, özellikle Hintliler, Milli Mücadele karşısından manevi desteklerini çeşitli vesilelerle belirtmişlerdi.

Milli Mücadele sırasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Anadolu’da bulunan milliyetçi liderlerin Suriye ile olan ilişkilerine ve Suriyelilerin Milli Mücadele’ye karşı takındıkları tutuma bakıldığı zaman iki kesimin de birbirleriyle yakın bir temas içerisinde oldukları söylenebilir. Türkiye bu dönemde karşılaştığı hadiselerin dehşet ve şiddetine rağmen gerek Faysal ve gerekse Fransız mandası döneminde Suriye olayları ile yakından ilgilenme gereğini hissetmişti. Bu temaslar çeşitli alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Bir taraftan idarede bulunan şahıslara yönelik çalışmalar sürdürülürken diğer taraftan da halka yönelik faaliyetlere girişilmişti.

Arapların daha önce vuku bulan isyan ve ayrılık teşebbüsleri bu dönemde gerçekleştirilen işbirliğine engel gibi görülebilirse de bunun ciddi manada hiç bir etkisi olmamıştır denebilir. Zira Arapların gerek milliyetçilik cereyanına kapılmaları ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nden ve idaresinden ayrılma temayül ve teşebbüsleri içerisinde bulunmaları Osmanlı idaresinin kendilerine çok kötü muamele etmiş olmasından yahut efendilerini değiştirmek, kendilerine İngiltere, Fransa gibi yeni efendiler bulmak düşüncesinden değil, bağımsızlığa kavuşma arzu ve isteklerinden dolayı olmuştu.⁷³

---

⁷³ Metin Hülagü, “ Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :45, Cilt : 15, Kasım 1999,s.4

Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler birleşerek Pan-İslamist ve Türkiye'den yana bir siyaset izlemeye başlamışlardı.⁷⁴ Suriye'deki bu Türk nüfuzu Fransa'yı ciddi denecek derecede endişeye sevk etmiş, bu durumdan faydalanmaya çalışan Mustafa Kemal ise, Fransa'yı, baharda Halep üzerine harekete geçmekle tehditte bulunmuştu.⁷⁵

Mustafa Kemal tarafından Şam müftüsüne, Anadolu'da Yunanlılara karşı elde edilen galibiyeti bildiren ve mezkur müftüden İslam davasının başarıya ulaşmasına vesile teşkil etmesi için mevlit ve dua okunmasını isteyen bir telgraf gönderilmişti. Bu zafer haberi Şam ve Halep'te büyük bir sevinçle karşılanmış, şenliklerle kutlanmış, Mustafa Kemal'e Şam ahalisi ileri gelenleri tarafından tebrik telgrafları çekilmiş ve hatta kendisine Seyfu'l-İslam unvanı verilmiş, ayrıca bu başarıdan dolayı bir kısım camilerde 22 Eylül akşamı mevlit okutulduğu gibi Beyrut'ta toplanan on bin altın lira da yardım olarak Anadolu'ya gönderilmişti.⁷⁶

Mustafa Kemal 9 Ekim 1919'da Halep ve Şam'da Suriye halkına hitaben bir beyanname yayımlamıştı. Bu beyannameye “despotizmin eline düşmüş ve düşmanın kötü emellerine maruz kalmış mahzun bir milletin sesine kulak verin” cümlesi ile başlayan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Suriye halkını, Müslümanları birbirine düşüren ve parçalayan çekişmelere boyun eğmemeleri; aralarındaki yanlış anlamaları terk etmeleri; kuvvet ve güçlerini ülkelerini parçalamaya çalışan inançsız düşmana karşı birleştirmeleri ve bu imansız ve İslam düşmanlarının vaatlerine kapılmamaları; bu düşmanların kendi aralarında ittifak ettikleri, Gladstone'un mevcut uygulamasının bunu anlamaya gayet yeterli bulunduğu noktalarında uyarılmış; maksatlarının ülkeyi ve İslam'ı yok olmaktan kurtarmak olduğunu; Allah'ın yardımı ile inananların düşmana karşı savaşmaya karar verdiklerini; Konya ve Bursa'dan düşmanın atıldığını ve hakka güvenen mücahitlerin yakında Arap kardeşlerinin ziyaretine geleceklerini, düşmanı defedeceklerini ve artık dinde kardeş olarak yaşamak gerektiğini ifade etmişti.⁷⁷

1919'da İngiltere'den sınırlı da olsa bağımsızlığını kazanan Afganistan'ın ve lideri Amanullah Han'ın temel politikası, bağımsızlığını koruyabilmek ve ülke

---

⁷⁴ Sonyel, a.g.e., Cilt I, s.189

⁷⁵ Hülagü, a.g.e., s.5

⁷⁶ Hülagü, Aynı yer.

⁷⁷ Hülagü, a.g.e., s.9

içinde istikrarlı kurumlar kurabilmektir. Kabil'deki yeni hükümeti Ankara hükümeti gibi uluslararası alanda bu hedefe ulaşmasında yardımcı olabilecek ülkelerle ilişki kurmaya çok istekli idi. 1921'de, Moskova'da bulunan Türk heyetinden Yusuf Kemal ve Rıza Nur ile Afgan heyeti başkanı Muhammed Veli Han, Sovyet Rusya'nın isteği ve desteğiyle Kabil-Ankara hükümetleri arasında 1 Mart 1921'de bir antlaşma imzalandılar⁷⁸. Bu antlaşma, 2 Aralık 1920'de Ermenistan'la yapılan Gümrü Antlaşmasından sonra Ankara hükümetinin ikinci uluslararası antlaşmasıydı.⁷⁹ Antlaşma metnine göre bağımsız Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış, taraflar tüm doğu milletlerinin, özellikle Hive ve Buhara halkının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabullenmiş, herhangi emperyalist bir saldırı karşısında bu saldırıyı taraflar bizzat kendilerine yapılmış gibi kabul etmeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı benimsemiş; taraflardan her biri düşman olan bir devletle antlaşma imzalamama ve başka devletlerle antlaşma yapmadan önce diğer tarafa bilgi vermeyi taahhüt etmişti.⁸⁰

Ayrıca 10 Ocak 1922'de Afgan bayrağının Ankara'daki Büyükelçilik binasına çekilişi dolayısıyla düzenlenen törende, Afgan kuruluna başkanlık eden Sultan Ahmet Han, iki ülke arasındaki dini bağların şimdi de resmi ilişkilerle takviye edildiğini, aralarındaki antlaşmanın "*İslam dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını; Türkiye, Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın, Doğu'yu istila emeli besleyenlerin ellerini kıracağına*" belirtmişti. Bu konuşmaya karşılık veren Mustafa Kemal'de, Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi, Türkiye ile tüm İslam dünyası arasında da güçlü bağlar bulunduğunu, her iki ülkenin ortak çalışmalarının, dünya siyasetinde bir denge yaratmak bakımından önemli olduğunu bildirmiş ve şunu ilave etmişti: "*Her İslam yönetimini Afganistan gibi özgür ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Doğu'da baskı altında yaşayanlar, Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duymaktadırlar*"⁸¹

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıralarda Irak'taki milli ve dini önderlerle de münasebetlerde bulunulmuş, onların yöresel propaganda ve kışkırtma

---

⁷⁸ Kemal Girgin, **Hariciye Tarihimiz**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 121

⁷⁹ Oran, a.g.e, s.207

⁸⁰ Sonyel a.g.e, c.I s.190

⁸¹ Sonyel a.g.e, c.II s.230-231

çabalarından yararlanma yoluna gidilmişti. Bu çalışmaların bir ürünü olarak Revandiz ve Süleymaniye Kürtleri Türk milli hareketine iltihak da bulunmuşlardı.⁸²

B.M.M.'nin Arap politikasını Sonyel şöyle özetlemektedir: “Türkiye'nin güneydoğu sınırlarında, Arap ülkelerindeki yerli halkın işbirliğini sağlamak; Fransızları iki cephede çarpışmaya ve sonunda Kilikya konusunda Türk milliyetçileriyle elverişli koşullarda bir antlaşmaya varmaya zorlamak; Irak sınırında ise, İngilizleri uğraştıracak sınır olayları çıkarmak”⁸³

Türk ve Arap milliyetçilerinin gayri resmi temaslarında ne amaçlanmış ve Heyet-i Temsiliye'nin koşullar gereği fiili politikası nasıl biçimlenmiş olursa olsun, B.M.M. Hükümetinin resmi Arap politikası Misak-ı Milli'yle kesinleşmişti.

1921'de Suriye sınırına ilişkin Fransa'yla yapılan antlaşmadan sonra Ankara dikkatini batı cephesine ve Yunan ordusu üzerine yoğunlaştırmaya başladı ama Irak sınırında İngilizlerle çatışmalar sürüyordu.

İngiltere, Sevr'den sonra Kürtlere yönelik politikasını değiştirmeye, Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeleri Irak'a katma politikası izlemeye başlamıştı. Bu politika değişikliği, Nisan 1919'dan beri zaman zaman ayaklanan Kürt aşiretlerin tepkisini çekmekte gecikmedi. Musul konusunda anlaşmazlık içinde bulunan Ankara hükümeti ve İngiltere, mevcut durumdan rahatsız olan Kürtleri kullanmaya başladılar. 18 Ekim 1921'de İngiliz Hava Kuvvetleri Rania ve Revandiz'deki Türk garnizonları üzerinde başarı sağladı ve Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı.

1922'de sıcak çatışmalar yaşandı. Barış görüşmeleri başlamadan Musul konusunda konumlarını güçlendirmek isteyen Ankara ve Londra diplomatik yolları bir kenara bırakarak, sınırda karşılıklı askeri saldırılar başlattılar. Mustafa Kemal'in emriyle İngilizleri taciz etmek için Revandiz'e gönderilen Özdemir Bey askeri hazırlıkları tamamlayarak İngiliz güçleriyle mücadeleye başladı. Eylülde güçleri zayıflayan İngiltere Bağdat'ta sürgünde bulunan Şeyh Mahmut Berzenci ile bir antlaşma yaptı. Buna göre, Türkleri yöreden çıkaracak olan Berzenci, yönetimi ele alacaktı. Ancak, 30 Eylül'de Süleymaniye'ye gelen Berzenci krallığını ilan ettiği

---

⁸² Hülagü a.g.m.s.12

⁸³ Sonyel, a.g.e.c.I, s.s.194-195

gibi,Türklerle de temasa geçti.Özdemir Bey-Berzenci işbirliği sonunda askeri açıdan zor durumda kalan İngilizler konuyu yeniden diplomatik kanala çektiler ve Lausanne Barış Konferansında Musul konusu ödün vermedikleri temel konulardan biri oldu.⁸⁴

Milli Mücadele Dönemi İran İlişkilerine bakılacak olursa;Bu dönemde Ankara hükümeti ile İran arasındaki ilişkiler çok mesafeliydi. Bu durum Ankara'nın diğer Doğulu ülkelerle kurduğu ilişki göz önüne alındığında daha da belirgindi. Üstelik Moskova-Ankara-Kabil-Tahran arasında ikili antlaşmalar yapılması ve İngiliz emperyalizmine karşı bir cephe oluşturulması için Sovyet Rusya'nın yoğun çabası vardı. Buna rağmen, dört ülke arasında sadece Türkiye-İran arasında bir antlaşma imzalanamamıştı.

Aradaki mesafenin kapatılması için Ankara daha istekliydi. Dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) 21 Haziran 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmada, "*İran'la ilişkilerde somut bir adım atmaya üzere olduklarını*" söyledi.⁸⁵ Çünkü Rıza Han'ın gayri resmi bir elçisi bu sırada Ankara'ya gelmişti. Ama İran'la ilk resmi temas ancak bir yıl sonra Haziran 1922'de İran Eğitim Bakanı Mümtaz-üd Devlet'in başkanlığındaki bir heyetin Ankara'yı ziyaretiyle gerçekleşti.Bu ziyaretin karşılığı olarak Muhittin Paşa (Akyüz) başkanlığında bir heyet Tahran'a gitti. İran 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini tanıdığını ve Mofakhan Eshag'ı Ankara Büyükelçisi olarak atadığını açıkladı.Ankara hükümetinin ilk Tahran Büyükelçisi olan Muhittin Paşa da 7 Şubat 1923'te güven mektubunu sunacaktı.⁸⁶

Söz konusu karşılıklı ziyaretler ve elçi atamaların sonucunda İran ile Türkiye arasında bir dostluk antlaşması yine de imzalanamadı ve aradaki mesafe fazla kapanmadı.Birinci Dünya Savaşı sonrası İran tam bir kaos halindeydi.Savaşın etkileri mevcut siyasi ve sosyal bölünmeleri daha da arttırmış,ülkenin her tarafında çeşitli gruplar savaş sonrası yabancı orduların çekilmesiyle meydana gelen iktidar

---

⁸⁴Zekeriya Türkmen, "*Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)*" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 49, Cilt: XVII, Mart 2001,s.9

⁸⁵Oran,a.g.e, s.204

⁸⁶Aynı Yer.

boşluğunu doldurmak için harekete geçmişlerdi.Savaşın bitiminde İran'daki en büyük güç aynı zamanda kurtarıcı konumunda olan İngiltere idi.1907 İngiliz-Rus Antlaşması çoktan geçersiz kalmış, İngiltere bütün İran'da söz sahibi olmuştu.İngilizler bu pozisyonlarını bir sürekliliğe dönüştürmek istediler ve İran'ı himayeleri altına alan 9 Ağustos 1919 Antlaşmasını İran'a kabul ettirmeye çalıştılar.Fakat Tahran'da zayıf bir hükümete imzalatılan bu antlaşma, İran'ın iç politika mekanizmasının uzun oyalamacalarından sonra, meclisten geçemeyecek ve -tıpkı Sevr gibi- hiç bir zaman geçerlilik kazanmayacaktı.Eğer İngilizler İran'a bu antlaşmayı kabul ettirebilselerdi, Ortadoğu'da muazzam bir üstünlüğe sahip olacaktı.⁸⁷

Nitekim İngilizlerin Türkiye ve İran'a yönelik bu benzer teşebbüsleri (Sevr ve Ağustos 1919 Antlaşmaları) bir yandan iki ülkedeki milliyetçi ve anti-emperyalistleri uzlaştırırken, diğer yandan muhafazakar ve teslimiyetçileri de yakınlaştırmıştı. Bir başka deyişle bu ortam Tahran'daki milliyetçi hükümetlerle Ankara hükümetini İngilizlere karşı olan anti-emperyalist ve tam-bağımsızlıkçı söylemde birleştirirken; Tahran ve İstanbul'daki İngiliz yanlısı hükümetleri de birbirine yaklaştırmıştı. Örneğin Ağustos 1919 Antlaşması imzalandığı sırada İstanbul hükümeti ve basınında heyecan yaratıp nimetleri övülürken, Anadolu basınında eleştirilmişti.⁸⁸

Ama İlişkiler yine de çok iyi durumda değildi.Özellikle bu dönemde İran'da yaşanan ve dönem dönem Türkiye'nin lehine gelişmelerinde olduğu Simko İsyanı ilişkileri gerginleştirmişti. Simko (İsmail Ağa) Türk-İran sınırında yaşayan bir Kürt aşiret reisiydi.Mondros Mütarekesi ile birlikte bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya başladı. Hem Osmanlı ordusundan terhis olan veya kaçan Kürt asıllı askerleri hem de silah ve mühimmatı elde ederek önemli bir güç oluşturdu.1918 sonu ve 1919 başında Türkiye içinde,Şemdinan bölgesinde, yaşayan etkili bir Kürt şeyhiyle,Şeyh Taha ile ittifaka girdi. Böylece sınır aşan bir güç oluşturular.Kısa vadeli hedefleri Ermeni ve Nesturilerin geri dönmelerini önlemektir.Nisan-Mayıs 1919'da İran hükümet kuvvetleri Simko isyanını

---

⁸⁷ Salim Rıfkı Burçak,**Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**,Aydınlık Matbaası,İstanbul,1946,s.51

⁸⁸ Gökhan Çetinsaya, “ *Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri (1919-1925)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt :16, Kasım 2000 s.2

bastırmaya çalıştılsa da başarısız oldular. Simko bir ara İngilizlerle de uyum ve diyalog halindeydi. Ancak istediği silahlar verilmeyince yardım almak için o sırada Anadolu'da Milli Mücadele'ye başlamış olan Türk milliyetçilerine döndü. Kendisi zaten mütarekeden önce de Nesturilere karşı Osmanlı ordusu ile işbirliği yapmıştı. İki tarafında çıkarları uzlaştı: Simko bölgedeki İngiliz tehlikesine ve Ermeni/Nesturi saldırılarına karşı Türk milliyetçilerine yardım edebilirdi. Simko bu sayede sınırın Türkiye tarafından silah ve mühimmat almaya başladı.⁸⁹1919 Sonbaharında İran içlerinde kontrol altında tuttuğu bölgeyi iyice genişletmişti. Şubat 1920'de İran kuvvetleri bir kere daha hareket başlattı. Simko bu sefer yenildi ve dağlara kaçtı. Fakat bir süre sonra belli koşullarla İran hükümetince affedildi. Geri dönen Simko Türk tarafıyla tekrar işbirliğine girdi; Nisan 1920'den itibaren Van yoluyla ağır silahlar elde etmeye başladı. Sonunda, Ağustos 1920'de, yeni bir isyan hareketi daha başlattı. Aralık 1920'ye gelindiğinde Selmas ve Rumiye ovalarını işgal etmişti. Şubat 1921'de Şeyh Tana da İran içlerine girmiş ve Haydarabad'ı almıştı. Mart 1921'e gelindiğinde Simko kuvvetleri bir İran Kazak birliğini Kızılca'da yenilgiye uğrattılar. Başarıları arttıkça bölge aşiretlerinden kendisine katılanlar da artıyordu. Yaz ortasında kuvvetleri dört bine çıktı. İran hükümeti bütün bunları "Türkiye'nin İran'ı işgali" olarak yorumluyor ve protesto ediyordu.⁹⁰ Türkiye'den silah ve cephane almaya devam eden Simko, Haziran 1921'de İngilizlere yeni bir yaklaşımda bulundu. 1921 yılı sonunda Simko Savbulak'ı da almış, topraklarını Hoy'dan Bana'ya kadar genişletmiş ve kuvvetlerini beş bine çıkarmıştı. Aralık sonunda İran kuvvetleriyle çarpışıp yenilgiye uğrattığında, Türk tarafının dikkatini çeken "İranlılar meyyanında 900 Ermeni" olmasıydı. Nitekim Kazım Karabekir anılarında, Simko'yu destekleme sebebi olarak "Ermeni ve Nesturilerle muharebelerde bulunuyordu. Bilhassa Ermenilerin Van'a sarkıntılık etmemesi için Simko'yu tutuyordum" demektedir.⁹¹ Ayrıca Simko aldığı yardım karşılığında, Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı hareket yapan Türk birliklerinin kendi bölgesinden geçerek Revandiz'e gitmelerine de izin veriyordu.

---

⁸⁹ **Türk İstiklal Harbi C.III:Doğu Cephesi,1919-1921**,Genelkurmay Basımevi,Ankara,1965,s.263

⁹⁰ Gökhan Çetinsaya,a.g.m.s.5

⁹¹ Kazım Karabekir,**Türk İstiklal Harbimiz**,Türkiye Yaymevi,İstanbul,1969,s.991

Haziran 1922’de Simko iyice büyüyüp genişlemiş, kuvvetleri on bine yaklaşmıştı.⁹² Şubat 1921’den itibaren Tahran’da da yeni gelişmeler vardı. Bir darbeyle iktidarı ele geçiren Rıza Han sırayla bütün bölgelerdeki isyanları bastırmaktaydı. Ağustos 1922 başında sıra Simko’ya gelmişti. Rıza Han büyük bir kuvvetle Simko’yu yendi ve kısa zamanda bütün bölgeyi tekrar Tahran’ın kontrolüne kattı. Simko ve diğer şefler Türkiye’ye kaçtılar. Simko sekizyüz atlı, iki top ve bin kadar silahlı göçmenle, Başkale tarafından Türkiye’ye sığınmıştı. Eylül’de İran hükümetinin bölgedeki kumandanı, Revandiz’de bulunan Özdemir Bey’e bir mektup yazarak, Türkiye topraklarına giren Simko’nun her iki ülkenin de zararına çalıştığını ileri sürdü ve yakalanarak İran’a geri verilmesini talep etti. Türkiye Simko’yu iade etmese de, etkisiz hale getirmeye kararlıydı. Türk birlikleri Ekim ortalarında Türkiye topraklarında bulunan Simko ile iki saat süren çarpışma sonucunda galip gelmiş, Simko “Beş top, on ağır makineli tüfek, karısını ölü, oğlunu esir, üçbin altıyüz adet altını bırakarak” güneye doğru kaçmıştı. Irak topraklarına giren Simko, Süleymaniye tarafındaki Şeyh Mahmut’un yanına sığınmıştı.⁹³

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan dostluk antlaşmasından sonra İngilizler o sıralarda İslam ülkeleri arasında bu çeşit paktlar yapılması siyasetini güden Bolşevik Rusya’nın himayesinde bir İslam federasyonu/konfederasyonu oluşturulması endişesi taşıyordu.⁹⁴ Hatta İngilizlerin Türk-Afgan antlaşmasında İran ile ilgili gizli bir madde olduğu şüphesi vardı ve sırada bir Türk-İran antlaşması olduğu duyumları alınıyordu. Duyumlar doğrudu; fakat bu beklenti çeşitli sebeplerle gerçekleşmeyecekti.

Mayıs 1921’de İran dışişleri bakanı İngilizlere Sovyet elçisinin kendisine Türkiye, Afganistan ve İran arasında bir ittifak önerisinde bulunduğunu bildiriyordu. Öneriye göre görüşmeler Moskova’da yapılabilirdi. İran sadece Moskova’yı oyalamak için şimdilik ‘olur’ demesine rağmen, aslında böyle bir öneriye sıcak bakmıyordu. Bunun sebepleri arasında, İran’ın hiçbir tarafa

---

⁹² Karabekir, a.g.e., s.1058

⁹³ Çetinsaya, a.g.m., s.6

⁹⁴ Sonyel, a.g.e., c.II s.59

bağlanmadan dış politikada bir denge oyunu oynamak istemesini ve Türkiye'nin Simko'yla ilişkisinden duyduğu rahatsızlığı aasayılabılır.⁹⁵

İran ile ilişkiler o güne kadar hiçbir dönemde çok iyi seviyede olamamıştı. Bunun nedenleri olarak; Yüzyılların birikimi ile oluşan güvensizlik, İttihat ve Terakki'nin son dönemlerinde izlediği Pan-Turancı politikalar, Siyasi olarak karışık İran'ın İngiltere'ye bağlılığı, Yukarıda da bahsi geçen Kürt aşiretleri sorunu, Paris Barış Konferansında Türkiye'nin doğusundan bir bölgenin talebi sıralanabilir.⁹⁶ Rıza Han'ın Şah olması sürecinde de İran'ın parçalanmasından duyulan endişe ile dağılımı engelleme amaçlı olumlu ve ılımlı bir politika güdülmüştü.

Tahran'da Türkiye ile ilişkiler söz konusu olduğunda iki farklı politikacı grubu ortaya çıkıyordu: Türkiye'ye karşı 'lehte' ve 'aleyhte' olanlar. Bu dönemde hükümette ve dışişleri bakanlığında kimin etkisi artarsa ilişkiler de ona göre değişiyordu. 'Aleyhte' olan grup 1914 öncesi ve sonrasında İttihatçıların İran'daki politikasını hatırlarında tutanlar, Türk milliyetçiliğinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki İran macerasını unutmayanlardı. 'Lehtekiler' ise bağımsızlıkçı ve İngiltere karşıtı bir politikaya taraf olanlardı; yolları uluslararası politikada Kemalistlerle çakışıyordu. Rıza Han'ın konumu da bu iki grup politikacı arasında ve bölgesel politikalar çerçevesinde değişiklik göstermişti.

Türkiye'de cumhuriyet ilan edilmesinden bir gün önce, 28 Ekim 1923'de, Rıza Han da başbakan olmuştu. Bu tarihten itibaren Ankara Hükümeti İran'da da saltanatın kaldırılması ve yerine cumhuriyet kurulması arzusunu gizlice dile getirmeye başladı. Önce Mustafa Kemal Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa vasıtasıyla bu görüşünü Rıza Han'a ileterek, cumhuriyet ilan etmesi tavsiyesinde bulundu. Muhittin Paşa cumhuriyet konusunu birkaç kez Rıza Han ile gizlice görüştü. Rıza Han ikna olmuş gözüküyordu. Ankara bir beklenti içine girdi.⁹⁷

Ankara, Türk basınında yer alan haber ve yazılarla İran'da cumhuriyet ilanına verdiği desteği sürdürüyor ve duyacağı memnuniyeti her fırsatta dile getiriyordu. Türkiye'nin bu desteğinde iki temel sebep vardı: Türk devriminin diğer

---

⁹⁵ Çetinsaya, a.g.m.s.7

⁹⁶ Oran, a.g.e., s.205-206

⁹⁷ Saray, a.g.e., s.111

İslam ülkelerine de model olması ve İran'ı yabancı devletlerin boyunduruğundan çıkmış, bağımsız bir ülke olarak görme arzusu. Bu teşebbüse aktif destek veren ikinci ülke ise Sovyetler Birliği'ydi. İngilizler ise bu teşebbüsten Rusya'nın işine yarayacak gerekçesiyle oldukça tedirgindi. Ama İran'ın içişlerine müdahale ediyor konumuna düşmemek için temkinli davranmakta, karşı çıkışlarını Rıza Han'a ve kamuoyuna doğrudan dile getirmemekteydi. Tam bu sırada hiç hesapta olmayan bir şey oldu ve o güne kadar cumhuriyet fikrini destekler gözükten İran ulemasının cumhuriyet karşıtlarının tarafına geçmesine sebep oldu: 3 Mart 1924'te Türkiye Cumhuriyeti'nde Hilafet kaldırıldı. Bu olayın İran'da duyulmasından itibaren müctehidler, cumhuriyet ilanının İran'da da din karşıtı politikalara vesile olacağı düşüncesiyle, Rıza Han'ın teşebbüsüne karşı çıkmaya başladılar.⁹⁸

Artık Nevruz (21 Mart)'dan önce cumhuriyet ilan etme imkanı kalmamıştı. 20 Mart'ta meclis toplanamadı. 22 Mart'ta ise Rıza Han'ın meclise girebilmek için beş bin kişilik bir kalabalığa ateş açtırması olaya son noktayı koydu. Rıza Han eleştiriler karşısında Tahran'ı terk etmek zorunda kaldı. Büyük bir otorite ve prestij kaybına uğramıştı. Dini merkez olan Kum kentine giderek müctehidlerle görüştüktan sonra, 1 Nisan 1924 tarihinde bir bildiri yayınlayarak cumhuriyet ilanı fikrinden vazgeçtiğini herkese ilan etti.⁹⁹

Türk-İran ilişkilerinin bu dönemde ikili bir yapı oluşturduğu sonucu çıkarılabilir. Bir yandan iki ülkede de eski rejimlerin yerine kurulmuş milliyetçi, anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı ve Batıcı rejimlerin arasında her gün biraz daha gelişen iyi ilişkiler; diğer yandan iki ülkede de yeni rejimler yerleştikçe geçmişin (geçmişteki problemlerin) izlerinin tekrar ortaya çıkmaya başlaması. Bu ikili yapı Cumhuriyet sonrasında da devam edecekti. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde 1926'ya kadar belirgin bir iyileşme görülemeyecekti.

---

⁹⁸ Çetinsaya,a.g.m.,s.9

⁹⁹ Çetinsaya,a.g.m,s.10

1.2.Cumhuriyet Dönemi İkili İlişkilerde Doğu (1923-1932)

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkiye, dönemin güçlü devletleriyle ortak sınıra sahip olmuştu. Bu Türkiye'nin daha dikkatli dış politika izlemesi ihtiyacını doğurmuştu.Coğrafi konum itibariyle Asya'dan Avrupa'ya uzanan yeni bir devletin tek bir komşusu olması düşünülemezdi. Birinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu'da yapılan yeni düzenlemeyle de Türkiye, İngiltere ve Fransa ile komşu olmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, kuzeyinde Sovyet Rusya ile güneyde Irak mandası nedeniyle İngiltere ile, Suriye mandası nedeniyle Fransa ile ayrıca On İki Ada nedeniyle de İtalya ile komşu durumdaydı.

I.Dünya savaşından sonra Ortadoğu'da sadece dört devlet; Türkiye, İran, Afganistan ve Suudi Arabistan bağımsız olarak kalabilmişlerdi. Diğer Ortadoğu toprakları vaatlerinde durmayan sömürgeci devletler tarafından parçalanarak çeşitli isimler altında sömürge altına ve manda idaresine alınmışlardı. Dolayısıyla manda idaresindeki ülkelerle dış ilişkiler kuracağı zaman önce mandacı devlet yani hasım İngiltere ve Fransa muhatap olarak Türkiye'nin karşısına çıkmaktaydı. Bu sebeple Türkiye hem manda devletini hem de sömürgeci hakim devleti muhatap almak zorunda kalmaktaydı.¹⁰⁰

1923-1932döneminde Türkiye'nin dış politikası, Ulusal Kurtuluş'un ve Lozan Antlaşmasının etkisi altında gelişmişti. Bu dönemde Türkiye'nin dış ilişkileri, teker teker devletlerin,Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlarına göre düzenlenmişti.¹⁰¹

Lozan Antlaşması'yla sonra Türkiye batılı devletler ile meselelerini halletmişti. Lozan Antlaşması'nda Türkiye, mevcut sınırları dışında hak iddia etmeyeceğini kabul etmişti.¹⁰²

Bundan sonra karşılaştığı önemli dış sorunları da Türkiye barışçı yollarla çözümlenmeyi tercih etmişti.Zaten Türkiye'nin Lozan'dan sonra komşularıyla toprak

---

¹⁰⁰ Bıyıklı,a.g.e,s.115

¹⁰¹ Hüner Tuncer ,**Atatürkçü Dış Politika**,Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008,s.124

¹⁰² Soysal, a.g.e., s. 91 (16.madde.).

problemi yoktu. Bu da zorunlu olarak Türkiye'yi statükocu bir politika izlemeye itmişti.

Milli Mücadele içinde ve Lozan Antlaşması'ndan sonraki yıllarda Türkiye'nin Doğulu devletlerle ilişkilerini Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlar ve ilkeler belirlemişti. Daha öncede belirtildiği gibi Misak-ı Milli'nin temel ilkesi, Türk unsurunun çoğunlukta olduğu yerlerde Milli bir Türk Devleti kurmaktı. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türk Devleti, Devletin yüzyıllarca egemenliği altında kalmış olan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş ve bir bakıma Misak-ı Milli ile amaçlarını, başka milletlerin çıkarlarına dokunmayacak şekilde sınırlamış oluyordu. Bu durumda Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle ilişkilerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu. Diğer yandan Türkiye'nin Arap ülkelerine göre nispeten bağımsız sayılabilecek Afganistan ve İran ile de önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu.¹⁰³

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası öncelikle elde edilen bağımsızlığın sürdürülmesi ve milli menfaatlerin korunması temeline dayanıyordu. Bu politikanın ışığı altında yürütülmesi gereken diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve dünya politikasında ağırlıklı devletlerle işbirliğine girmekti. Mustafa Kemal'in barışçı politikası komşularla ilişkilerde öncelikle uygulamaya konuldu. Komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin kurulmasına önem verildi. Atatürk döneminde Türkiye'nin çok önem verdiği hususlardan biri de içeride güçlü olmaktı. Yani ekonomik durumu sağlam bir ülke dış politikasından daha kararlı bir çizgi izleyebilirdi.¹⁰⁴

Lozan Barışının imzalanmasından sonra, Türkiye'de köklü devrim hareketlerine girişildi. Bu arada Cumhuriyetin ilanından sonra hilafet de 3 Mart 1924 de kaldırıldı.¹⁰⁵ Hilafetin kaldırılması, laiklik yolunda atılan adımlar ve

---

¹⁰³ Gönlübol ve Sar., a.g.e, s.87.

¹⁰⁴ Ömer Kürçüoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Dış Politikasının Temel Nitelikleri Paneli: Konuşması" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 37, Cilt: XIII, Mart 1997, s.1

¹⁰⁵ Vehbi Tanfer, "Atatürk ve Barış" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 52, cilt: XVIII, Mart 2002, s.1

cumhuriyet Türkiye'sinin batılılaşma politikaları, henüz din etkisinden kurtulamamış Müslüman halklarda, özellikle Araplarda bazı tepkilerin belirmesine neden oldu.¹⁰⁶

Ayrıca Türkiye'de radikal reformların yapılmasıyla, Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı da değişti. Bu bir bakıma Türkiye'de yapılan reformların batı tipi bir toplum yaratmaya çalışması nedeniyle, Türkiye'nin dinsizleştiği yönünde menfi propaganda yapılırken, bu reformlarla güçlenen Türkiye'nin bölgeye tekrar döneceği korkusunu da ortaya çıkardı. Bu iki faktör Arap dünyası ile Türkiye'nin arasını açtı. Bu durum 1924'den sonra Arap dünyası ile Türkiye arasında belirleyici faktör oldu.

Milli Mücadele sırasında ve Lozan sonrasında Ankara Hükümeti, Osmanlı ülkeleri içinde bulunan, Ortadoğu ülkeleri üzerindeki haklarından vazgeçtiğini açıkladığı için Türkiye ile Arap ülkeleri arasında önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu. Yalnızca güney sınırlarının belirlenmesi sırasında Türkiye Cumhuriyeti, Irak ve Suriye manda rejimleriyle zorunlu ilişkilere girmişti. Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorunu ve Hatay Sorunu döneme damga vuran gelişmeler olmuştu. Türkiye 1924'den sonra Ortadoğu'ya karşı bir bakıma kayıtsız kalmıştı. Onların mücadelelerine resmi düzeyde destek verirken, maddi yardımda bulunmamıştı. Türkiye'nin bu ülkelere maddi yardım yapmamasının temel nedeni psikolojik faktördü. Birinci Dünya Savaşındaki Arap ihaneti Türkiye'nin yeni yöneticilerinin hafızalarından henüz silinmemişti. Bunun yanında Türkiye Boğazlarda güvenliğini tam sağlayamadığı için, gerek İngiltere ,gerek Fransa ile silahlı bir çatışmayı göze alamamıştı. Türkiye'nin batıya yaklaşması Araplar arasında hoş karşılanmamıştı. Dolayısıyla da Türkiye bölgede Araplar lehine riske girme gereği duymadı ve uzun süre Ortadoğu'ya karşı kayıtsız bir politika izledi.¹⁰⁷

Sonuç olarak şu söylenebilir ki; Türkiye'nin karakteristik, bir kelimeyle izah ve ifadesi mümkün olmayan iki dünya savaşı arasındaki takip ettiği Ortadoğu politikası, genel olarak, stratejik ve jeopolitik konumunun gerektirdiği zorunlulukla, geleneksel denge politikalarından da esinlenerek, güvenlik ve tarafsızlık

---

¹⁰⁶ Gönlübol ve Sar., a.g.e., s.88.

¹⁰⁷ Mansfield, a.g.e., s.91

politikasıydı.”Yurtta Sulh Cihanda Sulh”¹⁰⁸ ilkesini benimsemiş devlet, bölgesindeki gelişen olaylara bu kimlikle bakmıştı.

1.2.1. İkili İlişkilerde Yaşananlar

1.2.1.1.Türkiye-İran ilişkileri:

İran’ın Türkiye’de Cumhuriyetin kurulmasına kadar olan dönemde yaşadığı süreci özetlemek gerekirse;1907 antlaşmasıyla İran’ı üç nüfuz bölgesine ayıran iki devletten biri olan Çarlık Rusyası’nın İran üzerindeki nüfuzu 1917’de çok zayıfladı.¹⁰⁹ Bu durumdan yararlanmak isteyen diğer devlet (İngiltere), 9 Ağustos 1919’da İran’ı tümüyle kendi nüfuzu altına almasını sağlayacak bir antlaşmayı Tahran’a imzalattı. Ama İran’da Meclis’e egemen olan milliyetçiler tarafından bu antlaşma onaylanmadı ve İngiltere de bu antlaşmayı zorla uygulatacak gücü kendinde bulamadı. İngiltere’ye karşı yeniden denge kurmak isteyen İran, Sovyetlere yakınlaştı ve iki ülke arasında 26 Şubat 1921’de Moskova’da bir dostluk antlaşması imzalandı.¹¹⁰ Sovyetler, antlaşmanın 6. Maddesiyle İran’ı bir başka devletin (İngiltere’nin) işgal etmesi veya Sovyetlere karşı İran topraklarında zorla askeri güç bulundurması durumunda İran’a müdahale etme hakkı kazandı. Birinci Dünya savaşı sonrasında İran’ın kuzey eyaletlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler, İran’ın Sovyetlere yakınlaşmasının bir diğer nedeniydi. Bu ayrılıkçı hareketlere yapılan dış yardımın durdurulması konusunda Sovyet Rusya’yla uzlaşan Tahran hükümeti, kısa sürede otoritesini ülke geneline tekrar yaygınlaştırabilirdi. 18. Yüzyıldan beri İran’a egemen olan Türkmen Kaçar hanedanının otoritesi bu dönemde zayıfladı ve seçimle gelen hükümetler iktidarın fiili sahibi konumuna yükseldi. Ülkedeki tek disiplinli askeri birlik olan Kazak alayının komutanı Rıza Han, 21 Şubat 1921’de Savunma Bakanı oldu ve bu hükümetler içinde güç odağı

---

¹⁰⁸ İnsanlık ancak “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” gibi eşsiz ve evrensel olan bir anlayışın yarattığı ortak bilinçle böyle bir noktaya gelebilir. Bu ilke yardımıyla, dünya ulusları bireysel temelde kendilerini ve kendi çıkarlarını ne kadar düşünüyorsa (Yurtta Sulh), aynı şekilde farklı, kültür, dil, din ve ırktan olan başka ulusları da düşünecek ve onları kendi varlıklarının ayrılmaz birer parçası olarak görecektir.(Cihanda Sulh),Yaşar Tekdemir,“Yurtta Sulh,Cihanda Sulh Anlayışı Ve Küreselleşen Dünyadaki Yeri” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,Sayı :40, Cilt : 14, Mart 1998

s.3

¹⁰⁹ Mansfield,a.g.e, s.108

¹¹⁰ Soysal,a.g.e., s.7

haline geldi. Rıza Han 1923'te bir darbeyle başbakan oldu ve fiili iktidarı tümüyle eline geçirdi.¹¹¹

1923-1925 yılları arası İran'la mevcut ilişkiler, ne çok sıcak ne de çok soğuk denilebilecek bir çizgideydi. İki devlet de birbirlerine kuşku ve/veya sempatiyle bakıyorlar ve bu çizgide mevcut ilişkileri geliştirmeye çalışıyorlardı.

Bu dönemde İran'la ilişkiler istenilen düzeyde olmasa da Türkiye, İran'la dostluk ilişkilerinin kurulmasının faydalı olacağını düşünüyordu. Bahsi geçen dönemde kurulacak iyi ilişkilerle İran'ın siyasi varlığının korunması, Türkiye'nin bölgedeki çıkarları gereği idi. Aksi halde, İran'da ırk birliğinin olmaması, ülkeye kuzeyden ve güneyden gelen siyasi tazyikler ve Türkiye'de meydana gelen olayların bıraktığı etkiler İran devletinin toprak bütünlüğünü parçalayabilirdi. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde Türkiye, Ruslar ve İngilizler gibi İran'da da daha çok tehlikeli komşularla çevrilmiş olacaktı. Bundan dolayı Türkiye, İran'ın parçalanmasına sebep olabilecek ve bölgede İngiliz ve Rus emellerine hizmet edebilecek davranışlardan kaçınmaya çalışıyordu.¹¹²

Türkiye, daha kuruluş aşamasındaki yeni İran yönetiminin, Irak gibi İngiliz sömürgesi olmasını istemiyordu. Rıza Şah'ın iktidara gelebilmesini desteklediği gibi, 1924 yılında Nesturi isyanının çıktığı ve Şeyh Sait isyanının öncesi ve koşulları çok zor olan bir dönemde, İran sınırına yüz bin dolayında Türk askeri yığınağı da yapmıştı.

Bu durum karşısında Musul'u her ne pahasına olursa olsun elde bulundurmaya öncelikli bir hedef haline getirmiş olan İngiltere, bir karşı hareket olarak bölgedeki etnik yapıyı harekete geçirmek için elinden geleni yapıyor ve Türk-İran sınırını içinden çıkılmaz bir sorunlar yumağı haline getiriyordu. Bu kışkırtmalar sonucunda, Musul uyuşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları Türk ve İran hükümetlerinin karşılıklı itham ve protestolarına sebep oldu.¹¹³ Özellikle, 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı esnasında pervasızca hareket eden bazı Kürt aşiretleri, isyan ederek

---

¹¹¹ Oran, a.g.e., s.206

¹¹² Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2007, s.79

¹¹³ Gönlübol ve Sar, a.g.e., s.86

Türkiye'nin hakimiyetini tanımadıklarını ilan etmişlerdi. Düz arazide Türk birlikleri karşısında tutunamayan isyancılar, Türkiye-İran-Sovyet Rusya arasındaki Ağrı dağının sarp bölgelerine sığınmışlar, bazen de İran topraklarına kaçarak, kontrolü güç bir problem haline gelmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, İran hükümetine baskı yaparak, bu itaatsiz insanlara her ne şekilde olursa olsun yardım etmemesini istedi.¹¹⁴ Ancak aynı dönemde İran'ın Kürt sorununa bakışı Türkiye ile örtüşmüyordu. Nisan 1926'da iki ülkenin Kürtlere karşı politikalarının zıt yönde gelişmeye başladığı ortaya çıkmıştı. Bir yandan Van'ın güneyi civarında Türk birlikleri Kürtlere karşı askeri hareket yürütürken, aynı dönemde İran'ın Kürtlere karşı politikasında ani bir yumuşamanın ipuçları seziliyordu. İran'ın böyle bir politika değişikliğine gitmesinin iki temel nedeni vardı. Bunlardan ilki, İran yönetiminin Kürtleri yanına çekerek Türkiye'ye karşı sınırı güvenlik altına almak istemesiydi. İkincisi ise, İran yeni nüfuz politikası nedeniyle Türkiye'den gelecek Kürt aşiretleri ve sığınmacılara kucak açmayı uygun buluyordu.¹¹⁵

İran'ın bu yöndeki Kürt politikasından Ankara hükümeti rahatsız oldu. Bu nedenle bir yandan İran'a siyasi baskılar arttırılırken diğer yandan İran'a yönelik bir takım ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladı; gümrük vergileri arttırıldı ve Türkiye topraklarından geçerek İran'a giden transit eşyaya vergi koyuldu.

İki ülke arasındaki bu gerginlik bir süre daha devam etti ve sonunda Türkiye ve İran, iki ülke arasında sık sık uyuşmazlıklara ve gerginliklere neden olan mevcut sorunları çözmek için harekete geçtiler. Yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye ile İran arasında ilk resmi antlaşma olan 22 Nisan 1926 tarihli Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalandı.¹¹⁶ Bu antlaşma Tahran'da imzalanmış olup, Antlaşmanın giriş bölümünde, çağdaş yüzyılın her iki ulus için ortaya koyduğu gereksinim ve zorunluluklara uymak, dostluk ve kardeşlik ilişkilerini geliştirmek ve bu işten ilişkilerin somut koşullarını saptamak için aralarında bir Dostluk ve Güvenlik Antlaşması yapmayı kararlaştırdıklarını açıklamaktaydı.¹¹⁷ 11 maddeden oluşan

---

¹¹⁴ Saray, a.g.e., s. 113

¹¹⁵ Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, 1926-1938", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3 (Sonbahar 1999), s.150-151

¹¹⁶ Akşin, a.g.e., s.75

¹¹⁷ Soysal, a.g.e., s.276

antlaşmanın 1. maddesinde, her dostluk antlaşmasında yer aldığı gibi, iki taraf arasında "Barış ve sonsuz dostluk" olacağı belirtilmişti.

2. maddeye göre, taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa, öteki tarafın tarafsız kalması öngörülmüştür ki, bu da, antlaşmaya bir "Tarafsızlık" niteliği vermektedir.

3. madde, en geniş anlamıyla bir "Saldırmazlık" yükümlülüğü getirmekteydi.

4. madde ise, bir üçüncü devletin taraflardan birine karşı düşmanca bir eylemi görülürse, öteki tarafın tarafsızlığının bir gereği olarak, bu eyleme girişen devlete yardımcı ve alet olmamak; tersine, kendi ülkesinde o devletin söz konusu eylemini kolaylaştırmak üzere girişilebileceği eylemleri silahla önlemek hükmüne koymaktadır ki, bu "Tarafsızlık" kavramını bir "dayanışma" kavramı ile pekiştirecek nitelikteydi.

5. madde dostluk niteliğinin gereği olarak taraflara, kendi ülkelerinde öteki tarafa karşı girişebilecek düşmanca eylemleri önlemek yükümlülüğü getirmekteydi.

6. madde ile taraflar, sınır bölgelerinde aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemleri almayı öngörmüşlerdi.

7. ve 8. maddelerle iki ülke arasında işbirliği için çeşitli antlaşmaların yapılması öngörülmüştü. Türkiye ve İran arasında yapılan bu antlaşma, antlaşmanın 11. maddesi gereğince, imzalandığı 22 Nisan 1926 günü, 5 yıllık bir süre için yürürlüğe girdi. Antlaşma, 22 Mayıs 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'de onaylanarak kabul edildi ve antlaşmanın onay belgeleri sonradan Tahran'a verildi.¹¹⁸

Diğer taraftan, 1926 Antlaşmasına ek olarak, iki tarafı rahatlatan bir protokol 15 Haziran 1928'de Tahran'da imzalandı. Bunun ilk maddesi, herhangi bir üçüncü devlet, bu iki devletten birine saldırırsa, her iki devlet vaziyeti düzeltmek için elinden gelen gayreti gösterecekti, eğer savaş kaçınılmaz bir duruma dönüşürse, buna uygun bir çözüm bulmak için tarafeyn elinden gelen gayreti gösterecekti.

---

¹¹⁸ Cin,a.g.e.,s.84

İkinci maddede ise, iki ülke en hızlı bir şekilde ticari ilişkileri geliştirmek için faaliyette bulunacaktı. Bu amaç için özel komisyonlar oluşturacaktı.¹¹⁹

Bu protokol, 25 Mayıs'ta imzalanan Türk-Afgan Antlaşması'nın 2. Maddesi ile Türk-İran Antlaşması'nın 1. Maddesi aynıydı. Diğer taraftan, 15 Haziran'da İran ile Afganistan arasında imzalanan bir antlaşmayla, üç ülke arasında imzalanan üçlü bir antlaşmaya dönüştü.¹²⁰

Antlaşmanın imzalanmasından üç gün sonra, 25 Nisan 1926'da, Rıza Şah, büyük bir törenle İran tacını giydi ve böylece İran'da Pehlevi Hanedanlığı kurulmuş oldu.¹²¹

Antlaşma sonrası dönemde iki ülke arasında, gözle görülür bir yakınlaşma olmuştu. Türkiye, İran'la yaptığı antlaşmanın bir benzerinin İran ve Sovyetler Birliği arasında da imzalanmasını istiyordu. Oysa bu dönemde İran ile Sovyetler arasında belirgin bir güvensizlik vardı ve İran 1921 Antlaşmasıyla Sovyetlere verdiği müdahale hakkından rahatsızdı. Ancak söz konusu edilen bu üç taraflı antlaşma yapılamadığı gibi, İran ile Sovyetler arasında da bir güvenlik antlaşması imzalanamadı.¹²²

1929 yılı başlarında Doğu Anadolu'da cereyan eden olaylar nedeniyle uzun zamandan beri İran'la müzakere edilen sınır meselesinde, Türkiye bir sınır antlaşması yapmayı kararlaştırdı ve antlaşma 9 Nisan 1929'da imzalandı. Buna göre, Türk-İran hududunda sorunlu yer hakem usulüyle belirlenecekti. Ancak hududun geneli hakkında tam bir uzlaşmaya varılamamıştı. Türk hükümeti, 1913 yılında çizilen hududa itiraz ediyordu ve birkaç noktada sınırın aynı kalmasını istiyordu. Oluşturulan Karma Sınır komisyonu, 1929 yazında sınır boyunca faaliyetlerini sürdürdü. Sınır güvenlik komisyonu yılda iki defa toplanarak her iki ülkenin sınır memurları arasında birliği ve teması sağlıyordu. Bu komisyon,

---

¹¹⁹ **Türk Dış Politikasında 50 yıl: Cumhuriyetin İlk On yılı ve Balkan Pakti(1923-1934)**, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1974, s.42

¹²⁰ Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri(1920-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 33, Cilt: XI, Kasım 1995 s.2

¹²¹ Cin, a.g.e, s.85

¹²² Oran, a.g.e, s.362

isyancıların sınırı geçmelerine engel olacak önlemleri belirledi. Ancak 1930 yılı yazında ortaya çıkan Ağrı İsyanı nedeniyle komisyonun çalışmaları başarısız oldu ve komisyon dağıldı.

Türkiye, Ağrı İsyanı devam ederken, Ağrı dağının tümü kendi egemenliğinde olmadıkça bu sorunun çözülemeyeceğini düşünüyordu ve Küçük Ağrı'yı fiilen işgal ederek, bu muğlak duruma son vermişti. İsyanın bastırılmasından soma Türkiye, işgal ettiği dağlık araziye karşılık, stratejik önemi olmayan tarımsal bir araziyi İran'a vermeyi önerdi. Bunu reddeden İran, 1913 İstanbul Protokolünün geçerli olduğunu ve bu belgede çizilen sınırın değiştirilmesine kesinlikle karşı olduğunu söylerken, Türkiye bu protokolün Türk tarafınca (gerek Saray gerekse Meclis) onaylanmadığı için geçersiz olduğunu ve bu taslak metinde çizilen sınıra sadık kalmanın zorunlu olmadığını iddia ediyordu. İran'ın Türkiye'nin aynı miktarda (üstelik İran lehine farklı nitelikte) toprak değiş tokuş önerisini kabul etmemesinin asıl nedeni, Şattularap üzerinden geçen sınır konusunda 1913 Protokolünün İran lehine hükümler içermesiydi. İran, Türkiye'nin 1913 Protokolünü tanımamasını kabullenirse, bu belgenin geçerliliği konusunda Irak'a karşı ileri sürdüğü tezin dayanağı kalmayacaktı. Bu nedenle ilk başlarda diplomatik girişimler bir sonuç vermedi ve Türkiye işgal ettiği arazi üzerindeki fiili durumunu devam ettirdi.¹²³

1931 yılına girildiğinde Türk-İran sınırının Türkiye'nin isteği doğrultusunda düzenlenmesine yönelik görüşmelerde, bazı konularda bir mutabakata varmışlardı. Buna göre Türkiye, Ağrı dağının tamamını alması karşılığında İran'a Korur yakınında bulunan ve Bezirgan yakınında bulunan (Maku ve Beyazıt yolunun sınırı kestiği noktada) iki toprak parçasını vermeyi kabul etmişti.

Antlaşmanın imzalanması için bir engel kalmayınca, 23 Ocak 1932'de Tahran'da, Tefik Rüştü Bey ile İran Dışişleri Bakanı Furugi arasında, sınır sorunun çözümüne yönelik, "Türkiye ile İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname" ile iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik, "Türkiye ile İran Arasında Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedenamesi" adlı iki antlaşma imzalandı.¹²⁴

---

¹²³ Oran, a.g.e., s. 365

¹²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 332.

Türkiye-İran sınır çizgisini tayin eden antlaşma ile Ağrı dağının tamamı Türkiye'ye verilirken, Van civarındaki Kotur arazisinin bir kısmı İran'a verildi. Antlaşma üç maddeden oluşuyordu ve ilk maddede, iki ülke arasındaki sınır ayrıntılı olarak anlatılmaktaydı. İkinci maddede, birinci maddede açıklanan sınır hattını arazi üzerinde tayin etmek üzere bir sınır çizme komisyonunun teşkil edileceği, bu komisyonun ikisi Türkiye Hükümeti ikisi de İran Hükümeti tarafından atanan dört üyeden oluşacağı ve komisyonun 1932 Haziran'ı içinde toplanacağı belirtiliyordu. Üçüncü maddede ise, Antlaşmanın onayı ile ilgili hükümleri içermekteydi.

Yapılan bu antlaşmalarla, Türk-İran ilişkilerinde Ağrı İsyanı'nın yarattığı kötü hava kısa bir sürede dağılmış ve ilişkiler tekrar düzelmişti. Bu olumlu ortam içinde İran Dışişleri Bakamı Furugi Han, Ekim sonunda hem Tevfik Rüştü Bey'in Ocak ayındaki ziyaretini iade etmek, hem de imzalanması beklenen antlaşmaları görüşmek için Ankara'ya geldi. Furugi Han Ankara'dayken Türkiye Hükümeti, yeni bir antlaşma yapılması için Dışişleri Bakanlığı'na yetki verdi. Kısa bir süre sonra, taraflar arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlandı ve Furugi Han ile Tevfik Rüştü Bey arasında, 5 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da, "Türkiye ile İran Arasında Dostluk Muahednamesi" ile "Emniyet, Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahednamesi" imzalandı.¹²⁵

İki ülke arasında imzalanan Dostluk Antlaşması dört maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın giriş bölümünde, antlaşmanın yapılaş amacı; iki ülke arasında dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek ve iki ülkenin genel ilişkilerine ilişkin 22 Nisan 1926 günlü Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'ndaki maddelerin hükümlerini yapılan dostluk antlaşmasına yeniden koymak olarak belirtiliyordu.¹²⁶

Antlaşmanın birinci maddesinde, iki ülke arasında bozulmaz bir barış, sürekli ve içten bir dostluğun varolacağı; ikinci maddesinde, bir yenilik olarak, tarafların birbirinin ülkesindeki diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin en çok

---

¹²⁵ B.C.A.: 30.01/261.762.14-05/12/1932

¹²⁶ Saray, a.g.e, s.117

gözetilen devlet kuralından yararlanmaları; üçüncü maddede, konsolosluk, ticaret, gümrük, gemilerin geliş gidişi ve oturma koşulları konularında yeni bağitlar yapmak niyetleri açıklanıyordu. Aynı gün yapılan Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması ise sekiz maddeden oluşuyordu. Antlaşmanın giriş bölümünde, antlaşmanın yapılış amacı dostluk bağlarını güçlendirmek, siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek olarak belirtilmişti. Antlaşmanın ilk iki maddesinde taraflara, 1926 tarihli antlaşmada olduğu gibi, tarafsızlık yükümlülüğu yanında, saldırmazlık yükümlülüğünü de getiriyordu. Antlaşmanın daha sonraki üç maddesinde, üçüncü bir devlet veya devletlerin taraf devletlerden herhangi birine saldırısı durumunda, öteki devletin, tarafsız kalmakla birlikte, ne gibi tutum ve önlem alacağı ortaya konulmaktaydı. Antlaşmanın altıncı maddesinde taraflar, aralarında ekonomik işbirliği koşullarını olanaklı en kısa zamanda düzenlemek konusunda anlaşmışlardı. Antlaşmanın geçerlilik süresi ise beş yıla sınırlandırılmıştı. Dostluk Antlaşması 28 Aralık 1933'te, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması ise 10 Haziran 1935'te TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girdi.¹²⁷

Görüldüğu gibi bu ilk dönem ikili ilişkilerin yoğun yaşandığı aralarındaki her türlü sorunun ikili antlaşmalarla çözüldüğu bir dönemdi.

1.2.1.2. Türkiye-İrak ilişkileri

Bu dönemde Irak ile ilişkilerde en önemli sorun Musul sorunu idi. Irak İngiltere'nin mandaterliğinde bir devlettir. Dış Politikasında ona bağımlıydı.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nın, 23 Ocak 1923 tarihli oturumunun en önemli gündem maddesini, Musul meselesi oluşturmuştu. Dışişleri Bakanı ve delegasyon başkanı İsmet İnönü, bölgede plebisit yapılarak çözüme gidilmesini etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi ve ekonomik ve askeri stratejik nedenlere bağlamak¹²⁸ istediye de, İngiliz temsilcisi Lord Curzon, İsmet İnönü'ye Musul meselesinin daha sonraya bırakılarak Milletler Cemiyeti'ne gidilmesini teklif etmiş ve bu görüşünü kabul ettirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 1920-23 yıllarında yaptığı çeşitli konuşmalarda Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Misak-ı Milli

¹²⁷ Soysal, a.g.e.s, 420-426

¹²⁸ Bilal Şimşir, "Musul Sorunu Ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri" ,Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı :63, Cilt: 21, Kasım 2005 s.21

sınırları içinde bulunduğunu belirtmiş ise de, Lozan'da bu sorun çözülememiş ve Türk-İngiliz görüşmelerine bırakılmıştı.¹²⁹

Lozan'da sonuca bağlanamayan Türk-İrak sınırının çizilmesi konusu, 3. maddeye eklenen bir fıkra ile antlaşmanın kapsamından çıkarılmıştı. Buna göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 9 ay içerisinde, Türkiye ile Irak arasında yapılacak ikili görüşmelerle sonuca bağlanacak, antlaşma olmadığı takdirde konu Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. Sınır çizgisi saptanıncaya kadar Türkiye ve İngiltere hükümetleri, bölgede sınır değişikliği yaratacak herhangi bir askeri veya başka bir harekatta bulunmayacaktı.¹³⁰

Lozan'dan bir sonuç çıkmayınca sorunun çözümü için Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmeler, Haliç Konferansı ile 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlamıştı. Türkiye bölgede yaşayanların çoğunluğunun Türk olduğunu iddia ederken, Musul petrolerinden İngiltere'ye pay vermeyi de teklif etmiş, fakat İngiltere buna yanaşmamıştı.

İngilizler, bu Musul meselesini ellerinde, şanslı bir koz olarak kullanmış, iki ayrı değişik yönde manevraya geçmişlerdi; Bir yandan Iraklıların endişelerini körükleyerek, ülkelerinin değerli bir parçasının ellerinden çıkacağı ihtimalini ileri sürmüşler ve böylece İngilizlerin Irak'ta mandacı sıfatıyla, onları savunan kuvvet olarak kalması gereğine inandırmışlardı, Diğer yandan Musul'u elden çıkarmamak için olağanüstü çaba göstermişlerdi. Bu davranışları, Irak'ın menfaatini korumak gayesi ile değil, ancak İngiltere Devletinin yüksek yararlarının gerektirdiği strateji kaygısı ile ilgydi. Çünkü İngiliz askeri görüşü açısından, Irak'a; İran yaylaları üzerinden gelebilecek herhangi bir Rus saldırısına karşı, Hindistan'ı müdafaa için, ileri bir müdafaa hattı üssü durumunda olmasıydı. İşte bu nedenlerle Musul vilayeti, bizzat İngiliz askeri hesaplamalarında çok önemli yer tutmuştu. İngilizler Hindistan yolunu koruyacak olan ikinci müdafaa hattı olduğunu kabul etmişti. İngilizlerin aynı zamanda Arap körfezine hakim olmalarını sağlamaktaydı. Özellikle Kafkaslardaki birinci müdafaa hatları artık korunamaz olmuştu. Sebebi ise, Afganistan, İran, Türkiye ve Rusya'da meydana gelen olayların çok önemli bir düzeye gelmiş olmasıydı. Musul, coğrafi mevki bakımından ve Irak'ın kuzeyini dış dünyaya

---

¹²⁹ Bozkurt, a.g.m., s.4

¹³⁰ Gönlübol ve Sar, a.g.e., s.63

bağlayan bir yol üzerinde oluşu bakımından dolayı,Hindistan kara yolunu korumak için, en önemli bölgelerden biri sayılmıştı.Üstelik Musul, İngiltere'nin doğudaki etkinliğini tehdit edecek herhangi bir Rus genişleme sahasına karşı kuvvetli bir engel teşkil etmekte idi.¹³¹Bununla da yetinmeyen İngiltere, Musul ve Kerkük dışında, Hakkari'nin de Irak'a verilmesini talep etmiş, 5 Haziran'a kadar süren konferans sonuçsuz kalmıştı.¹³²Türkiye-İrak sınırı konusu, 20 Eylül 1924'te İngilizler tarafından Milletler Cemiyetine götürülmüş ve Milletler Cemiyetinde görüşülürken Türkiye, 23 Eylül 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, İngiliz uçaklarının Türk askeri mevzilerini bombaladığını şikayet etmişti.Ayrıca İngilizlerin, Hakkari'de yaşayan Nesturileri 7Ağustos 1924'te¹³³ kışkırtarak isyana teşvik ettiklerini ve İngilizlerin Nesturilere hava desteği sağladıklarını belirtmişti.¹³⁴ Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, 29 Ekim 1924'te Brüksel Sınırı olarak adlandırılan geçici bir sınır tespit ederek, sınır sorununun Milletler Cemiyeti tarafından çözüme kavuşturuluncaya kadar, her iki ülke arasındaki çatışmalara son verilmesini istemişti.

Milletler Cemiyeti,Macaristan eski Başbakanı ve coğrafyacı Kont Teleki, Romanya'daki İsveç temsilci M. De Virsen ile Belçika'dan Albay Paulis'ten oluşan bir komisyona bölgede inceleme yaptırmıştı.Komisyonun amacı, bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını belirlemek ve ardından Türkiye'nin de istediği yol olan halk oylaması ile bölge halkının asıl niyetini belirlemektir.

Durumun aleyhine döndüğünü gören İngiltere, Şeyh Sait liderliğinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde,Milletler Cemiyeti Komisyonu bölgede iken 13 Şubat 1925 tarihinde çıkardıkları isyandan faydalanarak¹³⁵, bölgedeki Türk köylerini sindirmek amacıyla, bir yandan Musul ve Kerkük'te hava kuvvetleri ile Türkiye yanlısı köylere yönelik hava hareketleri düzenlerken, bir yandan Kral Faysal da bölgede Milli Müdafaa Komiteleri kurarak İngiltere lehinde propaganda yapmaya başlamıştı.

---

¹³¹ Öztoprak,a.g.e.,s.10

¹³² Armaoğlu,a.g.e, s. 322

¹³³ Şimşir,a.g.m.,s.6

¹³⁴ Turan,Silleli,**Büyük Oyunda Türk-İrak İlişkileri**,Kültür Sanat Yayıncılık,İstanbul,2005.s.64

¹³⁵ Şimşir,a.g.m.,s.8

Komisyon çalışmalarını 16 Temmuz 1925'te tamamlamıştı. Hazırlanan raporda her iki ülkenin iddiaları yer almış, akabinde coğrafi, tarihi, ekonomik, stratejik ve siyasi başlıkları altında bu görüşleri incelenmişti. Ancak, halk oylaması yapılamamıştı. Yapılmamasının sebebi de, ilkel insanların yaşadığı belirtilen bu bölgede, çağdaş temsil usullerinin sağlıklı sonuçlar veremeyeceği görüşüne varılması olmuştu.

Raporun sonuç bölümünde aksini iddia etmedikleri sürece "Musul'un hukuken Türk hakimiyetinde olduğu" vurgulanmış ve Irak'ın Musul üzerinde hiç bir hakkının olmadığından söz edilmiş olmasına rağmen¹³⁶, Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te Musul'un Irak'ın mandasına verilmesini kararlaştırmıştı. TBMM, Bu kararı tanımadığını açıklamıştı. Türkiye İngiltere ile yeni bir savaşı göze alamamış, Irak ve İngiltere ile görüşmelere başlamak zorunda kalmıştı.¹³⁷ Bu görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da imzalanan "Ankara Antlaşması" ile bugünkü Türkiye- Irak sınırı belirlenmişti.¹³⁸ Bu antlaşmaya göre Irak bölge petrollerinden elde ettiği gelirin %10'unu 25 yıl süre ile Musul üzerindeki haklarından feragat eden Türkiye'ye verecekti. Antlaşmanın 14. maddesine göre Irak hükümeti, Türkiye bu hakkını paraya çevirmek istediği takdirde 30 gün içinde 500 bin İngiliz sterlin tutarında bir tazminat ödemekle yükümlü olmuştu. Daha sonra Türkiye 500.000 İngiliz lirası karşılığında petrol üzerindeki haklarından vazgeçmişti.¹³⁹

5 Haziran 1926 yılında imzalanan bu antlaşma ile Irakla dostça ilişkiler yavaş yavaş gelişmiş, iki taraf 1928 yılında karşılıklı olarak elçilikler kurmuş, Irak Elçisi Salih Nihat 16 Ocak 1928'de Ankara'da; ilk Türk Elçisi Lütfü Tokay'da Bağdat'a 21 Aralık 1928'de güven mektupları sunmuşlardı.

İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile Irak'a muhtariyet verilmesi üzerine 1931 yılının yazında Kral Faysal'ın ve aynı yılın

---

¹³⁶ Silleli, a.g.e., s.65

¹³⁷ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :2 , Cilt : 1, Mart 1985 s. 1051.

¹³⁸ Aksin, a.g.e., s. 197, Ayrıca tam metni için bkz.: Soysal, a.g.e., s.215

¹³⁹ Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 35.

sonunda Irak Başbakanı Nuri Paşa'nın Ankara'yı ziyareti Türkiye ve Irak arasında dostane münasebetlerin kurulmasına yol açmıştı.¹⁴⁰

1930 yılında İngiltere, Habbaniye ve Suiba üslerini ve bazı ayrıcalıklarını korumak şartı altında, Irak ile bu ülkenin bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma yapınca ve Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle manda yönetimi son bulmuştu. Daha sonra Irak ilişkileri daha serbest şekilde gelişmişti.¹⁴¹

1.2.1.3. Türkiye-Afganistan İlişkileri

Afganistan'da Türkiye Cumhuriyeti kuruluna kadar olan gelişmeler şöyleydi; 8 Ağustos 1919 Ravalpindi Antlaşmasıyla Amanullah Han'ın liderliğinde İngiltere'den sınırlı bir bağımsızlık kazanan Afganistan, bu tarihten sonra İran'ın yaptığı gibi İngiltere'ye karşı Sovyetlere yaklaştı. Afganistan, İran'dan iki gün sonra 28 Şubat 1921'de Moskova'da Sovyetlerle saldırmazlık temeline dayanan bir dostluk antlaşması imzaladı. Buna rağmen, İran-Sovyet ilişkilerinin tersine, Afganistan-Sovyet Rusya ilişkileri kötüye gitti. Bunun temel nedeni, Amanullah Han'ın Orta Asya'daki devletlerin Bolşeviklere karşı direnmelerine yardım etmesiydi. Ama Sovyet güçlerinin Orta Asya'da duruma egemen olmasıyla, Afgan-Sovyet ilişkileri de yeniden düzeldi. İngiliz hükümetiyle 22 Kasım 1921'de bir dostluk antlaşması imzalayan Afganistan, dışarıya karşı görece özerkliğe kavuştu. Bundan sonra Amanullah Han, ülkesini modernleştirme çabalarına yöneldi.¹⁴²

Milli Hükümetle ilk önce en yakın ve samimi dostluk ilişkisini kuran ülke olan Afganistan'ın devrimci genç hükümdarı Amanullah Han, Atatürk'ün hayranı idi. Türkiye'de girişilen reform hareketlerini yakından izliyor, ülkesinde bu reformları uygulamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal de bu ülkenin reformlarını destekliyordu. Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren Afganistan, Türkiye'den öğretmen, subay ve doktor gibi teknik uzmanlar getirtmiş ve ayrıca Türk üniversitelerine öğrenciler göndermişti. Rusya ile İngiltere arasında daima nüfus mücadelesine konu olan Afganistan I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tehlikenin

---

¹⁴⁰ İ. Ethem Tiryakioğlu, "Kapı Komşumuz Irak ile İlişkilerimiz", **Stratejik Etütler Bülteni**, 13/68 Ekim 1979, s.62

¹⁴¹ Canatan, a.g.e., s. 53.

¹⁴² Oran, a.g.e., s.207

yeniden canlanması ihtimaline karşı adeta Türkiye’den bir dayanak aramıştı.1928 Mayıs’ında Afgan Kralı Amanullah Türkiye’yi ziyaret etmişti.25 Mayıs 1928’de Ankara’da Türk Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma esas itibariyle 1921 antlaşmasından pek farklı değildi.¹⁴³

Türkiye’de gördüğü reformlardan etkilenen Kral ülkesine dönünce, Atatürk’ün dikkatli olması yolundaki uyarılarına pek aldırmaz etmeksizin Afganistan’da benzer reformlar yapmaya niyetlendi.Fakat Kasım 1928’de kendisine karşı gerici bir ayaklanma patlak verdi.Atatürk, dostu Amanullah Han’ı korumak için bölgedeki Türk askerlerine “*hayatlarını ortaya koyarak*” kralı korumaları talimatını vermişti.Fakat talimat yerini buluncaya kadar Amanullah Han İngiliz sömürge politikasının bir kurbanı olarak ülkesini terk edip Roma’ya kaçmak zorunda kaldı.¹⁴⁴Amanullah’ın tahttan düşürülmesi onu destekleyen Türkiye’nin prestijini sarsmıştı. Afganistan’daki isyan Türkiye’nin oradaki nüfuzunu azaltmıştı.

Mustafa Kemal Afganistan’a büyük elçi olarak Medine Muhafızı General Fahrettin’i göndermişti.Türkiye’de genç Afganlı öğrenciler gelip eğitim almışlardı. Ankara’da uzun yıllar Afganistan’ı temsil eden Sultan Ahmet Han, çok sevilen ve sayılan bir kişi idi. Dışarıda yapılan milletlerarası toplantılarda Afganistan’ın genç diplomatları Türk meslektaşlarıyla seve seve işbirliği ediyorlardı.Afganistan’ın temsilcisi olmadığı yerlerde Afgan menfaatlerini Türk elçilikleri ve konsoloslukları koruyorlardı.

Amanullah Han devrildikten sonra yerine Mehmet Nadir Sah geçti.¹⁴⁵ Bu durum Türk- Afgan dostluğunda radikal bir değişikliğe neden olmamıştı. İlişkiler dostça devam etti.Bu dostluk Sadabat Paketi’nin imzalanmasına kadar ve sonrasında da devam etmişti.

1.2.1.4. Türkiye-Suriye İlişkileri

Fransa geçmişten beri Ortadoğu’daki nüfuzuna hareket üssü olarak Suriye’yi seçmişti.Suriye kesin olarak 25 Nisan 1920’de San Remo Antlaşmasıyla Fransız

---

¹⁴³ Akşin,a.g.e,s.75

¹⁴⁴ Akşin; a.g.e., s.191

¹⁴⁵ **Türk Dış Politikasında 50 yıl:Cumhuriyetin.....** a.g.e.,s.38

mandası olmuştu.¹⁴⁶20 Ekim 1921 Ankara Antlaşmasında Suriye ile olan sınır çizilmiş ve sonra Türkiye'nin güney sınır komşusu ile ilişkilerinde muhatapı Fransa olmuştu. Ankara Antlaşması'nın 8. maddesine göre, bu Antlaşmanın kabulünden bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı.¹⁴⁷Fakat bu mümkün olmadı.Komisyon ancak 1925 Eylül ayında kurulabildi.Komisyonunda çıkan anlaşmazlıklar sonucu Türk-Fransız diplomatları doğrudan doğruya diplomatik müzakerelere girerek 18 Şubat 1926 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzaladılar. Sözleşmenin parafede edilmesine karşılık Musul olayı çözülmeden Fransa bu antlaşmayı imzalamadı. Musul sorunu çözülünce Türk-İngiliz antlaşmasından 6 gün önce 30 Mayıs 1926'da Fransa ile Suriye sınırını belirleyen antlaşma imzalandı.¹⁴⁸Ancak sınır sorunu tam anlamıyla hallolmamıştı. Sorunun halli ancak 1930 yılında Cizre ve Nusaybin arasındaki sınır hattının kesin olarak tespiti ile mümkün olabilmişti.¹⁴⁹

İskenderun Sancağının temsilcileri, Suriye'den ayrılıp doğrudan Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmayı talep etmişlerdi. Fransa, bu taleplere ılımlı yaklaşarak, İskenderun Sancağı için ayrı bir Meclis kurulmasına izin verdi. Bu meclis, Mart 1926'da bir anayasa hazırlayarak Sancağın bağımsızlığını ilan etmişti. Ancak, Sancağın bu bağımsızlık kararına Suriye'nin itirazı üzerine yapılan görüşmeler neticesinde 12 Haziran 1926'da Sancak Meclisi Sancak'ın Suriye Devleti içinde muhtar bir devlet olarak kalmasını kabul etmişti.¹⁵⁰

İmzalanan protokol ile bu antlaşmanın ekleri ile birlikte, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na dayanarak sınırın işaretlenmesi konusunda olumlu bir gelişme olacağı belirtildi. Ayrıca, bu protokol ile Ankara Antlaşmasının 7. maddesi ile İskenderun'a verilen özel yönetim biçiminin Fransa tarafından devamlı göz önünde tutulacağı kabul edilmişti.¹⁵¹ Türkiye ve Fransa Hükümeti, 30 Mayıs 1926

---

¹⁴⁶ Gönlübol ve Sar; a.g.e.,s.132.

¹⁴⁷ Soysal,a.g.e, s.51

¹⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 324 Ayrıca tam metni için bkz...Soysal,a.g.e,s. 289–292

¹⁴⁹ Çakmak,a.g.e,s.179

¹⁵⁰ Gönlübol ve Sar, a.g.e., s. 81.

¹⁵¹ Yusuf Sarıay,Atatürk'ün Hatay Politikası I(1936-1938),**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,Sayı:34,Cilt:12,Mart 1996,s.3

tarihli Ankara Antlaşmasının kararlarını daha da kuvvetlendirmek amacıyla, Türkiye, Suriye ve Lübnan devletleri arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin temini yönünde her iki tarafta kararlılıklarını ifade etmek, sınır kesiminde düzenin sağlanması, asayişsizliğin önlenmesi amacıyla 22 Haziran 1929 tarihinde bir antlaşma imzalamıştı.¹⁵²

1.3. Atatürk ve Paktlar Çerçevesinde Doğu Politikası (1932-1938)

Türkiye, 1930'a gelindiğinde, dış ve iç meselelerini büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş olarak, uluslararası alana daha aktif bir biçimde girebilecek durumdaydı. Bu tarih, uluslararası alanda işbirliğinin gittikçe daha fazla zorlaştığı, o ölçüde de gerekli hale geldiği bir dönemin başlangıcıydı. Türkiye, batıyla pürüzlerini büyük ölçüde gidermiş olarak, başta İngiltere olmak üzere, bu ülkelerle şimdi yakınlaşmaya yönelebilirdi. Türkiye'nin, bu yöndeki yapı değişikliği de böyle bir yakınlaşmayı teşvik edebilecek durumdaydı. Nitekim Türkiye, Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girdi.¹⁵³ Türkiye'nin Cemiyete üyeliği uluslararası alanda işbirliğine olan ilgisini ortaya koyduğu gibi, Fransa ve İngiltere'nin etkili bulunduğu bir kuruluşa katılması nedeniyle, batıya yaklaşmasının da dolaylı bir işaretini oluşturuyordu. Türkiye, 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı¹⁵⁴'nin kuruluşunda Yunanistan'la birlikte öncülük yaptı. Böylece, Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış Yunanistan'la kurulan yakınlık, Türkiye'nin batılılarla yakınlaşmasının yeni ve somut bir göstergesi oldu. Ayrıca, Balkan Antantı'nın üyelerinden Romanya ve Yugoslavya, Küçük Antant içinde Fransa'nın müttefiki durumunda olduklarından, Türkiye'yle Fransa ve dolayısıyla İngiltere arasında yeni bir yakınlaşma halkası daha kurulmuş demektir.¹⁵⁵

---

¹⁵² Sarıncı, a.g.m., s.4

¹⁵³ Bozkurt, a.g.m., s.1

¹⁵⁴ Soysal, a.g.e., s.229 (Balkan Paketi tam metni için)

¹⁵⁵ Gönlübol ve Kürkçüoğlu, a.g.m., s.7

1923-1932 devresinde Türkiye'nin dış politikası Milli Mücadelenin ve bu mücadele sonunda imzalanan Lozan Antlaşması'nın etkisi altında gelişmişti.¹⁵⁶ Bu süre içinde Türkiye'nin dış münasebetleri milletlerarası münasebetlerin genel seyrinden çok,münferit devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya ve davranışlarına göre tanzim edilmişti.O dönemde ikili ilişkiler olarak incelenmişti. İncelenmekte olunan bu devrede ise, Türkiye komşusu olan ve olmayan bütün devletlerle iyi münasebetler kurmuş ve milletlerarası camia içinde diğer bağımsız devletler gibi eşit bir statü kazanmıştı.Sovyetler Birliği ile ilişkiler tarihinin en iyi safhasındaydı,Türkiye'ye inşaat faaliyetleri,fabrika kurulması maksadıyla Sovyet mühendisler,işçiler gelmekteydi.¹⁵⁷Bundan sonra, Türk dış politikasının ana hedefi büyük güçlüklerle elde edilen bu statünün devamını sağlamaktı. Milletlerarasında yeni görülen gelişmeler Türkiye'nin daha hareketli bir dış politika izlemesini gerektirmişti.Türkiye'nin doğu ülkelerine yaklaşımı da bu şekilde olmuştu.

1.3.1. Sadabat Paktı

Lozan'dan 1933 yılına kadar geçen on yıllık süre içinde Türkiye'nin Doğu'lu komşuları ile ilişkileri Osmanlı Devleti zamanından artan kalan meselelerin halli ile Lozan'ın bırakmış olduğu pürüzlü noktaların çözülmesi ve Türkiye'nin giriştiği sosyal devrimlerin etkisi altında kalmıştı. 1933 yılına kadar bütün bu meseleler halledilmiş ve Doğu'lu Devletlerle normal, hatta dostane ilişkiler kurulmaya başlanmıştı.Örneğin Afganistan-İran arasındaki sınır antlaşmazlığı için hakem olarak görevlendirilmiş¹⁵⁸;Afgan hükümetince sorunun giderilmesiyle Büyükelçilik vasıtasıyla teşekkür notası gönderilmişti.¹⁵⁹ Bundan sonra Türkiye'nin Doğu'lu Devletlerle ilişkileri bir yandan Atatürk devri Türk dış politikasının komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmak ilkesine, öte yandan da dünya düzenine hakim büyük devletlerin davranışlarına göre düzenlenmişti.¹⁶⁰

1933 yılında Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılma hedefleri belirginleşmeye

¹⁵⁶ Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman,**Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**;Siyasal Kitabevi Ankara, 1998 s.91

¹⁵⁷ B.C.A.: 30.01/268.803.17-29/11/1935

¹⁵⁸ B.C.A.:30.01/261.759.19-24/01/1935

¹⁵⁹ B.C.A.:30.01/258.734.06-11/07/1935

¹⁶⁰ Gönübol ve Ülman,a.g.e.,s.106

başlamıştı. Mussolini önderliğindeki Faşist İtalya'nın 1934 yılından sonra Asya ve Afrika'ya sarkma politikası Atatürk'ü Batıya açılma politikasının yanında Ortadoğu devletlerine karşı yakın bir politika izlemeye sevk etmişti. Bu dönemde en sıkı ilişki içinde olunan Doğu Devleti İran'dı. İran Şahı Rıza Pehlevi 1934 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Atatürk Rıza Şah'a büyük yakınlık göstermişti. İki devlet başkanının arasında kurulan dostluk 1935'te Cenevre'de Türk-İran dostluk antlaşmasının imzalanmasıyla devam etmişti. Bu ziyaret esnasında Irak hükümeti muhalifleri endişeye kapılmışlar, yapılması düşünülen paktla ilgili bilgilerin kendilerine açıklanmadığından dert yanmışlardı.¹⁶¹

Diğer taraftan Osmanlı topraklarının Mezopotamya bölümünde yer alan Irak Musul sorunu yıllarca devam etmiş fakat 1926'da Milletler Cemiyetinin kararıyla Musul'un Irak'a bırakılmasıyla Irak ile olan ilişkiler normale dönmüştü.

Nihayet Afganistan'la da daha Milli Mücadele yıllarında başlayan işbirliği ve dostluk ilişkileri devam etmekteydi. Afganistan bulunduğu bölgede yalnızlıktan kaynaklanan sorunlar yaşamaktaydı. Afganistan'a özel yakınlık göstermiş olan Atatürk bu ülkenin askerlik, eğitim gibi konularıyla yakından ilgilenmiş, ülkenin yönetici yetiştirmesini Türkiye üstlenmiş, savunma sorunlarının karşılanmasında da yardımları olmuştur. Bölgede var olan etnik tehlike bu bölge ülkelerine karşı ortak tehlike idi. Atatürk Araplardan sonra Kürtlerin de emperyal planlar çerçevesinde kışkırtılmalarının bölgede bölücü etki yaratmasının önüne geçmek istemişti. Lozan antlaşmasının yarattığı statükoyu korumak isteyen Atatürk, Almanya'nın doğu politikası ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla yaklaşan tehdidi olası bir savaşa girmeden atlatabilmek için uluslararası ilişkilerini güçlendirmek niyetinde idi. Böyle bir pakt Sovyetler birliğinin geleneksel tehdidi olan sıcak denizlere inme politikasına set çekmiş de olacaktı. Pakt'ın oluşum nedenleri şöyle sıralanabilir;

Sınır sorunlarının kalıcı şekilde çözülmesi Pakt'a üye devletlerin tümünün İran'la sınır sorunu bulunmaktaydı. Ayrıca bu sınır sorunları nedeniyle özellikle Türkiye-İrak-İran üçgeninde Kürt aşiretleri sınır tanımayan isyanlar yapmaktaydı.¹⁶² (Bu paktın imzalanmasının en önemli nedenidir.)

---

¹⁶¹ B.C.A.: 30.01/261.759.09-08/07/1934

¹⁶² B.C.A.: 30.01/261.759.07-22/05/1934

Ülkelerin bağımsızlıklarını vurgulama istekleri,(Sömürge ve yarı sömürge dönemlerinden kısa süre önce kurtulabilen bu devletlerin bağımsızlıklarının vurgulanması son derece önemliydi).

Irak-İran sınır antlaşmazlığının çözümlenmesi (Şattularap uyuşmazlığı),¹⁶³ Türkiye ile İran arasında dostluk çerçevesi içinde sınır sorunu dahil her alanı düzenleyen Antlaşmaların yapılması.

Haziran 1930'da İngiltere'nin manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu İran ve Türkiye'yle yakınlaşmak istiyordu. Bu amaçla Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa Türkiye'ye bir ziyarette bulundular. Bu görüşmelerde, Türkiye ile Irak arasında sınır sorunu daha önce çözüldüğünden, sadece sınırdaki Kürt aşiretlerin çıkarabileceği olası sorunlar üzerinde duruldu. Ayrıca Irak, İran'la arasındaki sorunların çözülmesinde, İran'la çok iyi ilişkileri olan Türkiye'nin aracı olmasını istedi.¹⁶⁴

Türkiye, 1933'de Irak'ın Irak-İran-Türkiye arasında bir saldırmazlık antlaşması imzalanması önerisini, bu antlaşmada İngiltere ve SSCB'nin de bulunması gerektiğini söyleyerek cevapladı. Çünkü 1930 Antlaşması Irak'a tam bağımsızlık kazandırmamış ve İngiltere'nin Irak'ın dış politikasını denetim altında tutmasına olanak sağlamıştı. Dolayısıyla, İngiltere'nin bulunmayacağı bir saldırmazlık antlaşmasında, serbest iradeye sahip olmayan Irak'ın tek başına yer alması anlamsızdı. Ayrıca, 1929 Protokolüyle de Türkiye SSCB'ye danışmadan böyle bir antlaşmaya girmeme sözü vermişti ve Türkiye'nin sadece İngiltere'nin yer alacağı bir antlaşmada bulunmasını Moskova hoş karşılamayacaktı. Türkiye bu nedenle, SSCB'nin de bu antlaşmada taraf olması gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine İngiltere ve SSCB'ye öneri götürüldü. Ama İngiltere bu dönemde, Briand-Kellogg Paktı ve Milletler Cemiyeti güvenceleri varolduğundan, bölgesel paktlara girmeme politikası uyguluyordu.Bu nedenle teklifi reddetti.SSCB'nin tek başına Pakta yer almasını uygun görmeyen üç devlet, önerilerini geri çekti.SSCB ise bu

---

¹⁶³ B.C.A.:30.01/259.741.27-15/01/1933

¹⁶⁴Oran,a.g.e.,s.367 ;Ayrıca Bkz.B.C.A:30.01/259.742.10-01/01/1933

durumu anlayışla karşıladı ve Afganistan'ın da olası üçlü antlaşmaya dahil edilmesini önerdi.¹⁶⁵

2 Ekim 1935'te Cenevre'de İran, Irak ve Türkiye arasında antlaşma parafe edildi. Bir ay sonra Afganistan da yapılan davete¹⁶⁶ uyarak katıldı. Ama imza için iki yıla yakın bir süre beklendi. Çünkü Irak imzadan kaçınıyordu. Irak'ın bu tutumunun iki nedeni vardı: Birincisi, Irak ile İran arasındaki Şattularap sorunu çözülememişti. Zaten asıl amacı saldırmazlık ve güven ortamı oluşturmak olan böyle bir antlaşmanın, İran ile Irak arasında bu durum sağlanmadan imzalanması gerçekçi olmazdı. Ayrıca Irak, antlaşmanın imzalanması konusunda hevesli olan Türkiye'nin İran üzerindeki nüfuzunu sınır sorununun bir an önce çözülmesi için kullandırma amacıyla antlaşmanın imzalanmasını geciktiriyordu. Gerçekten Türkiye Şattularap sorununun çözülmesi konusunda aktif biçimde rol oynamıştı.¹⁶⁷

1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dostluk antlaşması çerçevesi içinde İran'la girişilen münasebetler 1937 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında bu devletle çeşitli konularda birçok antlaşmaların imzalanması ile sonuçlanmıştı.¹⁶⁸ Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten Dostluk Antlaşması da Nisan 1937 de nota teatisi ile iki yıl uzatılmıştı. Türkiye'nin Doğu'lu Devletlerle münasebetlerini yakınlaştırması ve Doğu'lu Devletlerin kendi aralarında iyi münasebetler kurması, 1935 yılında Cenevre'de parafe edilen dördü paktn imzalanmasını kolaylaştırmıştı. Bu paktn imzalanmasını engelleyen Irak-İran sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937 de imzalanan bir antlaşma ile halledilmişti.

Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Dördü Pakt 8 Temmuz 1937 de, Tahran'da, Sadabat Sarayında imzalanmıştı. Sadabat Paktn, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak antlaşması değildi.¹⁶⁹ Ayrıca Sadabat Paktn Antlaşması'nın resmi adı "Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Saldırmazlık

---

¹⁶⁵ Türkaya Ataöv; "Turkish Foreign Policy: 1923-1938" **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ** 1961, Ajans Turk Press, Ankara, 1963, s.117

¹⁶⁶ B.C.A.: 30.01/261.760.10-28/09/1935

¹⁶⁷ Ataöv, a.g.m.s, 118

¹⁶⁸ Gönlübol ve Ülman, a.g.e, s.107

¹⁶⁹ Oran, a.g.e, s.365

Antlaşması” idi.¹⁷⁰ Pakt'ın birinci maddesi ile Akitler "birbirlerinin dahili işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette kaçınma siyaseti takip etmeyi" taahhüt etmişlerdi.Pakt'ın diğer maddelerinde şu hükümler bulunuyordu : Müşterek sınırların dokunulmazlığına riayet edilecek; müşterek çıkarları ilgilendiren milletlerarası uyuşmazlıklarda istişarede bulunulacak; taraflar birbirlerine karşı tecavüz hareketine girişmeyecek; uyuşmazlıklar Milletler Cemiyeti Meclisine havale edilecek;²⁷ Ağustos 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı'na uyulacak;¹⁷¹ Ancak paktın temel nedeni olan Kürt aşiretleri sorunu, 7. maddenin şu ifadelerinde saklıdır: "Bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir". Sadabat Paktı'nın Arap ülkelerinde heyecan uyandırmıştı. Suriye'nin bağımsızlığı için beklentiler doğmuştu.Filistin'in yine Arap hakimiyetine geçmesi arzulanmıştı.Hicaz ile Mısır'ın da en kısa sürede Paktı dahil olması beklenmişti.¹⁷²

Pakt beş yıl için imzalanmıştı; ancak, Taraflar bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Pakt'ın feshi ihbarında bulunmadıkları takdirde Pakt otomatik olarak 5 yıl süre ile uzatılmış sayılacaktı. Sadabat Paktı bugüne kadar taraflarca feshedilmemiş olmakla beraber, bu Pakt İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra unutulmuştu.

1.3.2 Hatay Meselesi

Sancak(Hatay) sorunu ile ilgili bu döneme kadar alınan yol daha önce açıklanmıştı.

1930'lu yıllarda, başta Lozan'dan arta kalan problemler olmak üzere iç ve dış sorunlarını büyük oranda halleden Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyetine girerek aktif bir şekilde uluslararası işbirliğine katılmaya başlamıştı. İlişkilerinde devletler hukukuna bağlılığı, anti-revizyonist bir politika takip etmesi ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkan İtalyan ve Alman tehlikesinin yarattığı konjonktür içinde

---

¹⁷⁰ Şimşir,a.g.m.,s.18

¹⁷¹ Soysal,a.g.e.,s.261

¹⁷² B.C.A.: 30.01/265.788.31-15/12/1937

Türkiye ile Batılı ülkeler arasında ilişkiler giderek gelişmişti.Özellikle Almanya’da 1933’te Hitler’in iktidara gelmesiyle Fransa, Türkiye’yi kendisine yakın tutmak istemişti.Bu çerçevede Fransa Balkan Paketi’nı desteklemiş, 1935 yılında İtalya’nın Habeşistan’a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birlikte Milletler Cemiyeti’nin yaptırımlarına katılmıştı.Bu olumlu konjonktür içinde İngiltere ve Fransa’nın desteğini alan Türkiye, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlarda kesin hakimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesini ilgili devletlere kabul ettirmişti.

Bu sırada Fransa’da “Halk Cephesi” olarak girdikleri seçimleri kazanan sol partiler Leon Blum liderliğinde bir hükümet kurmuşlardı. Yeni Fransız hükümeti Avrupa buhranlarının aldığı istikamet karşısında Suriye ve Lübnan ile ilişkilerini yeniden düzenlemek ihtiyacı hissetmişti.Bu amaçla 9 Eylül 1936’da Paris’te, Fransa ile Suriye arasında bir antlaşma yapılmıştı.25 yıllık süre için yapılan bu antlaşmaya göre, Suriye 3 yıl sonra bağımsızlığına kavuşacaktı. Suriye’ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 antlaşmasında İskenderun Sancağı hakkında açık hiçbir hüküm bulunmuyordu. Yani Fransa Suriye’den çekilirken antlaşmanın 3. maddesi ile Sancak üzerindeki hak ve yükümlülüklerini de yeni Suriye hükümetine devrediyordu.¹⁷³

Bunun anlamı Sancak bölgesinin ileride Suriye’ye kalması ve bölge Türklerinin de Suriye içinde azınlık durumuna düşmesi demektir.Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Türkiye, 1926 Türkiye-Suriye antlaşmasını feshetmiş¹⁷⁴,Hatay davasına resmen el atmış ve sorun 1936 Sonbaharından itibaren Türkiye’nin en önemli davası haline gelmişti. Fransa’nın Hatay meselesini Milletler Cemiyeti’ne götürme çabalarını Türkiye’nin de kabul etmesi üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında meseleyi görüşmüştü.¹⁷⁵

Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü amacıyla İsveçli temsilci Sandler’i raportör tayin etmişti.Sandler hazırladığı raporunda, Sancak bölgesine üç

¹⁷³Gönlübol ve Ülman,a.g.e,s.134;Armaoğlu,a.g.e.,s.348

¹⁷⁴B.C.A.: 30.01/223.502.04-03/12/1938

¹⁷⁵Yakut,a.g.m.,s.14

kişilik bir gözlemci heyet gönderilmesini, tarafların raportörle temas halinde görüşmelere devam etmesini, konunun Milletler Cemiyeti'nin Ocak ayı toplantısında tekrar ele alınmasını tavsiye etmişti.¹⁷⁶ Gözlemci heyet çalışmalarını sürdürürken, alınan karar gereği Türk-Fransız görüşmeleri de Paris'te devam etmişti. Bu görüşmelerde Türkiye; Hatay'ın tamamen bağımsız bir devlet olmasını, Suriye ve Lübnan ile beraber bir konfederasyon teşkil etmesini, bu konfederasyonun dış ilişkiler, gümrük ve para birliği konularında yetkili olmasını teklif etmiş ama Fransa tarafından kabul edilmemişti.¹⁷⁷

Bundan sonra 1937 Ocak ayı boyunca meseleye Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözüm arayışları devam etmişti. 26 Ocak 1937'ye kadar devam eden bu görüşmelerde Fransa tavrını değiştirmiş ve sonuçta bir prensip antlaşmasına varılabilmmişti. Bu prensip antlaşmasına göre, Sancak içişlerinde bağımsız, fakat dışişlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı "ayrı bir varlık" olacaktı.¹⁷⁸ Resmi dil Türkçe olacak, ordusu bulunmayacaktı. Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak, bunlar Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı ile yürürlüğe girecek ve uygulamasını Fransız vatandaşı bir delege temin edecekti. Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir antlaşma ile teminat altına alınacaktı.

Üzerinde anlaşmaya varılan bu esaslar, Sancak'ın tam bağımsızlığa kavuşturulmasını isteyen Türkiye ile bunun Milletler Cemiyeti'nin Suriye için kabul ettiği Manda yasasına aykırı düşeceğini savunan Fransa arasında bir uzlaşma idi. Türkiye'ye göre, bu geçici bir çözüm olup, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasına paralel olarak Sancak'ın da tam bağımsızlığa kavuşmasını sağlayabilecekti. Bu esaslar aynı zamanda Manda yasasına aykırı düşmediği için Milletler Cemiyeti Konseyince de onaylanmıştı.¹⁷⁹

1938 yılı başından itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkiler giderek gerginleşmeye, özellikle Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eden tutumları belirginleşmeye başlamıştı. Berlin-Roma mihverinin Avrupa'da ağırlığını gittikçe

---

¹⁷⁶ Gönübol ve Ülman, a.g.e., s.135

¹⁷⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Yayınları, İstanbul, 1995, s.591.

¹⁷⁸ Çakmak, a.g.e., s.182

¹⁷⁹ Sarıay, a.g.m., s.11

hissettirmesi, anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını da artırmıştı. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını duymuştu. Dolayısı ile Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaşması Sancak konusunda yapılan görüşmelerde Fransa'yı Türk haklarını teslimine mecbur bırakmıştı.¹⁸⁰

Bundan sonra Hatay'da seçim süreci başlamış, Fransızların her türlü hile ve aldatmacalarını karşı Türkiye kararlı ve diplomatik tutumunu sergileyerek, seçimlerin yerine Fransa ile ikili görüşmelerin başlamasına ve sürecin böyle sürmesini sağlamıştı. Günlerce süren müzakerelerden sonra 3 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalanabilmişti.¹⁸¹

Diğer taraftan 1938 Mayısının ortalarında Cenevre, Paris ve daha sonra Ankara'da devam eden Türk-Fransız görüşmeleri de askeri müzakerelere paralel olarak devam etmiş, olumlu bir hava içinde geçmişti. Bu görüşmeler sonunda 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanmıştı.¹⁸²

Türkiye'nin feshettiği 1930 tarihli Dostluk Antlaşması'nın yerine geçmek üzere imzalanan bu Antlaşma ve ortak demece göre, taraflar içlerinden birine yönelik siyasi ve iktisadi hiçbir antlaşma ve kombinezona girmeyecekler, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf saldırganı yardımda bulunmayacaktı. Ayrıca taraflar Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 1937 Antlaşması'ndan dolayı kendilerine düşen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirecek bir durum karşısında birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için istişarede bulunacaklardı. Diğer taraftan ortak demeçte, 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilen İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ve Hatay'da Türklerin üstünlüğü Fransa tarafından kabul edilmiş, ancak meselenin Türkiye için toprak sorunu olmadığı teyit edilmişti.

Fransa bu son hükümle Türk kuvvetlerinin Hatay'a girmesini kabul etmekle beraber Türkiye'nin Hatay'ı kendisine ilhak etmesini önlemeyi amaçlamıştı. Fakat gerek Hatay'la ilgili, gerekse, 1939 Türk-İngiliz -Fransız ittifak görüşmeleri ve

---

¹⁸⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 350.

¹⁸¹ Antlaşma metni için Bkz. B.C.A.: 30.01/224.510.09-03/07/1938

¹⁸² Antlaşma metni için Bkz. B.C.A.: 30.01/224.510.11-04/07/1938

gelişen olaylar sebebiyle, bu antlaşma taraflarca onaylanamadığı için yürürlüğe girmemiş, Türkiye açısından da bağlayıcı olmamıştı.

Sonraki süreçte, Sancak'ta seçimler yapılmış, Meclis açılmış, adını “Hatay Devleti” olarak ilan etmişti. 2 Eylül 1938 tarihinde kurulan Hatay Devleti, gerçekte her yönüyle yapay ve geçici bir niteliğe sahipti. 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın da 7 Nisan 1939'da Arnavutluğu işgal etmesi ile Avrupa konjonktürü hızla değişmiş, II. Dünya Savaşı'nın eşiğine gelinmişti. Bu

şartlar altında Fransa Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalacaktı. Nitekim İtalya'nın Arnavutluğu işgali ile başlayan Türk-İngiliz ittifak görüşmelerine Fransa'da katılmak istemiş, fakat Türkiye, Hatay meselesi halledilmedikçe Fransa'nın katılmasına razı olmamış, sadece gelişmeler konusunda Fransa'ya bilgi verilmişti. Türk-İngiliz görüşmeleri sonunda 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakına temel teşkil edecek olan ortak demeç 12 Mayıs 1939'da açıklanmıştı.¹⁸³ Ortak demeç ile ilan edilen Türk-İngiliz ittifakının üçlü olmasını isteyen Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında, Paris'te Türk-İngiliz ortak demecinin aynısı¹⁸⁴, aynı gün Ankara'da da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin antlaşma imzalanmıştı.¹⁸⁵ Hatay Devleti, 23 Haziran 1939 tarihinde hukuken ortadan kalkmış, Türkiye'nin bir vilayeti haline gelmişti.

Böylece Hatay meselesi, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği kutlama telgrafında vurguladığı gibi; “Milletlerarası sulh ve emniyet teminatını, milli şeref ve menfaatle birleştirmek gibi sağlam bir siyaset sayesinde”¹⁸⁶ gerek Hatay Türkleri, gerekse Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlandırılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün göremediği bu son süreç O'nun en büyük isteği idi. Hatay artık Türkiye'nin bir ili olmuştu ama Suriye bunu tanımamıştı, Suriye ile ilişkilerde bu sebeple gerginlikler baş göstermişti. Suriye, antlaşmaya gösterdiği ilk tepkiden sonra, bağımsızlığını kazandığı 1944

¹⁸³ Ayın Tarihi, (Mayıs 1939) No: 66, s.s., 215-216.

¹⁸⁴ Ayın Tarihi, (Haziran 1939) No: 67, s.s. 89-90.

¹⁸⁵ Soysal, a.g.e., s.s. 573-581.

¹⁸⁶ B.C.A.: 30.01/225.515.19-23/06/1939

yılında Şam'daki yabancı misyona gönderdiği bir genelge-notada;Suriye Hükümeti'nin, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası ve ikili antlaşmalara saygılı olduğunu bildirmiş,dolaylı olarak 1939 Antlaşması'nı da tanımıştı. Suriye'nin politika değişikliği üzerine,Türkiye,1946 yılında Suriye'yi tanıyarak Şam'da bir Büyükelçilik açmıştı.¹⁸⁷ Arşiv belgelerinde tespit edildiğine göre Suriye'de Türk-Suriye ilişkilerinin geliştirilmesi için ŞARK isimli bir cemiyetin kurulduğu,II.Dünya Savaşı sonunda Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme çabaları görülmektedir.¹⁸⁸

II.BÖLÜM: II.DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DOĞU İLE İLİŞKİLER(Durgunluk Dönemi 1939-1950)

2.1.Savaşın İlişkilere Etkisi

Türkiye Cumhuriyetinin, kurulduğu günden itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip, ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiç bir taviz vermeksizin korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularımızla iyi dostluk münasebetleri tesis etmek ve Türk milletinin refah ve saadetini temin etmektir.Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatıyla Yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Arap ülkeleri ile ilişkilerini daha fazla geliştireceği hatta Halifeliği yeniden getireceği iddiası Ortadoğu gazetelerinde özellikle Şam gazetelerinde yer bulmaya başlamıştı¹⁸⁹.Ama tabii ki değil bir şey olmuş; II. Dünya Savaşı sırasında, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkiler adeta dondurulmuştu.Çünkü Türkiye Savaş'ın içine çekilme duygu ile ülkelerle ilişkilerini daha soğuk ve uzak tutma eğilimine girmişti.Bağılantısızlığın kendisini savaştan uzak tutabileceğini düşünüyordu.

Yalnız Türkiye'nin bu durumda tamamen tarafsız kaldığı söylenemez.Türk hükümetinin izlediği, dış politika savaşın askeri gidişine göre taraflardan birini

---

¹⁸⁷ Akşin,a.g.e,s.91

¹⁸⁸ B.C.A.: 30.01/265.792.38-24/09/1946

¹⁸⁹ B.C.A.: 30.01/85.558.14-06/03/1939

tercih etmesine ve savaş sonunda kazanan tarafın yanında yer almasına olanak sağlayabilecek aktif tarafsızlık olarak yorumlanmıştı.¹⁹⁰

01 Eylül 1939 günü, Almanya'nın Polonya'ya taarruzu ile 2 nci Dünya Savaşı başlarken, Türkiye'nin en büyük problemi, bu savaşın dışında kalabilmek ve yukarıda belirtilen dış politikanın temel prensibini takibe devam edebilmektir. Türkiye'nin almış olduğu taahhütler,kronolojik sıraya göre şunlardır:

1. Sovyet Rusya ile 17/12/1925 tarihinde imzalanan saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü,

2. 25 Mayıs 1928'de Afganistan ile imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması çerçevesinde birbirleri aleyhine bir pakta girmemek taahhüdü,

3. 30 Mayıs 1928'de İtalya ile imzalanan tarafsızlık ve birbirleri aleyhine paktlara girmemek taahhüdü,

4.17 Aralık 1929'da Ruslarla imzalanan, diğer devletlerle politik antlaşmalar yapmadan karşı tarafı haberdar edip mutabık kalmak taahhüdü,

5.5 Aralık 1932'de İran'la imzalanan antlaşma çerçevesinde, saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü,

6.9 Şubat 1934 tarihli Balkan Pakti çerçevesinde, Pakt üyelerinin bir Balkan devletinin veya bir Balkan devletiyle başka bir devletin saldırısına uğraması halinde savaşa girme taahhüdü,

7.8 Temmuz 1937 tarihli Sadabat Pakti ile saldırmazlık taahhüdü,

8.12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan Deklarasyonlar çerçevesinde, Akdeniz de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapmak hususunda niyet beyanı.¹⁹¹

Bu taahhütler içinde sadece Balkan Pakti ile yüklenilmiş olanı Türkiye için belirli şartlarda savaşa katılma mecburiyetini ortaya çıkarıyor, diğer antlaşmalar böyle bir vecibe ihtiva etmediği gibi,üstelik saldırmazlık taahhütleri öngörüyordu.

İşte 1 Eylül 1939 tarihindeki durum buydu. Gerçi Rusya, 15 Nisan 1939'da Türkiye nezdinde bir teşebbüs yaparak, bir saldırı halinde ne yapılacağına birlikte

---

¹⁹⁰ Çakmak,a.g.e., s.414

¹⁹¹Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler Ve Türk Politikası(1939-1983)**,Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara ,1983 s.7-8;Oran a.g.e.s.399-400

tetkikini istemiş ve bu maksatla,iki hükümet arasında temas başlamış,hatta 4 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Saraçoğlu,bir yardımlaşma paktı için Moskova'ya davet edilmişti. Ancak daha Saraçoğlu hareket etmeden,24 Ağustos 1939 günü Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imza edilmişti.

Savaşın ilk döneminde Türkiye bir yanda kendini Sovyetler Birliği'ne karşı garantiye alıp diğer yandan da İngiltere'yi ikna etmeye ve Almanya'yı da ürkütmemeye çalışarak çok temkinli bir politika izlemişti. Bu politikanın dayandığı temel strateji ise savaşan güçlerle belli bir mesafenin korunması ve değişen güç dengesinin Türkiye'nin avantajına kullanılmasıydı. Savaştaki askeri duruma göre Türkiye'yi savaşa sokmak için uygulanan baskılara karşı kullanılan taktikler değişmekle birlikte aynı strateji geçerliliğini korumuştur.¹⁹²

Türkiye'ye yöneltilen karşılıklı talepler ve baskılar daha Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmadan başlamıştı.Nisan'da Almanlar silah, malzeme ve belli sayıdaki birlikler için Türk topraklarından serbest geçiş hakkı talep ettiler.Amaçları öncelikle Irak'ta planlanan Alman yanlısı darbeye yardım sağlamak,sonra da ileride Sovyetler Birliği'ne yapılacak saldırı için bir ön hazırlık yapmaktı.Buna mukabil Edirne yakınındaki bir bölgenin Türk topraklarına dahil edilmesi vaat ediliyordu.Bu tekliften haberdar edildiğinde İngiliz Dışişleri,Türkiye'yi kendi lehine etkilemek üzere karşı bir teklifle Yunanistan'ın onayı alınarak Midilli ve Sakız adalarının Türkiye'ye verilebileceğini belirtiyordu.¹⁹³

1940-1941 yılında Ortadoğu'da meydana gelen olaylar,İngiltere ile Almanya'nın Türkiye'yle arasını açmıştı.Fransa'nın yıkılmasının ardından Suriye'de Vichy taraftarı bir yönetim başlamıştı.1940 yılının yazında İngilizler,ülkenin Almanya yada İtalyan hakimiyetine girmesini önlemek için Türkiye'ye Halep şehri de dahil olmak üzere Suriye'den toprak verilmesi düşünülmüştü.Ama Türkiye ilgi göstermediği için bu fikir bir işe yaramadı.Türkiye o dönemde bitmekte olan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması için Suriye ile yazışmalarını sürdürmekteydi.¹⁹⁴Zaten İngilizlerde Türkiye'nin Suriye'ye müdahale

---

¹⁹² Faruk Sönmezoğlu,**Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları ,İstanbul,2004 s.135

¹⁹³ Aynı yer.

¹⁹⁴ B.C.A.: 30.01/265.789.01-18/03/1940

etmesi durumunda,diğer Arap ülkelerinde benzeri tepkiler oluşmasından korkmuştu.Türkiye Almanya'yı tahrik etmek istemiyordu.1920 yılında kabul edilen Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu için,Suriye'yi kendi topraklarına katmak da istemiyordu.Mart 1941'de Türk hükümeti,Suriye topraklarından herhangi bir talebi bulunmadığını açıklamıştı.

18 Mart tarihinde Kıbrıs'ta Saraçoğlu ile görüşen Antony Eden'e "sınırları dahilinde homojen bir nüfusa sahip olmak istemediği" için,Türkiye'nin Suriye topraklarına göz dikmediği rapor edilmişti.¹⁹⁵

Nisan 1941'de Iraklı milliyetçi bir politikacı olan Raşit Ali Geylani liderliğindeki Mihver taraftarı cunta hükümeti devirip,Geylani'yi başbakan yapınca,tüm dikkatler Irak'a çevrilmişti.Başbakan olduktan sonra Raşit Ali,İngiliz askeri desteğini kısıtlamış ve Irak kuvvetleri Bağdat'ın 40 kilometre batısında bulunan İngiliz üssünü kuşatma altına almışlardı.Raşit Ali'ye yardım edecekleri haberi gitmiş olsa da Almanlar,yönetimi ele geçirmesini planlamamışlardı ve ayrıca ona yardım etmeye hazır değildiler.Bu safhada Hitler'in İngilizleri Ortadoğu'dan çıkartmak gibi bir planı yoktu.Daha çok Balkanlarla ilgileniyor ve Barbarossa Savaşı'nın hazırlıklarını yapıyordu.3 Mayıs'ta Hitler'in Alman Savaş uçaklarını Irak'a göndermesi,İngilizlere karşı verilen mücadeleye yardımcı olmuştu.Almanların Irak'a asker göndermesinin en kestirme yolu,Vichy idaresinin Suriye'de bıraktığı üsleri ele geçirmektir.5 Mayıs'ta Fransa'da bulunan Vichy Hükümetinden bu planları için izin aldılar.Görünürdeki tek sorun,Suriye ile Irak arasındaki demiryolu hattının Türk topraklarından geçmesi ve bu sebeple operasyonun Türk iznine bağlı olmasıydı.Bu sırada Türk hükümeti Raşit Ali'yle İngilizler arasında faydasız arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştu.Haziran ayında Almanlarla yapılan pazarlıklarda Türkiye,Almanya'nın Irak'a sınırsız sayıda silah gönderme ve Alman birliklerini Türk topraklarından geçirme taleplerini kabul etmemişti.Almanlar bu teklifi yapmak için zaten çok geç kalmışlardı;İngilizler kuvvetlerini çoktan Irak'a göndermişler ve 30 Mayıs'ta Raşit Ali'yi devirmişlerdi.

---

¹⁹⁵ William Hale,**Türk Dış Politikası (1774-2000)** ,Mozaik Matbaası,İstanbul, 2003 s.8

Türkiye'yle işbirliği yapma olasılığının uzaklaşması üzerine, son Alman birlikleri çekilirken,İngiliz,Hint,Avusturya,Arap ve bağımsız Fransız kuvvetleri 8 Haziran'da Suriye'deki Vichy idaresini devirdiler.Humus'ta çıkan El-Tevfik gazetesinin 1 Aralık 1941 tarihli nüshasında ABD Hükümetinin ilk fırsatta Suriye ve Lübnan'ın istiklallerini tanıyacağını ümit ettiğini ABD'nin Dışişleri Bakanı tarafından ilan edildiğini yazmıştı.¹⁹⁶Türkiye ise her iki tarafa da bulaşmadan bu krizin içinden sıyrılmayı başarmıştı.İki ülkeninde toprak bütünlüğüne saygı göstermişti.¹⁹⁷

Afganistan ile ilişkiler yine dostluk ve samimiyet içinde sürmekteydi Hatta İkinci Dünya Savaşı'nın en hararetli dönemlerinde bile Afganistan'a Askeri okulları için öğretmen yollanmasına devam edilmişti¹⁹⁸.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir diğer gelişme İran'da meydana gelmişti. Alman ordularının 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği üzerine ilerlemeye başlamasıyla birlikte, İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'ne askeri yardım yapmaya karar verdi.Yardım konusunda anlaşan müttefiklerin en büyük sıkıntısı ise yardımın hangi yoldan yapılacağı konusunda oldu.Çünkü Almanya Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal etmiş ve böylece Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'nin girişini kontrolü altına almayı başarmıştı. Öte yandan 1941 yılının bahar aylarında Yugoslavya ve Yunanistan'ın Alman ordularının işgaline uğramasıyla Alman kuvvetleri Balkanlar'da yerleşmiş Ege Denizi Alman kuvvetlerinin kontrolü altına girmişti. Bu yüzden Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazları üzerinden yardım göndermek imkansızdı. Yardım için bir diğer yol olan Kuzey Kutbu ise doğa şartları nedeniyle buna izin vermiyordu. Sovyetlerin yardım alabileceği tek yol Basra Körfezi ve Kuzey İran yoluydu.

Ancak İran'da Almanya lehine esen hava nedeniyle buna izin vermeyince Sovyetler Birliği ve İngiltere, İran'ı işgal etmeye karar verdiler.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ B.C.A.: 30.01/265.791.31-15/12/1941

¹⁹⁷ B.C.A.: 30.01/235.588.03-13/02/1943

¹⁹⁸ B.C.A.: 30.01/258.734.05-19/03/1940

¹⁹⁹ Hasan Arfa; "İran,Rus Tahakkümünü Nasıl Bertaraf Etti" **Ordu Dergisi**, 77/186 ,Haziran 1958,s.5

İran'ın işgali dünya kamuoyunda iyi bir görüntü vermediğinden 29 Ocak 1942'de taraflar İran'la bir ittifak Antlaşması imzaladılar.²⁰⁰ Güney İran'da yardım ile ilgili 30000 kadar ABD personeli de görev almıştı.²⁰¹ Böylece İran, Sovyetler Birliği'ne yapılan yardımın kendi topraklarından geçmesine izin verdi. Antlaşmanın 5. maddesi, Savaş sona erdiği tarihten itibaren altı ay içinde işgal güçlerinin İran'ı terk etmesini öngörüyordu.²⁰² İran'ın işgali döneminde dünya ülkeleri ile iletişimi kesilmişti. Bu dönemde Romanya ülkede yaşayan vatandaşlarıyla irtibat ve emniyetlerinin sağlanması Türk hükümeti'ne başvuruda bulunmuştu.²⁰³ Aynı talebin daha sonra Japonya'nın da talep ettiği görülmüştü.²⁰⁴

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin en büyük çekincesi Sovyetler Birliği olmuştu. Sovyetlerin tarihleri boyunca yayılcı politika izlemeleri endişelendiriyordu. Bu politika'nın nedenleri; sıcak denizlerde limanlara sahip olma arzusu, kendi halkına saygınlık kazandırmak, kendi destekçilerine fethedilmiş ülkelerden araziler vererek ödüllendirmek olarak değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği, 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan Boğazlar statüsünde ve Türkiye-SSCB sınırıyla ilgili kendi lehine değişiklik yapılmasını isteyerek, Boğazların ortak savunulmasına ilişkin bir antlaşmanın imzalanmasını istemişti. Ancak Rusya'nın yayılcı politikasının yeniden canlandırılmasının belirtileri olan bu istekler Türkiye tarafından reddedilmişti. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ve sonucunda herhangi bir antlaşma yapılmaması üzerine Ankara'da 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalanmıştı.

Savaş boyunca Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe hiçbir zaman kaybolmamıştı. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi sonrası Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri

---

²⁰⁰ Gürün, a.g.e., s.306

²⁰¹ Ferhat Başdoğan; "Türk-İran İlişkileri Ve Bugünkü İran" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 104/298, Temmuz 1985, s.36

²⁰² Armaoğlu, a.g.e., s. 424

²⁰³ B.C.A.: 30.01/247.670.15-13/04/1942

²⁰⁴ B.C.A.: 30.01/257.730.21-20/05/1942

devamlı olarak göz önünde tutmuştu. Tüm bu şartlara rağmen Türkiye tarafsızlık politikasından ayrılmamıştı.²⁰⁵

1945 sonrasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini şekillendiren 3 faktör vardı: II. Dünya Savaşı boyunca tartışılmamış olan Hatay meselesinin, Arap milliyetçileri tarafından tekrar gündeme getirilmesi ile gerilimin artması, II. Dünya Savaşı sonrası Filistin meselesinde meydana gelen gelişmeler ve İsrail Devleti'nin kurulması bölgedeki bütün dengeleri değiştirmişti. Türkiye'nin bu konuda Sovyet tehdidi ve Batı ittifakı içinde yer alma endişesiyle İsrail'i desteklemesinin Türk-Arap ilişkilerine bir darbe vurmuş olması, Farklı stratejik öncelikler ve tehdit algılamalarının olması.²⁰⁶

Türkiye'nin, Batı ile ittifak içine girmemiş olduğu 1945-1948 arası dönem, daha bağımsız bir politika izlediği yıllar olmuştu.²⁰⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinin teker teker bağımsızlığına kavuşması Türklerde sevinç uyandırmış ve Türk Hükümeti onlarla hemen siyasi ilişkiler kurmuştu. 1945-1950 yılları arasında, Türk dış politikası en zorlu dönemini yaşamıştı. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan "Soğuk Savaş" döneminde, Sovyetlerin, Türkiye üzerindeki emperyalist emellerinin ortaya çıkması karşısında Türkiye, tehlikeyle karşı karşıya gelince bu dönemde Ortadoğu'daki gelişmelerden uzak durarak Batı ile ittifak içerisine girmişti.²⁰⁸ Türkiye'nin, Sovyet tehdidi karşısında güvenliğini Batı'ya ve özellikle ABD'ye bağlamakta olduğu dönemde Arap ülkelerinin çoğu Batı'ya karşı bir bağımsızlık savaşı vermekte idiler. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye ile Arap ülkeleri kendilerini ayrı kampların üyesi olarak görmeye başlamışlardı. Arap sorunlarına karşı duyarsız hareket edilmiş ve

---

²⁰⁵ Ömer Osman Umar, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :59, Cilt :20, Temmuz 2004, s.18

²⁰⁶ Gökhan Çetinsaya, , "Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Yönelik Politikasına Bir Bakış (1923-1998)", **Ata Dergisi**, S.8, Y.1998, s.45-46.

²⁰⁷ İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.415.

²⁰⁸ Bal, a.g.e. s.701.

Arap ülkelerinin Batı'ya karşı vermiş oldukları mücadeleye yeterince destek olunamamıştı.²⁰⁹

Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin dış politikası tam bir geriye dönüş yaşadı. Dikkatli bir tarafsızlık ve saldırmazlık politikasından, tam bir bağıllık politikasına döndü. Türkiye'nin bu muhalefeti Rusya'nın Türkiye'ye karşı süregelmekte olan saldırganlığının uzun ve acı tecrübesinin temellerine dayanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı bittikten iki yıl sonra, 1945'den 1947'ye, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Rus emperyalizminin geleneksel amaçları olan boğazlar üzerindeki ve Doğu Anadolu'daki talepleriyle neredeyse tek başına uğraşmak zorunda kalmıştı.²¹⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'nun durumuna bakılacak olursa şu şekildeydi; İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın bölgeye nüfuz etme çabaları dolayısıyla oldukça güçlükler yaratmış ise de, asıl sıkıntılar savaş sonunda ortaya çıkmaktaydı. Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktını imzaladıktan sonra, Batum-Bakü hattının güneyinden Basra Körfezine kadar olan bölge üzerinde nüfuz sahibi olmak arzusunu ortaya koymuştu. Savaş içinde İngiltere ile Rusya'nın müşterek olarak İran'ı işgal edişleri, Rusya'ya en azından bölgenin kuzeyine de yerleşmek imkanını vermişti. Ayrıca Ortadoğu petroleri ABD'nin da ilgisini çektiğinden, ABD Suudi Arabistan'da kendisine bazı imkanlar sağlamak yoluna girmişti. Bütün bu durumlar İngiltere'nin eskisi kadar rahat bir şekilde bölgeyi idare edemeyeceğini gösterecek işaretlerdi.

Ama bundan daha mühimi, gittikçe daha kuvvetlenen Arap Milliyetçiliği idi. Savaş süresince Arap Milliyetçiliği silah zoruyla kontrol altında tutulmuştu. Alman tehlikesi sebep gösterilerek takip edilen bu politikanın, Alman yenilgisinden sonra da sürdürülmesine imkan yoktu. Üstelik daha savaşın son senesinde Rusya ile Batılılar arasında başlayan uyuşmazlıklar da, Rusya'nın, Arap yarımadası halkları arasında belirli bir menfi propaganda faaliyetine girişmesi için sebep yaratmaktaydı.

---

²⁰⁹ Ersin Onulduran, "Türkiye'nin Arap Ülkelerine Karşı Dış Politikasında Son Gelişmeler", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte*, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, (18-22 Haziran 1979), Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1979, s.68.

²¹⁰ İlay İleri, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım 2005, S. 375-381

Kaldı ki ABD da, İngiltere'nin tamamen ekonomik menfaatleri icabı Arap halkları üzerinde nüfuz tesis edişini iyi gözle karşılamıyordu. Ortadoğu'daki durum İngiltere ile Fransa arasında da bir sorun yaratmıştı. Savaş içinde, Fransa'nın teslim oluşundan sonra Suriye ve Lübnan'ın Almanların eline geçmemesi için İngiltere bu iki ülkeyi işgal etmişti.Fransa 1944'de kurtuluşundan sonra buraları geri almak istemiş ve hatta 1945 yılında Şam'ı bombardıman dahi etmişti.Bunun üzerine İngiltere müdahale ederek Fransa'yı Suriye'den çıkarmış ve 1946 yılında Suriye ve Lübnan bağımsızlıklarını almışlardı.Ürdün de aynı yıl bağımsızlığını almaktaydı.

İngiltere, savaş sonrasında bu bölge ile iyi ilişkilerini devam ettirmek için, Arapların milliyetçilik hislerini okşamanın en isabetli yol olacağı düşüncesinde idi.Arap yarımadasındaki devletler aslında, gerek hudutları, gerekse yöneticileri, Fransa ile İngiltere tarafından tespit edilmiş ülkelerdi. Arap milliyetçiliği bu sebeple, şu veya bu ülkenin vatandaşı olmaya dayanan bir milliyetçilik olmaktan ziyade,Arapların hepsinin birleşmesini ön gören bir duygu şeklindeydi. İşte İngiltere daha savaş devam ederken Arap devletleri arasında organik bir bağ kurmak düşüncesini ele almış ve 22 Mart 1945 günü, Arap Ligi'nin kurulmasına ön ayak olmuştu. Bu Lig'e dahil olan ülkeler, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, Yemen ve Mısırdı.²¹¹

Ne var ki Arap Ligi suni bir oluşmadan ileri gidemezdi. Zira her şeyden evvel bu ligi oluşturan devletler arasında çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttu.

Türkiye,Batı ile sıkı bağların kurulmadığı 1945-1948 arası dönemde nispeten Araplara yakın politika izledi.Bu dönemde, 1947'de BM'de Filistin'in bölünmesine karşı çıkılıp,Genel Kurul'daki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerinin tezleri desteklendi.²¹² Ancak, Truman Doktrini ile yardım almaya başladıktan sonra Türkiye Araplardan farklı bir politika izlemeye başladı.²¹³

---

²¹¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey 1945-1950",*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,Sayı:45,Cilt:XV,Kasım 1999,s.11

²¹²İdris Bal a.g.e.,s.s. 673-674.

²¹³Oral Sander,*Türk-Amerikan İlişkileri(1947-1964)*,Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1979,s. 37.

Türkiye, Batı'yla,1947 Truman Doktriniyle başlayan yakın ilişkilere giriştikçe, Ortadoğu gelişmeleri karşısındaki tutumu da buna bağlı olarak değişme göstermişti. Türkiye, Batı'ya yaklaştıkça, Ortadoğu'da o zamana kadar desteklediği Arap ülkelerinden de uzaklaşmaya başlamıştı.Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki bu değişikliğin ilk belirtisi Filistin konusunda ortaya çıkmıştı. 1945-47 döneminde Filistin konusunda Arap ülkelerini destekleyen Türkiye, yavaş yavaş bu tutumundan uzaklaşarak Batı paralelinde bir politika içine girmişti.²¹⁴

1947 yılı başlarında Türkiye'nin stratejik önemine rağmen İngiltere, Türkiye'ye yapmakta olduğu geleneksel askeri ve ekonomik yardımı kesmeye karar verdi. İngiltere, ABD Hükümeti'ne Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı askeri ve ekonomik yardımları kesmeyi ve Yunanistan'daki askerlerini geri çekmeyi planladığını bildirdi. İngiltere'nin bu isteği ABD'nin aradığı fırsatın doğmasına sebep oldu. Böylece ABD Başkanı'nın dış politika danışmanı olan George F. Kennan,1947 baharında yaptığı önerisinde Yakın ve Ortadoğu'da İngiltere'nin çekilmesiyle doğacak boşluğu doldurmayı ve böylece İngiltere'nin sorumluluğunu almayı teklif etti.²¹⁵

Kennan'a göre savaştan sonra dünya çok küçülmüş, başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok yerinde otorite boşluğu doğmuştu.Bu boşluğu ABD doldurmak zorunda idi. Aksi halde yükseliş halindeki SSCB'nin görelî etkinliği artacaktı. Truman doktrininin oluşturulması ve işletilmesinde Kennan'ın fikirlerinin önemli bir yeri vardı.²¹⁶ Kennan'a göre (Containment:Komünizme Set Çekme)²¹⁷ Sovyetler Birliği'ne karşı direnen ülkelere iktisadi yardım yapılmalıydı.²¹⁸

Esasen SSCB'yi durdurmaya yönelik siyasi bir girişim hüviyeti taşımakla birlikte, Truman Doktrini'nin ilanında ekonomik kaygılar da önemli rol oynamıştı. Truman Doktrini, yalnızca, Sovyet yayılmasını durdurmanın değil, Wilson

²¹⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945–1970)**,Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1972.s.25

²¹⁵ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Gelişme Vakfı yayınları,Ankara,2001, s.5.;G. Harris,;"*Cross-Alliance Politics : Turkey And Soviet Union*" , **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı** 12, 1972, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974,s.11

²¹⁶ Sander,a.g.e,s.10

²¹⁷ Albayrak,a.g.e.,s.475

²¹⁸ Sönmezoğlu,a.g.e,s.154

İlkelerine dayalı bir dünya düzeni oluşturmanın planıydı.²¹⁹Bunun üzerine en büyük amacı Sovyet yayılmasını engellemek olan Truman Doktrini 12 Mart 1947’de açıklandı.Truman Doktrini ile başlayan ABDn yardımının amacı bölgede ABD için güçlü bir konum yaratmaktı.Bu amaca ulaşmak için Batılı ülkelerin göz önünde bulundurmaları gereken üç önemli faktör şunlardı :

1.Bölgenin doğal zenginliklere, stratejik noktalara ve ulaşım yollarına sahip olması;

2. “Önleme Politikasının” bir parçasının bu bölgede uygulanması ve Sovyet Bloğu’nun koruyucu engeller yaratılarak yayılmasının engellenmesi zorunluluğu;

3. Herhangi bir Sovyet saldırısına karşı harekette bulunabilmek için bölgenin bir üs teşkil etmesi;

Batının tüm bölge ülkeleri üzerindeki askeri ve ekonomik etkinliklerine rağmen bölgede batının her ihtimale karşı güvенеbileceği ülkelerin olması gerekiyordu.²²⁰

Truman Doktrini’nin Türk siyasetinde gösterdiği etkilerden biri de Türkiye’nin Filistin sorununda takındığı tavırda ortaya çıkıyordu.Türkiye Truman Doktrini’nin açıklanmasına kadar Arap ülkelerinin siyasetini desteklemişti. Ancak ABD’den yardım almaya başladıktan sonra, ABD’nin de etkisiyle bu konudaki siyasi tutumunu değiştirmeye başladı.Önceleri bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını savunan Türkiye, şimdi kuruluşundan dokuz ay sonra İsrail Devleti’ni resmen tanıyor ve Yahudi asıllı vatandaşlarının İsrail’e göç etmeleri için gerekli izni veriyordu. Truman doktrini, özgür ve demokratik ülkelerin dolaysız ve dolaylı saldırılar ile silahlı azınlıklardan kaynaklanan tehditlere ve dış baskılara karşı korunmalarını öngörmekte; bir yandan da SSCB’nin çevrenmesini amaçlamaktaydı.Türkiye’nin stratejik konumu Truman Doktrini’nden yararlanmasında büyük fayda sağladı. Sovyetler Birliği’ni durdurmaya yönelik siyasi bir girişim olan bu doktrinin ilanında ekonomik kaygılar da önemli rol oynamaktaydı. Türkiye; bu ticaretin yürütüldüğü Asya, Avrupa, Afrika arasındaki kara, hava ve deniz yollarının denetimini sağlayabilecek durumdaydı. Eğer

---

²¹⁹ Sander,a.g.e,s.12

²²⁰ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s.38.

Sovyetler Türkiye ve Boğazları ele geçirirse Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki kara köprüsüne egemen olabilir ve bölgeyi ABD ve Batı ticaretine kapatabilirdi. Ayrıca Türkiye, gelecekte Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek bir harekatta mutlak yararlanılması gereken önemli bir üstü.²²¹

Yeni Dünya düzeninde artık tarafsız kalmaması gerektiğini düşünen Türkiye için, hem ekonomik, hem askeri, hem de stratejik ortaklara ihtiyaç baş göstermişti. Kuzey komşusunun emelleri karşısında, kendisine Batılı devletlerin özellikle de ABD'nin politik yaklaşımlarına uygun stratejileri kabullenme zorunluluğunu doğurdu. Türkiye ilginçtir ki, 1949 Ocak ayında Endonezya sorununu görüşmek üzere Yeni Delhi'de toplanan ilk Asya Siyasal Konferansına katılmayı reddeden tek Asya Devleti olmuştu. Endonezya'ya yakınlık duyduğunu belirten Türk hükümeti, Avrupalı ülke olarak bir Asya konferansına katılmaya hak kazanmadığını öne sürmüştü. Böylece Türkiye, Asya-Afrika devletlerine sırtını daha sonra detaylı incelenecek olan 1955 Bandung Konferansında değil, NATO'ya yani Batı savunma sistemine girmesinden önce, 1949 yılında çevirmişti.²²²

Türkiye kendisini Batı Avrupa devletleri camiası dışında bırakan girişimlere karşı çıkmış, kendisinin, içinde yer almak istediği Batı savunması sisteminin tabii bir üyesi olarak görülmesini istemişti. 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi'nin kuruluşuna davet edilmediği için endişeye kapılmış, fakat kısa bir süre içinde üye olmak için davet edilmiş ve örgüte girmişti.²²³

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne duyduğu ilgi ve üye olma isteği, bu kuruluşa girmekten öteye, oluşmakta olan savunma sisteminin dışında kalmak endişesiyle açıklanabilir. Türkiye'nin kuruluş aşamasında NATO'ya alınmaması birkaç nedene dayanmaktaydı, Başlangıçta Doğu Akdeniz savunmasının Kuzey Atlantik'ten ayrı bir pakt içinde düzenlenmesi tasarlanmıştı, İkinci olarak, Türkiye ve Yunanistan'ın üye alınmasının paktın savunma alanını savunulması olanaksız bir genişliğe ulaştırmasından endişe ediliyordu. Son olarak NATO üyesi ülkeler,

---

²²¹ Sander, a.g.e., s.16.

²²² Haluk Ülman ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXIII / No-3, (Eylül 1968), s.5

²²³ Sönmezoglu, a.g.e., s.155

aralarına yenilerinin katılması durumunda, kendilerine yapılan yardımların azalabileceği endişesini taşıyorlardı. Bunlara karşılık, Türkiye ittifak konularında ABD'nin belirleyici rolünü anlamış ve politikasını ABD'ni ikna etmek üzerine kurmakta ısrar etmişti. Örneğin, 15 Mayıs 1948'de kurulan İsrail'in Mart 1949'da tanınması, Türkiye'nin o güne kadar bölge ülkeleriyle yürüttüğü ilişkilerden bir sapmayı noktalamaktaydı. ABD ile uyum içinde hareket etmenin bir tezahürü olarak değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca Türkiye'nin doğu ülkeleri ile ilişkilerini etkileyen bu tanıma sürecinde yaşananlarda bilinmelidir. Türkiye, Filistin'in taksimini öngören Birleşmiş Milletler kararına karşı oy vermişti. Filistin davasında, Batılı ülkelerin yoğun telkinde bulunmalarına rağmen, İsrail'in Sovyetler Birliği için bir üs olmasından endişe duyan Türkiye, ABD Birleşik Devletleri'nin de, Filistin'in parçalanması projesine taraftar olduğunu bildiği halde 20 Kasım 1947 tarihinde sesini Araplar'ın lehine duyurmuştu.²²⁴

Türkiye'nin bu tutumu o yıllarda gerçekten bütün Arap ülkelerini memnun etmişti. Bununla birlikte, dünya ulusları, bunların temsilcisi Birleşmiş Milletler aksine karar vermişti. Diğer yandan bir tarafta İsrail, diğer tarafta Suriye, Ürdün, Mısır ve Lübnan arasında 14 Mayıs 1948 tarihinde başlayan ve her biri bir ateşkesi ile sona ermek üzere beş safha halinde 1949 Ocak ayına kadar süren savaşı izleyen, bu dört Arap memleketi, İsrail ile mütareke antlaşmaları imzalamayı kabul etmişlerdi.²²⁵

Gerçekten bir tarafta İsrail, diğer tarafta Mısır ve Lübnan arasındaki ilk iki mütareke antlaşması, Türkiye'nin İsrail'i tanımasından önce yapılmıştı. Diğer iki Arap devleti de aynı şeyi yapmaya hazırlanıyordu. Nitekim Ürdün böyle bir antlaşmayı 3 Nisanda ve Suriye'de 20 Temmuz 1949'da imzaladılar. Buna ilave olarak, dünya teşkilatının yakın bir gelecekte İsrail'i üye olarak kabul etmesi bekleniyordu. İsrail 11 Mayıs 1949 günü Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi.

---

²²⁴ Canatan; a.g.e., s.3

²²⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.25

Arap İsrail savaşı, bölgeye dışardan bir saldırı olması halinde Arapların burasını savunamayacaklarını ortaya çıkarmıştı. Bu durum, bölgeden yavaş yavaş çekilmekte olan İngiltere'nin, bir Ortadoğu Savunma sistemi kurup bunun başına geçmek düşüncesini benimsemesine yol açmıştı.²²⁶

2.2.Sovyetlerin Tutumundaki Değişiklik ve Nedenleri

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye müttefik kuvvetlerle bozulan ilişkilerini düzeltmeye çalışırken, Sovyetler Birliği bu ilişkilerin düzelmesinin ve bir yakınlaşmanın sağlanabilmesinin ancak Türkiye'nin Almanya'ya Savaş ilanı ile mümkün olabileceği ileri sürmüştü. İngiltere de Sovyetler Birliği ile aynı görüşü paylaşıyordu. Türkiye'nin Savaş döneminde izlediği karanlık ve karışık politikanın aydınlatılmasını istiyordu. Eğer Türkiye Savaş sonrası kurulacak barışta aktif rol oynamak istiyorsa Almanya'ya Savaş ilan etmeliydi. Ancak Türkiye'nin II. Dünya Savaşı döneminde izlediği politikanın Sovyetler Birliği tarafından sadece bir bahane olarak görüldüğü, Savaş bitmeden Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş ilan etmesine rağmen değişmeyen Sovyetler Birliği politikası ile ortaya çıktı.²²⁷

Sovyetler Birliği, Ortadoğu'ya müdahale edebilmesi için öncelikle Türkiye üzerinde hakimiyet kurmasının şart olduğunu biliyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki emellerini, Müttefiklerin zaferi kazanacakları kesinleşince gelecekteki barışın esaslarını görüşmek üzere 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da topladıkları uluslararası konferansta gündeme getirdi.²²⁸

Sovyetler Birliği lideri Stalin, birçok konunun tartışıldığı 10 Şubat 1945'deki oturumda söz alarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne dair düşüncelerini bildirdi. Stalin'e göre Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin modası geçmişti. Üstelik Milletler Cemiyeti zamanındaki sistemin parçası olan bu sözleşmeye taraf olan İngiltere, Japonya gibi bazı devletler Sovyetler Birliği için

---

²²⁶ Gürün, a.g.e, s.304

²²⁷ Oran, a.g.e, s. 469

²²⁸ Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.265

artık bir tehdit değildi.Türkiye'nin sadece Savaş zamanında değil Savaş tehlikesinde de boğazları kapatma hakkının olması oldukça rahatsız ediciydi.²²⁹

Sovyetler Birliği'nin menfaatleri dikkate alınmalı ve Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin boğazına sarılma imkanı veren bu sözleşme yenilenmeliydi.Sovyetler Birliği Boğazlardan serbest geçişin kendisi için doğal bir hak olduğunu düşünüyordu. ABD ve İngiltere bu dönemde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesine sıcak bakmaktaydı. Yalta Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini yakında bir araya gelecek olan üç ülke dışişleri bakanları toplantısında görüşülmesi kararlaştırıldı. İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ni destekler tavrının etkisiyle konferansın üzerinden henüz birkaç hafta geçmemiştir ki Sovyetler Birliği Türkiye'ye 19 Mart 1945'te bir nota verdi.²³⁰

Notada 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi gerektiğini bildirildi. Notada buna gerekçe olarak da Antlaşmanın II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni duruma uygun olmaması gösteriliyordu.Türkiye ise bu dönemde hala Savaş döneminde izlediği tarafsızlık politikasının sıkıntılarını çekmekteydi. Öncelikle Sovyetler Birliği ile anlaşma zemini arandı. Türkiye 4 Şubat 1945 tarihinde verdiği cevabi notada, süresi dolmakta olan 17 Aralık 1925 tarihli antlaşmanın yerine her iki tarafında çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişiklikleri kapsayan yeni bir antlaşma yapılmasını uygun gördüğünü ve bu amaçla yapılacak tekliflerin büyük bir dikkat ve iyi niyetle inceleneceğini bildirdi.²³¹

Türkiye'nin cevabi notasına Sovyetler Birliği'nin cevabı 7 Haziran 1945'te geldi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Selim Sarper'le yaptığı görüşmede, antlaşmanın yenilenebilmesini şu şartlara bağlıyordu;

---

²²⁹ Erkin,a.g.e.,s.274

²³⁰ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 244.

²³¹ Mehmet Gönübol , Haluk Ülman, “ Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945–1965 “ **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. XXI / No–1, (Mart–1966), s. 150.

1. Türkiye'nin, doğu sınırlarında değişiklik yapılması yani Kars ve Ardahan'ın terki.

2. Boğazların ortak savunulması ve burada Sovyetler Birliği'ne kara ve deniz üstleri verilmesi.

3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi için prensipte bir

antlaşmaya varılması.²³²

Türkiye'nin bu notaya cevabı oldukça sert oldu. TBMM'nde büyük heyecan yaratan bu notaya karşı konuşmalar yapıldı. 20 Aralık 1945'te Mecliste Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında görüşmeler yapılırken Eski Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehdidi şu sözlerle açıklıyordu;

*“Kars yaylasına hakim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir.Keza Kars Yaylasına hakimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars Yaylası, oralara inecek olan büyük seli tutacak olan biricik settir. Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırmayız. Fakat şunu da bilmelidirler ki, Kars Yaylası milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak mahvoluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederlerse, hiç şüphe yok ki, dövüşeceğiz”.*²³³

Sovyetler Birliği'nin, 18 Haziran 1945'te yukarıdaki isteklerini Büyükelçi Selim Sarper'e tekrar iletmesiyle, 1925 Dostluk Antlaşması ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenemeyeceği ortaya çıktı.Bu konu daha sonra 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınlarında Postdam'da toplanan “Üç Büyükler Konferansı” nda gündeme geldi.Sovyetler Birliği bu döneme kadar Boğazların Savaş ve ticaret gemilerine tam açıklığı konusunda hem İngiltere'nin hem ABD'nin prensip olarak desteğini almış görünüyordu. Bu sebeple konferansta Boğazlar meselesinin çok fazla tartışılacağını düşünmüyordu. Postdam Konferansı'nda İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesini Türkiye ile ayrı ayrı görüşmeleri kararlaştırıldı. Hem İngiltere hem de Sovyetler

---

²³² Baskın Oran, “Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?Türk-Sovyet İlişkileri,1939-1970”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXV / No.1 (Mart 1970),Sevinç Matbaası,Ankara,1970, s.56.

²³³ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000, s.73.

Birliği bir süre ABD'nin bu konudaki tavrının nasıl olduğunu anlamaya çalıştı. ABD, İngiltere ile devam eden müzakereler sonucunda Türkiye'ye görüşünü bildirdi. 21 Kasım 1945 tarihinde verilen ABD notasında, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine taraftar olunduğu ancak bu konunun aciliyeti olmadığını bildirerek bu konuda bir konferans toplanırsa katılacağını bildirdi. Bu görüşler Türkiye'nin bakış açısıyla uyuşmaktaydı.²³⁴

Ancak Sovyetler Birliği'nin konuya Türk-Sovyet sorunu olarak bakışı ve boğazlarda deniz ve kara üstleri isteği önemli tartışmalara yol açtı. Görüşmelerde ABD Başkanı Truman ve İngiliz Başbakanı Churchill Boğazlar konusunun Türk-Sovyet sorunu olamayacağını ve konunun uluslararası bir sorun olduğunu belirttiler. Sovyetler Birliği'nin hiçbir ara çözüme yanaşmaması nedeniyle konferansta hiçbir uzlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine Boğazlardan geçişin tam serbest olması için görüşmeler yapılması ve her devletin bu konudaki görüşünü Türkiye'ye bildirmesi kararlaştırıldı.²³⁵

Nitekim 7 Ağustos 1946 günü Türk –Sovyet ilişkileri buhran noktasına gelip tıkanı. Çünkü Sovyetler Birliği Postdam Konferansı'nda kararlaştırıldığı üzere, Türkiye'ye Boğazlar konusundaki düşüncelerini bir nota ile bildirdi. Sovyetler Birliği notası özetle şunları içeriyordu;

- 1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.
- 2- Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.
- 3- Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin hap gemilerinin, Boğazlardan geçimi özel şekilde öngörülen haller hariç yasaklanmalıdır.
- 4- Boğazlar rejiminin tespiti, Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin salahiyyetinde olmalıdır.
- 5- Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidir.²³⁶

---

²³⁴ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.198

²³⁵ Gönlübol ve Ülman, a.g.e, s.196.

²³⁶ Gürün, a.g.e. , s.s. 305-306.

Müttefikler, özellikle de ABD durumun ciddiyetini bu notadan sonra anlayabildi. Bu tarihe kadar Türkiye’de geniş tepkiler uyandıran Sovyetler Birliği’nin aşırı istekleri Türkiye dışında aynı tepkiyle karşılanmamıştı. Batılı devletler özellikle de ABD, Sovyetler Birliği ile işbirliğini korumanın hala mümkün olduğunu düşünüyorlardı. Ancak Sovyetler Birliği ile işbirliğinin devam edemeyeceğini, Yalta Konferansı’nda yayınlanan “Kurtarılan Avrupa Hakkında Demeç” özellikle de Polonya konusundaki aykırı davranışlarından sonra anladılar.²³⁷

Sovyetler Birliği bu notayı İngiltere ve ABD’ye de sundu. Sovyetler Birliği’nin bu hareketi kabul edilemezdi. Çünkü Sovyetler Birliği’nin asıl amacı Türkiye ve tüm Ortadoğu bölgesine hakim olmaktı. Türkiye burada kilit rol oynuyordu. ABD, 19 Ağustos 1946’da Sovyetler Birliği’ne verdiği cevapta, Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini ve bu konuda toplanacak bir konferansa kendilerinin de katılacağını belirtti. Boğazların savunulmasının ise Türkiye’ye ait bir görev olduğu Sovyetler Birliği’ne bildirildi.²³⁸

1946 sonbaharında Sovyetler Birliği Kafkaslara 190.000, Bulgaristan’a ise 90.000 asker yığdı. Sovyetler Birliği’nin bu manevrasından kuşkulanan Türk Genelkurmay’ı askeri hazırlıklara hız vererek savunma hazırlıkları için kuvvetlerini gizlice Pasinler geçidine çekti. Manevra adı altında yedeklerini silahaltına aldı.²³⁹

24 Eylül 1946’da Sovyetler Birliği Türkiye’ye yeni bir nota verdi. Bu notada daha önceki notalarındaki görüşlerini tekrar aktardı. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları’nın savunulmasına katılmanın kendileri için hayati bir önem taşıdığı konusunda Türkiye’yi uyardı. Ayrıca Boğazlar hakkında bir konferans toplanmadan önce iki devlet arasında müzakereler yapılmasını istedi. Böylece meseleyi uluslararası sorun olmaktan çok bir Türk-Sovyet sorunu olarak çözmek istiyordu.²⁴⁰

Sovyetler Birliği bu notayı da İngiltere ve ABD’ye sundu. ABD, 9 Ekim 1946’da verdiği cevapta; Postdam Konferansı’nda sadece Türkiye ile iki taraflı

---

²³⁷ Gönlübol ve Ülman, a.g.m., s.s. 150-151

²³⁸ Gürün, a.g.e., s.306

²³⁹ Oran, a.g.m., s.56.

²⁴⁰ Akalın, a.g.e., s.201.

olarak görüş teatisi üzerinde mutabık kalıldığı bir müzakerenin diğer iki büyük devlet hazır olmadan yapılamayacağı belirtildi. ABD'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden düzenlemek için toplanacak konferansa katılacağını, Boğazlara karşı girişilecek bir saldırıyı BM Güvenlik Konseyine getireceğini bildirdi.²⁴¹

Türkiye, içerideki kararsızlığını sona erdirerek İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği sert cevabın moral etkisiyle 18 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne cevap verdi. Bu notada daha önceki notalardaki görüşler tekrarlandı. Boğazların Sovyetlerle Batı Dünyasını bağlayan bir halka durumunda olduğu, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere burada özel bir imtiyaz tanımayacağına açık bir şekilde belirtti. Türk Hükümeti, Postdam Konferansı'nda kararlaştırılan ve taraf ülkeler olan ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında süregelen nota alışverişine son verildiğini bildirdi. Çünkü Türkiye bu konu hakkında görüşlerini açık bir şekilde dile getirerek yazışma usulü ile görüş alışverişinin artık fayda sağlamayacağına inanıyordu.²⁴² Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermedi. Sadece Ankara'daki Büyükelçisini geri çağırarak yetindi. Türkiye'nin ve ABD'nin kararlı tavrı sayesinde, Postdam Konferansı'nda toplanması kararlaştırılan konferansında toplanmasını talep etmedi. Normal süresi geldiğinde ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni fesih edeceğini de bildirdi. Ancak Türkiye 1945-1947 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin istekleri karşısında tek başına mücadele etmek zorunda kaldı. ABD, Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı Akdeniz'e donanma yolladı. Aynı zamanda Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini ünlü Savaş gemisi Missouri ile gönderip Türkiye'ye desteğini vurguladı.²⁴³

Ancak Truman Doktrini ilan edilene kadar, Sovyetler Birliği'nin bir saldırısı halinde Batılı ülkelerin Türkiye'nin yardımına koşacağına dair hiçbir kesin belirti yoktu. 1947 yılına gelindiğinde durumun vahameti anlaşılabilmiş ve ABD

---

²⁴¹ Gürün, *a.g.e.*, s.308.

²⁴² Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında....** a.g.e., s.91

²⁴³ Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında....** a.g.e., s.93

Türkiye'yi, Sovyet yayılmasının durdurulması gereken noktalardan biri olarak görmeye başlamıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DOĞU POLİTİKASI (Aktif Dönem 1950-1960)

3.1.Demokrat Parti Dış Politika Anlayışı ve Doğu Üzerine Etkileri

Demokrat Parti'nin(DP) 1950 yılında iktidarı ele alması, yalnızca Türk Siyasal yaşamında değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde de çok önemli

değişmelere ve kırılmalara neden olmuştu. Çok yönlü Dış ilişkiler kurarken tam bağımsızlık anlayış ve politikasından ödünler verilmişti.²⁴⁴

Bahsi geçen Bu kırılmaları dış politika alanında yoğun biçimde Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerde görmek olanaklıdır. O tarihlerde, batı ülkelerinin manda yönetimlerinden ve sömürgelerinden yeni yeni kurtulmaya çalışan Ortadoğu ülkeleriyle,Türkiye'nin yakın kültürel ve tarihi bağlarının bulunması bu ilişkilerin düzeyinin belirlenmesi açısından son derece belirleyici olmuştu.Demokrat Parti hükümetlerinin iç siyasal yaşamda olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de yeni bir yaklaşımla konuya eğilmişti.Ortadoğu Ülkeleri'ne dönük olarak,kendine özgü bir siyasal duruş ve tavır sergileyen bu hükümetler, Ortadoğu'da yeni yeni gelişen Arap Birliği fikrine karşı,batı ülkelerinin durusuna yakın bir tavır sergilemiş ve dış politika yaklaşımını, böyle bir anlayış üzerine oturtmuştu.Bu dönemin genel özelliklerini belirlemek, Türk Dış Politikası'nın bütüncül yorumu açısından son derece önemlidir.Sovyet Rusya'nın tarih boyunca ulaşmak istediği bir emeli vardı:“Sıcak denizlere inmek”²⁴⁵.

Bu emelini gerçekleştirebilmek için de Ortadoğu devletleri ile bağlantısını koparmaması gerekiyordu.Batılı devletler ise Rusya'nın bu politikasını yaşama geçirmesini engellemek için ve bölgeyi bu komünist tehlikeye karşı korumak için her fırsatı değerlendirmişti.Türkiye'de bu cephede Batı'yı destekleyen bir tutum sergilemişti ve bu tutumdan dolayı da Demokrat Parti döneminde Mısır ile ilişkiler zayıfladığı gibi Suriye ile birkaç kez savaşın eşiğinden dönmüştü.Özellikle 1950–1960 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yön veren Bağdat Paktı ve

---

²⁴⁴Şerafettin Turan,**Türk Devrim Tarihi,Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960)**,Bilgi Yayınevi,Ankara,1999,s.37

²⁴⁵ Uçarol,a.g.e.,s.45.

Eisenhower Doktrini'nin en büyük amacı Sovyet Rusya'nın bölgede yayılmasını engellemektir.

Dolayısıyla bu süper güçlerin bölgede verdiği önem dikkate alınacak olursa, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin gelişim süreci ancak bu devletlerin denge durumunun elverdiğince sınırlanmıştı. Kısacası Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin yoğunluğu ve yönü ABD ve Sovyet Rusya ilişkilerindeki sürece bağlı olarak gelişmişti.

Demokrat Parti iktidarı süresince, takip edilen bu Ortadoğu siyaseti, kimi Ortadoğu devletleri tarafından destek görse de, bölgedeki egemenliği Türkiye'ye kaptırmak istemeyen ve Arap devletlerinin liderliğine oynayan Mısır ile ilişkilerini bozmuş ve Mısır'ı destekleyen başını Suriye'nin çektiği devletlerle de ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu. Bu şekilde Batı'nın ve özellikle ABD'nin çıkarlarını Türkiye'nin çıkarlarıyla aynı paralelde tutan Menderes, 1960'da bir askeri darbe ile son bulan iktidarı süresince bu politikadan ödün vermemişti ve genel siyaseti ise her şeyden önce Batı ile ekonomik ve siyasi alanda ortak bir politika gütmek; Ortadoğu bölgesinde komünist sızmalarını engelleyerek bölge üzerinde Sovyet Rusya'nın hakim olmasını engellemektir. Tabii bu amaçlarını gerçekleştirirken de Ortadoğu devletlerinin koruyucu konumda güvenini kazanmak ve bölgede etkin bir rol edinmektir. Demokrat Parti'nin Batılı devletlerle birlikte yürüttüğü bu politika, Ortadoğu'da emperyalizme karşı çıkan milliyetçilik hareketleri ve yaşanan iç karışıklıklar yüzünden başarıya ulaşamamıştı. Özellikle 1958'de Irak'ta çıkan ihtilal ve Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılması Menderes'in Ortadoğu'yu koruma politikasına büyük bir darbe vurmuştu. Bu açıdan değerlendirildiğinde Menderes'in Ortadoğu politikasının başarıyla sonuçlandığını söylemek çok zordur.

Batı tarzı demokratik sistemin 1950 yılında kurulmasından sonra açıkça anlaşıldı ki, yeni sistemin geleceği büyük ölçüde, savaş döneminden beri ihmal edilen büyük sanayi projesinin finansmanı için yeterli ekonomik kaynağın bulunmasına dayalıydı. Yönetici kadro ve özellikle de yeni kurulan Demokrat Parti çok iyi biliyordu ki, Çok Partili sistemin gereği gibi işlemesi için sağlam bir ekonomik temele dayandırılması gerekiyordu²⁴⁶.

---

²⁴⁶ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.222.

Ülkenin ekonomik çıktıları ve kaynakları, en azından kısa dönemde, sınırlı olduğundan bu tür istekler açıkça yabancı kredileri ve uluslararası yardımları gerektirmekteydi. O dönemde bunlar Batı'dan gelebilirdi. Türkiye, Batı ile ittifak kurduğu takdirde çok ihtiyaç duyulan yardımın gelmesi kolaylaşacaktı. Yani Türkiye'nin NATO'ya üye olma kararı güvenlik endişelerinden olduğu kadar ekonomik nedenlerden de kaynaklanmıştı. DP yönetiminin Batı ile yakınlaşma çabası Türkiye'yi, Arapların gözünde her zamankinden daha çok düşman kampa itmişti.²⁴⁷

Türkiye'nin politika değiştirmek zorunda kalmasının bir diğer belki de en önemli nedeni, kendi emniyetini sağlamak için Batı ile özellikle ABD ile dayanışma içinde bulunmak zorunda olmasıydı.²⁴⁸

Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik olan Ortadoğu'daki siyaseti, II. Dünya Savaşı sonrası “*yeni bir eğilimin*” ilk işaretlerini vermesine rağmen, asıl aktif değişim Menderes Hükümeti'nin 14 Mayıs 1950'de iş başına gelmesinden sonra gerçekleşti.

DP döneminde, Arap dünyası ile ilişkilere “*dünya güvenliği*” kavramı açısından bakılmaktaydı ve bu süreç içerisinde, Türkiye'nin Ortadoğu politikasına güvenlik kavramı sokulmuştu.²⁴⁹

Bu, Menderes Hükümeti tarafından Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarına özdeş olarak algılanmaktaydı. Menderes Hükümeti dış politika kararlarında, özellikle bu bölgede bilinçli olarak Batı Kulübünün aktif bir üyesi rolünü üstlenmişti.²⁵⁰ Çünkü gerçekten de bu dönem içinde (1950-1960) Türkiye “Ortadoğu'nun sismografı” idi. Menderes Hükümeti komünist olmayan ülkelerin bulunduğu bölgedeki “anahtar rolünü” sürekli olarak korumak istedi.²⁵¹ Onun diplomasisinin temeli, Batı'lı ülkelerin Ortadoğu'da gelişen siyasi olaylara mümkün olduğunca katılımlarını sağlamaya dayanıyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin geleneksel dış politikasının unsurlarından biri de, muhtemel bir tehdide karşı koymak

---

²⁴⁷ A.g.e., s.223.

²⁴⁸ Erdal Şimşek, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Kum Saati yayınları, İstanbul, 2005, s.20.

²⁴⁹ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.41.

²⁵⁰ Aynı yer.

²⁵¹ a.g.e., s.37

hususunda, aynı siyasi iradeyi taşıyan devletlerle güç birliği yapmaya yönelik ortak savunma düzenlemelerine gitmekti.²⁵²

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle askeri ittifaklar kurma düşüncesi, 1950'li yılların başında sadece kurulması düşünülen ittifakların ya NATO Paktı ile yada ABD'nin veya İngiltere'nin de üyeleri bulunduğu veya katılımlarının olacağı paktlara ilgi göstermek şeklindeydi. Menderes'in Akdeniz'de yada Ortadoğu'da askeri ittifakların kurulmasında ulaşmak istediği gerçek hedef, NATO Paktı dışında Türkiye'nin güvenliği için özel garantiler elde etmektir.²⁵³

Menderes Hükümeti'nin Ortadoğu politikasını, bu hükümetin dış politikasına yön veren üç temel hedefe göre açıklamak gerekir:

1. Ortadoğu'da istikrarın ve güvenliğin korunması,
2. Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki anlaşmazlığın tatmin edici bir çözüme ulaştırılması,
3. Komünizmin bu hassas bölgeye girmesini engellemek için etkili bir güvenlik sisteminin yaratılması.²⁵⁴

Demokrat Parti'nin kurmuş olduğu hükümetler ve hükümet programlarındaki dış politika söylemlerinde politik anlayışı ve doğu ile ilişkiler hususlarına bakılacak olursa; dönemin gelişmelerine göre ilişki kurulan ve planlanan ülkeler güvenlik politikasının ihtiyacına göre olduğu görülmektedir.

22 Mayıs 1950'den 8 Mart 1951'e kadar görev yapmış olan Adnan Menderes Hükümeti'nin hazırlanmış olduğu programda dış politika esasları şu şekilde ifade edilmişti: *“Doğu devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgede adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk dayanışması yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu sonucun hızla elde edilmesi yalnız bu bölgelerin değil Ortadoğu devletlerinin güvenliği bakımından büyük önem taşımaktadır”*.²⁵⁵

9 Mart 1951 ile 14 Mayıs 1954 yılları arasında görev yapmış olan Menderes Hükümeti'nin dış politika esasları ise şöyle açıklanmıştı; *Bir taraftan eski*

²⁵² Ercüment Yavuzalp, **Dış Politika'da Oyunun Kuralları**, Bilgi yayınları, Ankara,1998, s.222.

²⁵³ Oran,a.g.m.,s.72

²⁵⁴ Sönmezoğlu,a.g.e, s.171.

²⁵⁵ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.364.;**Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri(1923-1960) Cilt-I**,Başbakanlık Basımevi,Ankara,1978,s.15

dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızdaki ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha da meydana çıkan samimi işbirliğimiz, dış siyasetimizin iki önemli unsuru sayılmaktadır...”²⁵⁶

İkinci Hükümet programı’nda doğu ülkeleri ile ilgili hiçbir ibare mevcut değildi, genel ifadelerle tüm dünya ülkeleri ile barış ve huzur içinde yaşama temennilerinde bulunulmuştu.

17 Mayıs 1954 ile 30 Kasım 1955 yılları arasında görev yapan Menderes Hükümeti’nde ise dış politika şöyle açıklanmıştı; “*Bu gün yalnız dost ve müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi, sulh ve hürriyet taraftarı bütün milletler bizim dört yıldan beri takip ettiğimiz azimli, realist, yapıcı siyasetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun sonucu olarak Türkiye artık yalnız değildir, onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır. Onun işbirliği aranmakta ve dünya sulhunun başlıca güvencelerinden biri olmak itibarıyla ona yardım edilmektedir. Memleketimize bu günün en kuvvetli müşterek emniyet sistemi içinde şerefli bir mevki teminine ulaşan, ona bütün dünyada büyük bir itibar ve muhabbet sağlayan dört yıllık dış siyasetimizi, bundan sonra da faaliyetlerimizi imkanlarımız nispetinde arttırarak, takip edeceğiz, Şu son aylarda Pakistan ile de antlaşma akdetmiş bulunuyoruz...”²⁵⁷*

Bu programda ise yine başta ABD olmak üzere İngiltere ve Fransa ile yürütülen olumlu ilişkilerden duyulan memnuniyet dile getirilmişti. Bununla beraber önceki programda dış politika hedeflerinin yerine getirilmesinden dolayı duyulan mutluluk da ifade edilmişti. Yine doğu ülkeleri ile ilgili bir hedef görülememekteydi, genel ifadeler kullanılmıştı.

30 Kasım 1955 ile 1 Kasım 1957 yılları arasında görevde kalmış hükümetin, dış politika söylemleri ise şu şekildeydi; “... *dış siyasetimiz şimdiye kadar olduğu gibi*

bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekün barış esaslarına dayanacaktır. barış ve emniyet cephesinin müdafasını sağlamak üzere dahil bulunduğumuz ve kurduğumuz bölgesel, ortak müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına yönelik gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir

²⁵⁶ Öztürk, a.g.e., s.384; **Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri...**, a.g.e., s.28

²⁵⁷ Öztürk, a.g.e., s.422; **Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri...**, a.g.e., s.52-53

*yandan Birleşmiş Milletlerdeki yapıcı faaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Antlaşması'nın her an biraz daha meydana çıkmasına çalışacağız. Geçen yıl katıldığımız Bandung Konferansı sonucunda Asya-Amerika camiası içinde olacağımız konumun gereklerini, imkanlarımız dahilinde ve samimi suretle yerine getirmeye çalışacağız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri önemli bir parçası olduğumuz Arap camiası içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına özen göstermekteyiz. İşte bu suretle, dış siyasetimiz, dünya barışının yararına olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında uzlaştırıcı bir mahiyette bulunuyor”.*²⁵⁸

Özellikle ABD ve İngiltere ile olan dostluk ilişkilerinden taviz verilmeyeceğini bildiren sözlerinden sonra dış politika söylemlerini sonlandıran Menderes, bu programda da diğerlerinde olduğu gibi Batı ile olan ilişkilerin olumlu geliştiği ve bu arada Ortadoğu devletleri ile de ittifaklara dayanan bir ilişki içinde olduklarını belirtmişti. Özellikle diğer bölümde detaylı bir şekilde incelenecek olan Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra söylemlerin daha emin güvenli ifadeler şeklinde olduğu dikkat çekicidir.

27 Kasım 1957 ile 27 Mayıs 1960 yılları arasında görev yapan Menderes Hükümeti'nin, son programında ise dış politikada özellikle dünya barışına verilen öneme ve barışın korunması adına kurulan NATO'nun Türkiye açısından önemine

değinilmişti. Bağdat Paktı başta olmak üzere Ortadoğu devletleri ile olan ilişkiler de şu şekilde belirtilmişti; “...Bağdat Paktı'na gelince; bu pakt Ortadoğu'da emniyet ve istikrarı temin bakımından kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamıştır. Geçen sene içinde maruz kaldığı sarsıntılara rağmen mevcudiyetini muhafaza etmiş, büyük dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nun paktın askeri komitesine katılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir. Ortadoğu bölgesinde yer alan ve zaman zaman ciddi tehlikelere sebep olan hadiseler karşısında Bağdat Paktı'nın ve ona mensup devletlerin barışı koruma gayretlerinin değeri ve önemi barışsever milletlerce eksiksiz takdir olunmaktadır düşüncesindeyim. Bağdat Paktı'nın bu barışçı hizmetlerinin daha da yeterli düzeyde gerçekleştirebilmesi ve

²⁵⁸ Öztürk, a.g.e., s.436; **Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri...**, a.g.e., s.64-65.

paktın kuvvetlenmesi hususunda yardım göreceği hakkındaki ümitlerimiz kuvvetlidir... Ortadoğu'da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil Ortadoğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir.

Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen sosyal ve tarihi sebeplere dayanan kardeşlik bağlarıyla bağlıyız. Şüphesiz ki, Ortadoğu milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip olarak refah ve saadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar milli varlığımız için de bir teminattır... Bütün NATO müttefiklerimize ve bu meyanda bilhassa Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile olan karşılıklı anlayışa ve dostluğa dayanan iki taraflı münasebetlerin her sahada her gün biraz daha takviye edileceği gibi, Bağdat Paktı müttefiklerimiz Irak, İran, Pakistan'la da mevcut kardeşlik ve ortaklık meselemiz her bakımdan meydana çıkarılacağından emin olabilirsiniz...'²⁵⁹

Görüldüğü gibi, bu programda da dış politika esaslarına oldukça önem verilmiş ve özellikle Ortadoğu'da ileriki bölümlerde açıklanacak olan bunalımlardan söz edilmiştir. Batı ile olan dostane ilişkilerin yanı sıra, Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin ne derece önemli olduğundan ve bu güvenliğin sağlanmasında Türkiye'nin üzerine düşen görevi yapacağından da söz edilmiştir. Özellikle; "Ortadoğu'da yaşanan hadiseler, iki devlet arasında değil iki blok arasında yaşanmıştır" sözleri bloklaşmanın Ortadoğu politikasındaki önemini vurgulamaktadır.

Demokrat Parti dış politika görüşlerinde de yerini alan Sovyetlerin "Barış içinde bir arada yaşama ilkesi" ilkesi bir strateji değil, bir taktik değişikliği olarak değerlendirilmiş, Amaçlarının dün olduğu gibi bugün de, bütün dünyayı kendi egemenlikleri, hiç değilse denetimleri altına almak olarak görülmüştü.²⁶⁰

Yine bu gerekçeyle Sovyet amacı değişmediğine göre tarafsızlık diye bir dış politika yöntemi de olamazdı. Bu yüzden ortak savunma düzenlerine ihtiyaç vardı.

---

²⁵⁹ Öztürk, a.g.e., s.457; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri...**, a.g.e., s.78-79.

²⁶⁰ Ülman ve Sander, a.g.m., s.7

3.2.Bağdat Paktı'na Giden Süreçte Yaşanan Gelişmeler ve İkili İlişkiler

Ortadoğu Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar İngilizler ve Fransızlar için Askeri ve Ekonomik emniyet bölgesi, ABD için Ekonomik emniyet bölgesi, Sovyetler Birliği için ise Stratejik Emniyet Bölgesi olarak algılanmıştı.

Yalnız bu bakış açıları Sovyetlerin tahrikli siyaseti ve Ortadoğu'nun ekonomik olarak öneminin daha da artmasıyla değişmişti. II. Dünya Savaşından sonra bloklaşan dünya da Batılı ülkeler Doğu bloğuna karşı örgütlenerek kısa adı NATO olan Kuzey Atlantik İttifakı'nı kurmuşlardı. NATO'nun kurulduğu sırada Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'nin desteğini sağlamıştı. Ancak bu desteğin karşılıklı bir ittifaka dayanmaması sebebiyle güvenlik endişeleri tamamen giderilmiş değildi. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk Silahlı Kuvvetleri'nin insan mevcudu savunma için yeterli sayıda gözükyorsa da hem Sovyet tehdidinin büyüklüğü hem de teknik ve silah malzemelerinin eksikliği adeta Türkiye'yi NATO'ya üyeliğe zorluyordu. Bu yüzden NATO'nun kurulduğu günden itibaren Türkiye, bu ittifak sistemine katılmaya ve ABD'nin her türlü desteğini almaya çalışmıştı. NATO'nun kurulmasının ardından Türkiye'nin örgüte dahil edilmemesi, o günlerde devam etmekte olan Sovyet tehditlerinin getirdiği güvenlik endişelerini, tamamıyla giderememişti. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği 26 Nisan 1949 tarihli mektupta Türkiye'nin NATO'ya girmemesi yönünde çıkan karar hakkında Türkiye'ye karşı ABD'nin ilgisinde herhangi bir azalma olmadığını ve ayrıca Amerikan yardımının devam edeceğini belirtiyordu.²⁶¹

Bu sebeple Türkiye, NATO'nun daha kuruluş safhasında bu ittifaka dahil olmak amacıyla girişimde bulunmuş, fakat sonuç alamamıştı. Ancak 8 Ağustos 1949'da Türkiye'nin Avrupa konseyi üyeliğine alınması, Türk devlet adamlarını NATO'ya girme konusunda hem cesaretlendirmiş, hem de müracaatlarına haklı bir sebep hazırlamıştı. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları özellikle Avrupalı üyelerin siyasi,ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaşmıştı. Aslında ABD'nin, Türkiye'nin üyelik talebine bir itirazı olmasa da, NATO'nun küçük devletleri ile özellikle İngiltere talebe karşı çıktılar. Küçük devletler, Sovyetler Birliği tehdidiyle

²⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, 26.04.1949 ,Cilt 10,İçtima:4 s. 306.

en çok ve en ağır şekilde karşı karşıya bulunan Türkiye'nin NATO'ya katılması sonucunda, Sovyetler Birliği'nin buna kesinlikle karşı çıkacağını ve bunun bir savaşa neden olmasında korkuyorlardı.²⁶² İngiltere, artık Ortadoğu'dan çekilme zamanının geldiğini anlamıştı.

Ancak çekilirken de stratejik önemi nedeniyle Ortadoğu'daki üslerini ve ticaret yollarının can damarı sayılan Süveyş Kanalı'nı uluslararası arenada tepki görmeden korumak istemişti. Bu doğrultuda bölgedeki çıkarlarını koruma gayretlerini daha da artırmıştı.²⁶³ Çıkarlarını da yapacağı çok taraflı antlaşmalarla korumayı ve Ortadoğu'daki etkinliğini bu sayede sürdürmeyi planlıyordu.²⁶⁴ Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle, Mısır ile İngiltere arasında Süveyş Kanalı konusunda anlaşmazlık oldu. Mısır, İngiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 Antlaşması'nın feshini istiyordu.²⁶⁵

Bunun üzerine Süveyş Kanalı konusunda Mısır ile şiddetli bir çekişme içinde olan İngiltere, Türkiye'nin güvenlik endişeleri ile kendisinin Süveyş çıkarlarını birleştirerek, Ortadoğu'da Mısır'ın da katılacağı bir Ortadoğu Komutanlığı kurarak bir güvenlik sistemi oluşturmayı planlıyordu. Plan Türkiye'nin askeri gücünden de yararlanarak, Süveyş'te kalmayı amaçlıyordu. Ancak Türkiye de ABD'nin yardımını elde etmek istiyordu. ABD ile bir ittifak kurmayı dış politikasının temeli haline getiren Türk yöneticileri NATO'ya girmek için İngiltere'nin bu niyetini bir basamak olarak kullanmak istiyorlardı.²⁶⁶

Ortadoğu Komutanlığı'nı kurma düşüncesi, ABD ve Fransa tarafından da kabul edilirken yanlarına Türkiye gibi Ortadoğu'ya hakim ve Müslüman bir ülkeyi de almış oluyorlardı. Bu sayede Müslüman ülkelerin çoğunlukta olduğu bu bölgede oluşacak tepkilerin önüne geçmek istiyorlardı.

---

²⁶² Uçarol, a.g.e., s. 734.

²⁶³ Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1977, s.s. 23-24.

²⁶⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, **İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, s. 9.

²⁶⁵ J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1914-1956, Volume II**, D. Van Nostrand Co., New Jersey, 1958 s. 203.

²⁶⁶ Oral Sander, a.g.e., s.75.

Ortadoğu'nun anahtarı niteliğindeki Süveyş Kanalı'nı elinde bulunduran Mısır'ın Arap Birliği üzerindeki nüfuzu da dikkate alınırca bu projenin hayata geçebilmesi için bu ülkeyi muhakkak kazanmak gerekiyordu. Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarını korumak için yapılmış olan planlar, Türkiye'nin savaş sonrası içine düştüğü güvenlik endişesiyle kesiştirilmek istenmişti. Ancak çok detaylı bir şekilde hazırlanan bu İngiliz planı Türkiye'nin NATO'ya alınmasıyla bozulabilirdi. Bu yüzden İngiltere kendi çıkarlarını korumak için Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı çıkmıştı. Türkiye, NATO'ya ilk başvurusunu 1950 Mayıs'ında, ikincisini 1 Ağustos 1950'de yaptı. Ancak bu başvurular, İngiltere başta olmak üzere NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul görmedi. Başvurular kabul edilmezken Türkiye, Kore'ye asker gönderme kararı almış ve hazırlıklar devam ediyordu. NATO'ya üyeliği konusunda Birleşik Devletler biraz olsun ikna olsa da, özellikle İngiltere duruma farklı bir açıdan bakıyordu. Nitekim 22 Ağustos 1950 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan basın toplantısında bakanlık sözcüsü; Norveç ile Danimarka'nın, Türkiye'nin NATO'ya girmesi durumunda İskandinav ülkelerine düşen askeri malzemenin azalacağını, tartışmaların ise çoğalacağını iddia ettiklerinin ifade edilmesi üzerine konu hakkında İngiltere'nin fikri sorulmuştu. Ancak sözcünün Türkiye'yi destekleyecek nitelikte net bir ifade koymaktan çekindiği görülmüştü.²⁶⁷ İngiltere, Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasına ilişkin kurulacak bir kuruluşta yer almasını ve bu bölgedeki İngiliz birlikleriyle uyum içinde hareket etmesi gerektiğini düşünüyor ve bu düşüncesinde ısrar ediyordu. İngilizlere göre, Türk ordusu İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması ve etkisinin devam etmesi için kullanılabilecek önemli bir güçtü. Türk birliklerinin NATO kapsamında bir Akdeniz Komutanlığı'nın emrine girmesinden ziyade kendileriyle Ortadoğu'da bir ittifak oluşturmasını istiyordu. Fakat Türkiye Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği olmadan Ortadoğu'da İngiliz-Türk işbirliğine girmenin pek akla uygun olmayacağını biliyordu. Çünkü Sovyet tehditlerine karşı Türkiye'yi bölgede destek sağlayabilecek yegane güç Amerika Birleşik Devletleri idi. Ayrıca, İngiltere'nin Mısır ve İran'da yaşadığı sorunlar da dikkate alındığında Ortadoğu'daki etkisi giderek azalmaya başlamıştı. İngiltere'nin

---

²⁶⁷ B.C.A.:30.01/235.590.40-25/08/1950

bu etkisini korumak için Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğine ihtiyacı olduğu açıkça görülüyordu.²⁶⁸

Demokrat Parti yönetiminin özellikle ekonomik politikaları açısından Batıya daha yakın bir özellik taşıması, Türkiye'nin Batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet vermişti.²⁶⁹

Bu sebeple Türkiye'yi NATO'ya sokmayı zorunlu gören Demokrat Parti, bu sırada patlak veren Kore Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak düşünmüş ve TBMM'nin onayını almadan Kore'ye asker göndermişti.Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin tavrı değişmişti.Çünkü Kore Savaşı, bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını göstermiş ve NATO ülkelerinin, özellikle de ABD'nin Sovyetler karşısında daha etkili tedbirler almaya yöneltmişti.Sonuçta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle,iki blok arasında sınır devleti konumunda olan Türkiye'nin Batı'nın gözünde stratejik önemi artmış ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya alınmıştır.²⁷⁰(EK-I)

T.B.M.M.'de 409 olumlu 1 çekimser oy ile NATO üyeliği kabul edildi.²⁷¹ 1 Mart 1952 tarihinde,Atlantik Karargahı'na törenle Türk Bayrağı çekilmiştir.²⁷²

Dolayısıyla Türkiye'nin NATO'ya alınmasında jeopolitik önemi birinci derecede etkili olmuştu.Türkiye soğuk savaş boyunca bu stratejik önemini vurgulamaya devam edecekti.Türkiye'nin NATO'ya girme fikri İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Batı bloğuna bağlanma çabalarının bir sonucuydu.NATO'ya girmekle ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış yardım yoluyla Batıdan kolay sağlanabileceğine inanılırken,aynı zamanda Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleri sonucu Türkiye'nin Batılı bir ülke-devlet olma yolunda yaptığı tercihin doğal sonucu olarak görmek gerekir.Zaten Türkiye Batı yanlısı

---

²⁶⁸ Sander, a.g.e., s. 75.

²⁶⁹ Cem Eroğul,**Demokrat Parti (Tarihi ve ideolojisi)**,İmge Yayınları, Ankara,2003, s.s.68-69

²⁷⁰ Türkiye'nin ABD'nin desteğiyle 1952 Şubatında NATO'ya üyeliğinin gerçekleşmesi Araplarla Türklerin yollarını ayırmıştı.Kemal H. Karpat, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev.Recep Boztemur İmge Kitabevi ,Ankara, 2001,s.158.

²⁷¹ Mustafa Albayrak,**Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)**,Phoenix yayınevi, Ankara,2004,s.423

²⁷² Ulus,2 Mart 1952

politikaya uygun olarak iç politikada büyük bir değişiklik yaparak çok partili sisteme geçmiş,²⁷³ ekonomik alanda liberal politikalar uygulamaya başlamıştı. Öte yandan Türkiye'nin bu ittifaka girişinde daha yakın ve somut bir sebep ise Sovyet tehditleri olmuştu. Böylece Türk dış politikasında Sovyet tehdidine karşı Batı savunma sistemi içinde güvenliği sağlama politikası, NATO'ya girmekle amacına ulaşmış, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazandırılmıştı. Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştı.

Dönemin yöneticileri Atlantik İttifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdi. Bu anlayışın sonucu olarak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen Bağılantısız ülkeler tarafından olumlu karşılanan yumuşama politikasını bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlar ve bağılantısızlığı bir dış politika olarak kabul etmişler ve Batı bağılılığını Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdi.²⁷⁴

3.3 NATO Üyelüğünün Getirdiği Tavizler ve Görevler

SSCB ne kadar Ortadoğu'ya girmek istiyorsa İngiltere'de o derece çıkmak istemiyordu. İngiltere, Mısır, Irak, Ürdün, Kıbrıs, Libya, Yemen ve Filistin'deki askeri üstlerinden dolayı bölgede askeri güce sahipti. Mısır, Irak ve Ürdün ile iki taraflı savunma antlaşmaları da vardı.²⁷⁵

Londra, Ortadoğu'daki emperyal çıkarlarını yalnız başına sürdüremeyeceğinin bilincindeydi. İngiltere'nin amacı; bazı bölge ülkeleri ile sahip olduğu ikili antlaşmaları tek çatı altında toplamaktı, bir savunma paketi oluşturmaktı.²⁷⁶

---

²⁷³Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ten Günümüz Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:48,Cilt:16,Kasım 2000,s.11

²⁷⁴Gönlübol ve Ülman, a.g.e.,s .312

²⁷⁵Behçet Kemal Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri", **Türkiye Günlüğü**, S.77, Ankara, 2004, s: 75-117, s.75.

²⁷⁶Dikerdem,a.g.e., s.23.

İngiltere'nin nihai amacı güçlü bir Arap bloğu veya federasyonu kurarak Ortadoğu'nun güvenliği için müşterek bir savunma gücü oluşturmak ve İngiltere'nin kaynak ihtiyacını karşıladığı ve stratejilerini belirlediği bir bölge kurmaktı.²⁷⁷

Bu nedenle Savaşın bitimini takiben Mısır ile mevcut olan ikili antlaşmasının yerini alacak bir formül düşünmeye başladı. Bölge ülkelerindeki sosyal ve ekonomik koşulları iyileştirmek ve İngiltere'nin politik, stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak için kurulan İngiliz bürolarından biri 1945'te kurulan İngiliz Ortadoğu Bürosu idi. Bu büronun görevi, siyasi, sosyal ve ekonomik konularda bölge ülkelere tavsiyelerde bulunmaktı. Ancak İngiltere'nin bu büroyu etkili bir hale getirecek ne parası ne de insan gücü vardı. Ayrıca Araplar da bunu ekonomik emperyalizm olarak görüyordu. Eğer ABD, Fransa ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nun üyeleri başta olmak üzere Türkiye ve yöresel güçlerin içinde bulunduğu çok taraflı bir savunma örgütüne vücut verebilirse stratejik amaçlarını tatmin edebilirdi. Coğrafi konumu dolayısıyla İngiltere tarafından Güney Avrupa ile Ortadoğu arasında bir köprü olarak nitelendirilen Türkiye, aynı zamanda Sovyetlerin Kafkaslardan petrol üretim bölgelerine inmesine engel olacak stratejik bir engel olarak görülmüştü.²⁷⁸

Bu maksatla Ortadoğu'da, Türkiye üzerinden komünist tehlikesine karşı güç birliği içine girme isteğinde bulunan ABD, İngiltere ve Fransa takip edecekleri bu "üçlü siyaseti" oluşturarak ortak bir beyanname ile yayınlamışlardı. Bu beyannamede Ortadoğu'da barışı ve istikrarı korumak için izlenecek yollar şu şekilde açıklanmıştı; *"Arap devletleri ve İsrail kendi güvenliklerini sağlamak ve bu bölgenin müdafaasında kendilerine düşen rolü yerine getirmek için, silahlı kuvvetlerini belli bir seviyede bulundurmaları mecburiyetindedirler. Bu bakımdan bu memleketlerin silah talepleri böyle bir durumun ışığı altında incelenecektir. İlgili devletler alacakları silahları tecavüz kar bir hareketle kullanmayacaklarına dair söz vereceklerdir. İlgili devletlerden birinin antlaşmaları veya hudutları ihlali hazırlandığı anlaşılır anlaşılmaz İngiltere, Fransa ve ABD derhal karşı tedbirler*

---

²⁷⁷ Yeşilbursa, a.g.e., s. 9.

²⁷⁸ Sedef Bulut, *Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği Ve Balkan Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 41, Mayıs 2008, s. 38

alacaklardır.” Üçler böylelikle dünyanın bu bölgesinde barışın ve istikrarın korunması işine verdikleri önemi açıklamışlardı. Bu beyannameyi yayınlayan İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, böylelikle Arap memleketlerin sosyal seviyesini yükseltileceğini ve komünist sızmasına set çekilebileceğini de belirtmişti.²⁷⁹ Ortadoğu’nun güvenliğini üstlenen bu üç devlet bu politikalarını yürütebilmeleri için Avrupa ve Ortadoğu arasında köprü görevini üstlenen Türkiye ile bağlarını koparmaması gerekiyordu. Yine Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir başka haberde ise “Türkiye bir harp durumunda Ortadoğu ve Akdeniz’in müdafasında kendisine düşen rolün önemini tamamıyla anlamıştır ve bu bölgenin savunma sisteminde emniyetli bir mevki işgal ettiğini de takdir etmektedir” denmekteydi.²⁸⁰

Görülüyor ki, üçlü siyaset çevresinde Ortadoğu üzerindeki komünist tehlikeyi ortadan kaldırmak ve bölgenin güvenliğini korumak için İngiltere, Fransa ve ABD güç birliği içine girmiş ve yanlarında Türkiye’nin de yer almasını istemişlerdi.

3.3.1. Akdeniz Savunma Paktı

Özellikle İngiltere tarafından kurulmak istenen ve bölgedeki İngiliz üslerinin geleceğini güvence altına alan, içine hiç olmazsa Mısır ve Irak gibi bazı Ortadoğu devletlerini de alması düşünülen Akdeniz Paktı’nın kurulması hususunda Türkiye’nin istekli bulunması, başta Mısır olmak üzere Arap devletleri tarafından iyi karşılanmadı. Araplar, Akdeniz Savunma Paktı’na iki bakımdan girmek istemiyorlardı: Birincisi, Arap topraklarından çıkartılması istenen İngiliz üsleri ile Kanal bölgesindeki İngiliz birliklerinin çekilmesinin bu pakt nedeniyle gerçekleşmeyeceği endişesi; ikinci ise, İsrail ile Arap devletleri arasındaki gerginlikti. Zira Arap devletleri kendilerinin saydıkları topraklar üzerinde bir İsrail devletinin kurulmasını Batılıların suçu sayıyorlar ve onlara karşı büyük kırgınlık duyuyorlardı. Daha önce de açıklandığı gibi İsrail’i tanıyan ilk Müslüman devlet olduğu için Türkiye’ye de kırılmışlardı.

---

²⁷⁹ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1950.

²⁸⁰ Cumhuriyet, 24 Ocak 1951

Bir Akdeniz Paktı'nın kurulması her şeyden çok Arap devletlerinin tutumuna bağlı olduğuna ve Araplar da İsrail yüzünden duydukları kırgınlık nedeniyle böyle bir pakta katılmaya yanaşmayacaklarına göre Türkiye'nin Akdeniz Savunma Paktı üzerinde durmaması gerekirdi. Her ne kadar Türkiye bu pakti güvenliğini garanti altına almak istediği için destekliyorsa da Arap devletlerinin tutumunu dikkate alarak, istekli ve destekler görünmemesi daha isabetli olurdu.²⁸¹

Ancak Türkiye Akdeniz Paktı'nın kurulması için çabalarını hızlandırdı. Türkiye şöyle bir tez getiriyordu; Sovyetler Birliği, Batılı ülkelerin Doğu Akdeniz bölgesini NATO Antlaşması'nın kapsadığı bölge dışında bırakmış olmalarından dolayı, Yunanistan'ı tehdit etme ve sıkıştırma olanağına sahipti. Sıcak denizlere inmek, nasıl olsa hala eski Rus Çarlık politikasının amacını teşkil ediyordu. Bunu engellemek için ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye Akdeniz Paktı'nı kurmak zorunda idiler. Bu arada Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Batı bloğunda hiçbir şansı olmadığı propagandası yapıyordu.²⁸²

3.3.2. Ortadoğu Komutanlığı (1950–1951)

Ortadoğu'nun önemi İngiltere için devam ederken ve İngiltere Ortadoğu'da varlığını devam ettirmeye çabalarırken, Ortadoğu ülkeleri ise ülkelerindeki İngiliz varlığını sona erdirmeye çabasıındaydı. İngiltere'nin ilk amacı Mısır ile 1956'da, Irak ile 1957'de ve Ürdün ile 1968'de sona erecek olan ikili Antlaşmaları yenilemekti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha etkin olan Arap milliyetçiliği, yavaş yavaş Ortadoğu'da iktidarlara bu Antlaşmaların iptal etmesi için baskı yapmaya başladı. Tüm bu taleplere rağmen İngiltere, bu Antlaşmaları çok taraflı savunma Antlaşmaları haline getirerek Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmenin yollarını arıyordu. Irak topraklarında hava üssü ve asker bulundurmalarından hoşnut değildi. Sonuçta İngiltere ile II. Dünya Savaşı sonunda müttefik Antlaşmasını gönüllü olarak yenileyen tek Arap ülkesi ülke Ürdün oldu.²⁸³ Bu Antlaşmaya göre İngiltere, Amman ve Mafraq'ta hava üssü bulunduracak ve bunun karşılığında Ürdün'ü dış tehditlere karşı koruyacaktı. İngiliz Genelkurmayı'na göre Ortadoğu'ya yapılacak

---

²⁸¹ Ethem Tiryakioğlu, “*Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri*”, **Stratejik Etütler Bülteni**, Yıl:13,Sayı:65, Ocak 1979, s.87

²⁸² Hüseyin Bağcı, **Türk Dış ...a.g.e.,s.19**

²⁸³ A.Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu Ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004,s.16

bir Sovyetler Birliği saldırısına sadece Ürdün ve Türkiye direnebilirdi. Ortadoğu ülkelerine nazaran siyasi ve ekonomik olarak daha iyi durumda olan Türkiye, bu yüzden büyük önem taşıyordu. Türkiye, aynı zamanda İngiltere ile de ABD arasındaki rekabetinde merkezindeydi.

İngiltere, özellikle de NATO kurulduktan sonra ABD'nin kendisinin Ortadoğu'daki pozisyonunu sarsacağını ve bölgedeki çıkarlarını koruyamayacağını düşünmeye başladı. “*Paris-Presse*” adlı Fransız gazetesine göre İngiltere, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun ortak bir savunma teşkilatı ile savunulmasını istiyordu. Üstelik 1947 yılında kendi isteği ile Yunanistan'daki yerini ABD'ye terk eden İngilizler, ABD'nin Akdeniz'de kendi yerlerine geçmesinden rahatsızdı.²⁸⁴

ABD ve İngiltere yetkilileri 21–24 Ocak 1951'de Malta'da yaptığı görüşmede İngiltere Türk Silahlı Kuvvetleri'ni İngiltere'nin Ortadoğu'daki karargahına bağlamayı önerdi. Ancak ABD bunu kabul etmedi. Çünkü Türkiye'ye askeri ve mali yardımı yapan ABD idi. Bu nedenle Türkiye, ABD güçleri ile beraber hareket etmeliydi. İki müttefik arasında Ortadoğu'da bir rekabet vardı.²⁸⁵

Bu rekabetin sebebi Türkiye'ydi. Çünkü coğrafi konumu, kültürel, siyasi ve dini yapısı nedeniyle Türkiye, batılı ülkelerin Ortadoğu devletleri ile yeniden ilişki kurmak veya eski ilişkilerini koruyup yeniden düzenlemek istediklerinde yararlanabilecekleri en sağlam sığınağa taşıydı. İngiltere, çıkarlarına uygun bir şekilde statükonun sürmesi, sağlamak için Ortadoğu siyasetine doğrudan müdahale ederek daha aktif olmalıydı. Ortadoğu Komutanlığı projesi de İngiltere'nin Ortadoğu'da varlığını devam ettirme çabasıyla ortaya çıktı.²⁸⁶

Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı ancak NATO'ya alındıktan sonra kabul edeceğini açıkladı. İngiltere'nin isteği Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'na katıldıktan sonra NATO'ya kabul edilmesiydi. Ancak bu konuda Türkiye ile pazarlık yapabilecek zamanı yoktu. Mısır 1936 tarihli Mısır-İngiliz Antlaşması her an iptal edebilirdi. O zaman işler daha da çıkmaza girecekti.

---

²⁸⁴ B.C.A.: 30.01/102.637.09 -11/10/1952.

²⁸⁵ Akalın,a.g.e.,s.280.

²⁸⁶ Ülman ve Sander,a.g.e., s. 267.

İngiltere ve Fransa'nın bölge halkları ile pekiyi olmayan geçmişi nedeniyle Araplara yapacakları ittifak çağrısında Türkiye'ye ihtiyacı vardı.²⁸⁷

ABD'nin bölge halkları ile sömürgeci bir ilişkiye girmediğinden bir sorunu bulunmuyordu. Ancak Araplar, yeni kurulan İsrail Devleti ile olan ilişkileri yüzünden ABD'ye şüphe ile bakıyordu. ABD'nin Ortadoğu'daki durumu oldukça hassastı. Bu hassas ilişkilerin zarar görmesini iki taraf da istemiyordu. Bu yüzden ittifaka Müslüman bir devletin iştirakinin sağlanması gerekiyordu. İngiltere ve Fransa da Müslüman bir ülkenin ittifaka katılmasını sağlamalı ve en azından görünürde bu ittifakın sadece Batının çıkarlarına değil tüm Ortadoğu devletlerinin çıkarına hizmet eden bir ittifak olduğuna Arapları ikna etmelilerdi. Bu misyonu yüklenebilecek tek ülke ise bu dönemde Türkiye idi. Hem coğrafi konumu hem askeri gücü hem de Müslüman bir ülke olması sebebiyle Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı projesinin tamamen Batı damgası taşımamasını önleyebilecek bir ülkedi.²⁸⁸

İngiltere, projenin bir an önce hayata geçmesi için Türkiye'nin NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu Komutanlığı'na katılacağına dair verdiği teminata güvenmek zorundaydı. Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin NATO'ya kabulünden sonra Ortadoğu'nun güvenliği için yapılacak çalışmalara katılacağını açıkladı.²⁸⁹

Ortadoğu komutanlığı Projesi için 12 Ekim 1951'de Ankara'ya gelen ABD, İngiltere, Fransa yetkilileri Türk yetkilileriyle görüşmelerde bulundular. Türkiye böyle bir projeyi kabul ettiğini bildirdi.²⁹⁰

13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Kahire Büyükelçileri, bir notayla Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak davet ettiler.²⁹¹ Bu notanın birinci kısmı; izahat-ı havi dibace (önsöz), ikinci kısmı müşterek bir savunma antlaşmasını içermekte, üçüncüsü Ortadoğu müşterek

---

²⁸⁷ George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 200.

²⁸⁸ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s. 34.

²⁸⁹ Ayın Tarihi, sayı: 212 (Temmuz 1951), s. 73

²⁹⁰ Şevket Koçsoy, **Irak Türkleri Ve Türk Irak İlişkileri(1932-1963)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991s.88

²⁹¹ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s.s. 90-91.

savunma projesine ek teşkil etmekte ve dördüncü kısım ise Sudan'ın istikbali ile ilgiliydi.²⁹²

İngiltere ve müttefiklerinin bu önerilerinde aşağıdaki hususlar yer almakta idi; Mısır ve Ortadoğu ülkelerinin herhangi birisine dışarıdan yapılacak bir saldırıya karşı savunmaları, ancak ilgili bütün devletlerin işbirliği ile mümkün olabilir, Ortadoğu Komutanlığı'nın görevi yalnızca Ortadoğu ülkelerine yol göstermek ve planlama alanında yardım etmek şeklinde olacaktır. Ortadoğu'da barış ve güvenlik sağlanması halinde bölgede ekonomik ve sosyal alanlarda da ilerleme sağlanacaktır. Ortadoğu'nun savunması hür dünya için olduğu kadar diğer Ortadoğu ülkeleri için de hayati önem taşımaktadır. Mısır, teklifi kabul ettiği takdirde Ortadoğu Komutanlığının diğer kurucu üyeleriyle birlikte komutanlığın aynı haklara haiz eşit üyesi olacaktır.²⁹³

17 Ekim 1951'de yayınladığı deklarasyonla bu teklifin emperyalist bir amaç taşıdığını ve İngiltere'nin Mısır'daki askerlerini çekmeden hiçbir ittifak teklifinin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Mısır, açık bir şekilde Süveyş Kanalı'nın enternasyonalize edilmesine karşı çıktı.²⁹⁴

Mısır Parlamentosu İngiltere, ABD ve Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı önerisini reddettiği gibi 15 Ekim 1951 tarihli oturumunda 1936 Antlaşması'nı²⁹⁵ ve 1899'da imzalanmış olan Sudan'la ilgili Kondominyon Antlaşması²⁹⁶, nı hükümsüz sayan bir yasayı oybirliği ile kabul etti. Ayrıca bir Mısır gazetesinde; "*Türkiye ikinci İsrail'dir. Dünya barış namına onunla sonuna kadar mücadele etmeli ve bu memleketi İsrail'den evvel ortadan kaldırmalıdır*" haberi yayınlanmıştı.²⁹⁷

Mısır Hükümeti'nin bu kararı Arap aleminde büyük destek gördü. Batılı Devletler ise bu ittifakı Mısır Hükümeti'ne teklif etmekle hata yaptıklarını ancak bu red cevabından sonra anladılar.²⁹⁸

Batılı devletlerin bu girişimlerindeki başarısızlık aslında onlar dışında hiç kimse için sürpriz olmadı. Türkiye Mısır'ın Batılı devletlerle böyle bir ittifaka

---

²⁹² **Ulus**, 14 Ekim 1951.

²⁹³ Canatan, a.g.e., s.65-66

²⁹⁴ Fahir Armaoğlu, **Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 194-195.

²⁹⁵ Armaoğlu, **20.Yüzyıl Tarihi ...a.g.e..s.493**

²⁹⁶ Bu antlaşmaya göre İngiltere ile Mısır, Sudan'ı beraber yönetiyorlardı.

²⁹⁷ **Ulus**, 17 Ekim 1951

²⁹⁸ Arı, a.g.e., s. 265.

girmeyeceğinin farkındaydı. ABD'yi Mısır'a böyle bir ittifak teklif ederken asıl yanltan unsur ise Türkiye faktörüydü. ABD Hükümeti Türkiye'nin Batı savunma sistemlerine girmeye duyduğu heveslilikten cesaretlenip Arap Hükümetlerine ittifak teklifinde bulunurken çok mühim birkaç noktayı gözden kaçırdı. ABD Hükümeti, Arap Devletlerinin Sovyetler Birliği'ne bakışı ile Türkiye'nin bakışı arasındaki farkı görememişti. Türkiye, her şeyden önce Araplardan çok daha önce bağımsızlığını kazanmış ve Avrupa devlet sistemine dahil olmayı başarmıştı. Üstelik Türkiye, Sovyetler Birliği ile tarihinde birçok kez savaşmasına ve bu savaşlarda önemli ölçüde insan ve toprak kaybetmesine rağmen, hiçbir Arap ülkesi böyle bir tehditle yüz yüze gelmediği gibi bu devletin baskısını da hissetmemişti. Araplar için asıl tehdit ülkelerine yerleşmiş olan İngiliz ve Fransız güçleriydi. Üstelik Arap dünyası ile batı arasında önemli bir sorun olan İsrail'in Türkiye ile olan ilişkileri Araplar ile olan ilişkilerinden oldukça farklıydı. ABD bu tecrübe ile Arap Hükümetleri ile bir süre daha ittifak kurulamayacağını anladı. Bu yüzden Ortadoğu'daki askeri siyasi ve ekonomik bağlantılarını Türkiye, İran ve İsrail ile yürütmek zorunda kaldı.²⁹⁹

Mısır'ın bu tutumu üzerine Ortadoğu Komutanlığı tasarısı suya düştü; aynı zamanda, Türk-Mısır ilişkileri büyük bir darbeye maruz kaldı.

Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin gerçekleşmemesinin temelde iki ana sebebi vardı.

Batılı devletler belirli ortak çıkar ve esaslara dayanan NATO Paketi'ni kurmuşlardı; bu kuruluştan ilham alarak Ortadoğu'da da benzeri bir askeri pakt kurmayı tasarlamışlar, ancak bunu başaramamışlardı. Çünkü Ortadoğu gibi sayısız birtakım siyasi çatışma ve anlaşmazlıklara sahne olan siyasi bir bölgede çıkarları uzlaştırmanın bir imkanı bulunmamaktaydı. Siyasal rejimlerin farklılıklarının yanı sıra Arap varlığını ebediyen tehdit eden bir İsrail varlığı, Batılılarla birlikte herhangi bir siyasi antlaşmaya girmeyi kesin kez önlemekteydi. Mısır'ın yukarıdaki maddede adı geçen engellerin varlığını göz önünde bulundurarak red kararı vermiş olması, projeye, ölü doğmuş bir proje görünümünü vermişti.³⁰⁰

---

²⁹⁹ Sander, **Türk-Amerikan....**a.g.e, s. 79.

³⁰⁰ Canatan, a.g.e, s.68

3.3.3. Ortadoğu Savunma Organizasyonu (Middle East Defense Organization-MEDO) (1952–1953)

Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na katmakta başarısız olan İngiltere, Arap dünyası ile olan ilişkilerinde daha dikkatli olması gerektiğinin farkına vardı. İngiltere, 18 Haziran 1952'de ABD'ye verdiği muhtırada Ortadoğu Komutanlığı yerine Ortadoğu Savunma Organizasyonu isminin kullanılmasını teklif etti. Bu teklif ABD tarafından desteklendi. Bu isim değişikliği ile Arap devletlerinin teklife daha sıcak bakacağı umulmaktaydı. Aynı zamanda Ortadoğu savunması sadece bir askeri mesele olmaktan çıkarılıp daha geniş kapsamlı siyasal nitelikte bir savunma örgütü sistemine dönüştürülmekteydi. Ortadoğu Komutanlığı yerine ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye ile birlikte Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'nın da katılımıyla

Ortadoğu Savunma Organizasyonu(Middle East Defence Organization/MEDO) kurulmasına karar verildi. Mısır'ın üye olmayı reddetmiş olmasına rağmen, Mısır ve diğer bölge ülkelerinin daha sonra katılabilmesi için öneri açık tutuldu.³⁰¹

Türk Hükümeti de Ekim 1952'den itibaren Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kuruluşunda daha aktif rol almaya başladı. Başbakan Adnan Menderes, 13–18 Ekim 1952 tarihleri arasında İngiltere'ye giderek bu konu üzerine resmi temaslarda bulundu. Görüşmelerde iki tarafta Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun bir an önce kurulması konusundaki görüş birliklerini tekrarladılar. Başbakan Menderes'in Ortadoğu Savunma Sistemi konusundaki görüşleri şu noktalarda toplanmaktaydı; “MEDO'ya bütün Arapların katılması gerekti, ancak Araplar herhangi bir rol almayacak olsa bile, MEDO mutlaka kurulmalıydı. MEDO konusunda Araplara karşı “parçalama” taktiği uygulanmalıydı.³⁰²

Mısır da katılırsa çok daha iyi olurdu. Fakat bu konuda şimdilik ısrar etmemeli, Mısır konusu, İngiliz-Mısır görüşmelerinin gelişmesine göre ertelenmeliydi. Başbakan Menderes, Londra'dan ayrılmadan önce yaptığı basın

---

³⁰¹ McGhee, a.g.e., s. 214.

³⁰² Bağcı, a.g.e., s. 48

toplantısında görüşmelere ilişkin soruları cevaplandırdı. Burada verdiği beyanatta İngiliz ve Türk hükümetlerinin komutanlığın kurulması için derhal çalışmalara başlayacağını ve ilgili devletlerin bu organizasyona davet edileceklerini bildirdi. Her iki hükümetinde komutanlık projesinde erteleme taraftarı olmadığını belirten Başbakan Menderes, “*bazı memleketlerin biraz zamana ihtiyacı olabilir*” dedi. Menderes, bu beyanatıyla tüm Arap ülkelerinin bir anda ikna edilmesinin zorluğunu işaret etmekteydi.³⁰³

Araplara oldukça dikkatli yaklaşılması ve Arap ülkelerinin tepkilerinin ilk önce yazılı olarak değil sözlü olarak alınması kararlaştırıldı. Ayrıca tüm Arap devletlerinin katılımı hedeflenen bu organizasyon için görüşmelere öncelikle Irak gibi daha fazla ümit vadeden ülkelere başlamak en doğrusuydu. Menderes, Iraklı liderlerle daha önce yaptığı görüşmelerde edindiği izlenimi İngiliz Başbakanı’na da ilettili. Menderes, Sovyetler Birliği tehlikesine karşı en duyarlı Arap ülkesinin Irak olduğunu ve Irak’la Ortadoğu Savunma Organizasyonu için kendisinin görüşmesinin daha uygun olacağını belirtti. Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelerden çıkan diğer önemli bir sonuçta ABD tarafının bu projede desteğinin çok önemli olduğu bir kez daha anlaşılmasıydı. Bu destek askeri destekten ziyade siyasi bir destek olabilirdi. Çünkü ABD Hükümeti Ortadoğu’ya asker göndermeye taraftar değildi. Bu projenin askeri gücü ancak Türkiye ve İngiltere’ye dayanabilirdi.³⁰⁴

Türk-İngiliz görüşmeleri sona erdikten kısa bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanlığı, 5 Kasım 1952’de görüşmeler sonunda alınan kararlar hakkındaki düşüncelerini açıklayan bir notayı İngiliz Hükümetine sundu. İngiliz ve Türk yöneticilerin aksine ABD Hükümetine göre Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun kurulması için görüşmelere Irak’tan değil Mısır’dan başlanması gerekiyordu. Üstelik İngiltere, Mısır ile olan sorunları düzeltmedikçe bu projenin başarı şansı yoktu. Çünkü bu sırada Araplar tüm dikkatlerini Süveyş Kanal Üssü’ndeki İngiliz askeri varlığının yarattığı sorunlara çevirdi. Çözüm için İngiltere Mısır’a açık bir

---

³⁰³ Zafer, 19 Ekim 1952.

³⁰⁴ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945–1958**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.104

öneri getirmeli, Mısır hükümeti maddi olarak desteklenmeli ordusunu modernleşirmesine yardımcı olunmalıydı.³⁰⁵

İngiliz Hükümeti kısa sürede ABD Hükümetinin Mısır konusundaki uyarılarını dikkate alınması gerektiğini anladı. Hemen Mısır'la anlaşma yollarını aramaya başladı. Öte yandan ABD Hükümeti de yönetiminde İngiltere'nin Ortadoğu

savunmasını organize etme konusundaki beceriksizliğinden kaynaklanan ve uzun zamandan beri devam eden huzursuzluk iyice kendini göstermeye başladı. Truman yönetimi Ortadoğu savunmasındaki zaafın farkındaydı. Ancak daha fazla askeri yük almak istemediğinden Ortadoğu savunmasında İngiliz planlarına güvenmeyi tercih etti.³⁰⁶

Ancak Kasım 1951'den Mayıs 1953'e kadar geçen sürede özellikle Ortadoğu savunması konusunda hiçbir olumlu gelişme kaydedilemedi. Üstelik durum daha da karmaşık hale gelmişti. Çünkü her devlet kendine göre bir hava çalmaktaydı ve ayrıca İngiltere'nin Mısır'la yaptığı Süveyş görüşmelerinden de hiçbir sonuç çıkmıyordu. Zira İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmeye niyeti yoktu. Kaldı ki İngiltere, Süveyş'ten çekilse bile, Mısır'ın bir bölgesel savunma sistemine katılmaya niyetinin olmaması, İngiltere'yi, Süveyş konusunda daha da katı bir tutuma itmiş görünüyordu. Ocak 1953'de Eisenhower'ın iktidara gelmesiyle birlikte ABD'nin güvenlik politikasında köklü değişiklikler meydana geldi. Başta Ortadoğu olmak üzere ABD'nin daha aktif rol aldığı yeni bir süreç başladı. İşte bu karmaşık durum dolayısıyla, Dışişleri Bakanı Dulles, bölge ülkelerini teker teker ziyaret edip, durum hakkında kendisi bir tespit yapmak istedi. Özellikle mahalli ülkelerin MEDO konusundaki düşünce ve görüşlerini ve dolayısıyla MEDO'nun gerçekleşme imkanlarını öğrenmek istiyordu.³⁰⁷

Dulles, 11-28 Mayıs 1953'te Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Yunanistan ve Libya'yı kapsayan bir Ortadoğu gezisine çıktı. Aslında Türkiye bu gezi güzergahında yoktu. Başbakan

---

³⁰⁵ McGhee, a.g.e., s. 244.

³⁰⁶ Sever, a.g.e., s.105.

³⁰⁷ Armaoğlu, **Ortadoğu Komutanlığından...**a.g.e., s.212.

Menderes bu Ortadoğu gezisi sırasında Dulles ile Ankara’da görüşmek isteyince,25-27 Mayıs 1953’te bir ziyaret programa alınmıştı³⁰⁸.Ankara’da ziyaret günü 26 Mayıs’ta Amerikan-Türk heyetler arasında iki toplantı yapmıştı. Birincisinde Türk heyetine Başbakan Adnan Menderes, ikincisinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlık etmişti. Türk heyetine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve bakanlığın ileri gelenleri katılmıştı.³⁰⁹ Bu toplantılarda Başbakan Adnan Menderes şu açıklamayı yapmıştı:

“Türk Hükümeti şu sonuca varmıştır ki,Arap ülkelerinin MEDO etrafında toplama ümidi,şimdilik terk edilmelidir.Bu başarısız çabalardan sonra, yeni bir sayfa çevrilmeli ve yeni bir teşebbüs başlatılmalıdır Arap ülkelerinin katılmaması üzücüdür;fakat bundan ümitsizliği de düşmemek gerekir.Dolayısıyla Ortadoğu’nun savunulmasında Türkiye belkemiği olmalıdır.Yani savunma sistemi Türkiye etrafında kurulmalıdır.”³¹⁰

Cumhurbaşkanı Bayar ise konu ile ilgili şunları ifade etmişti:

“Arap ülkeleri, milliyetçiliğini ispat etmek için birbirleri ile yarışıyorlar ve her biri diğlerinden daha sert olduğunu göstermenin çabasında. Bu ülkeler, kendi durumlarının haklılığını göstermek için birtakım çetrefil problemler ortaya atıyorlar. Mesela, İsrail, Süveyş ve Arap ülkelerinin bizim yanımızda olacağına inanmıyorum. Bunlar Rusya ile birlikte olup, Batı’yı tehdit ederken çocukça iddialar ileri sürüyorlar. Rusya’nın teşkil ettiği büyük tehlikenin, bunlar farkında değiller”³¹¹

Bu ziyaretler sonunda Dulles’in edindiği izlenimleri şu üç nokta çevresinde toplamak mümkündür:

- 1- Bölgesel bir savunma teşkilatı, kaynağını, her şeyden önce, bölge halkları ve hükümetlerinin isteğinden almalıdır;
- 2- Ortadoğu halkları ve hükümetleri kendilerini doğrudan doğruya bir Batılı savunma örgütüne bağlamak istememektedirler;

---

³⁰⁸ Öke ve Mütercimler,a.g.e.,s.165

³⁰⁹ İsmail Soysal,“1955 Bağdat Paktı”,**Bellekten**,LV/212, Türk Tarih Kurumu yayınları,Ankara, Nisan 1991, s. 181.

³¹⁰ Fahir Armaoğlu,“Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktı’na (1951-1955)”, **Bellekten**, LIX/224, Türk Tarih Kurumu yayınları,Ankara,1996, s.202.

³¹¹ A.g.m.,s.222

3- Kuzey Kuşak (Northern Tier) devletleri Sovyet tehlikesinden endişe duymaktadırlar.³¹²

Bununla beraber 1953 Mayıs'ı geldiğinde, Mısır tıpkı Ortadoğu komutanlığında olduğu gibi Ortadoğu Savunma Sistemi'ni de reddetmişti. Dulles ile yapılan görüşmede İngiltere'nin Kanalı terk etmesi taleplerini iletmışlerdi.³¹³

Mısır,Ortadoğu komutanlığı ilkesini reddetmesinin ve daha sonra onun biraz değiştirilmiş biçimi olan MEDO'ya da yanaşmamasının nedenlerini söyle açıklıyordu:Arap dünyası için tehdit Sovyetler Birliği'nden değil, İsrail'den geliyor; zaten Sovyetler Birliği uzaktır; Batılılarla siyasi bir pakt yapılırsa, daha yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş Arap devletlerinin eli kolu bağlanmış olacaktır; belki de Batıların komünist dünya ile girişeceği bir çatışmada savaş bu bölgeye yayılacaktır. Oysa Araplar barış içinde kalkınmak ve gelişmek istemektedir. Bu gerekçelerle Mısır ve öbür Arap ülkelerinin çoğunluğu tarafsızlık politikasına yöneleceklerdi. Böyle olunca, ABD yönetimi hareket noktası Mısır olan bir Ortadoğu Savunma Sistemi'nden vazgeçmeleri gerektiğini anlamıştı.³¹⁴

3.3.4.Türkiye-Pakistan Antlaşması (2 Nisan 1954)

Ortadoğu'nun stratejik mevki, limanlar, Süveyş Kanalı, petrol yatakları ve diğer zengin madenler dolayısıyla A.B.D ve Batılı ülkeler açısından hayati önemi haiz bir bölgeydi. Buna ilaveten geniş mesafelerle Akdeniz, Hint Okyanusu, Arap Körfezi sahillerini kapsamaması ve deniz yoluyla Avrupa devletlerine ulaşılması bu önemi artırmaktaydı."Ortadoğu Komutanlığı Projesi" ve muhtelif ikili antlaşmalar yapma girişimleri hep bu önemin meydana getirdiği zaruri girişimlerdi. İşte Dulles'in gezisinin yegane amacının bu olduğu söylenebilir.

Gezi sonunda Dulles, SSCB'nin baskılarının devam ettiği, ancak bölgenin tüm ülkelerini kapsayan bir savunma örgütü oluşturmanın imkansız olduğu, Ortadoğu'nun savunmasının "Kuzey Kuşağı" (*Northern Tier*) olarak adlandırdığı bölgedeki komünist tehdidin farkında olan Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'ye dayandırılması gerektiği sonucuna ulaştı.Ancak,kurulacak savunma

³¹² Gönübol ve Ülman,a.g.e,s.252-253

³¹³ Ulus,8 Haziran 1953

³¹⁴ Soysal,a.g.m., s. 181.

örgütünün bölge içinden kaynaklanması,dışarıdan gelen baskılarla oluşturulmaması gerektiğini vurguladı.³¹⁵

Amerikan yönetimi Dulles'in raporu doğrultusunda politika uygulamaya karar verdiğinde, Ortadoğu'nun içinden çıkacak savunma örgütü projesine Türkiye'nin liderlik edebileceği düşünüldü. Çünkü Türkiye bölgedeki en güçlü orduya sahip olmakla birlikte NATO üyesiydi.Ayrıca, ekonomik olarak ABD desteğine ihtiyaç duyan Türk yetkililer de,ABD öncülüğündeki bu projeye liderlik etme konusunda çok istekliydi.³¹⁶

Türkiye'nin bir Ortadoğu savunma teşkilatının liderliğini yüklenmeye istekli görünmesinden sonra, sıra buna katılacak devletleri bulmaya gelmişti. Başlangıçta buna istekli ilk devlet Pakistan olmuştu. ABD, Pakistan'a bölgenin savunulması için oluşturulacak sistemlere dahil olma karşılığında askeri yardım yapmaya karar verdi.³¹⁷

Pakistan doğrudan doğruya bir Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya değildi. Fakat Keşmir Sorunu yüzünden Hindistan ile ilişkileri çok kötüydü ve bu yüzden savunmasını güçlendirmek için kendisini batılı devletlere bağlamak istiyordu. Pakistan'ın Ortadoğu savunma düzenine katılma kararını alması kendine ya da Ortadoğu'ya yöneltilecek bir Sovyet tehlikesi korkusundan çok bu yüzden olmuştu³¹⁸

Türkiye ise Pakistan'ın 1947'de kuruluşundan beri onunla sıcak ilişkiler sürdürmüş ve 26 Temmuz 1951'de bir Dostluk Antlaşması imzalamıştı.³¹⁹

1953 yılı sonlarında ve 1954 başlarında iki taraf arasında ABD-Pakistan görüşmelerine paralel olarak yürütülen temaslarda bölgesel bir ittifakın temelini atmak olanağı ortaya koymuştu. Bunun üzerine 19 Şubat 1954 günü Türk ve Pakistan hükümetleri şu ortak bildiri yayımlamışlardı:

“Pakistan ile Türkiye arasındaki Dostluk Antlaşması'nın özüne uygun olarak, iki hükümet siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sıkı ve dostça işbirliği yapmak ve bunun yanı sıra hem kendi çıkarları, hem de tüm barışsever ulusların

---

³¹⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....**, s.s.51-53; McGhee, s. 261.

³¹⁶ Bağcı,a.g.e, s.107

³¹⁷ Sander,**Türk-Amerikan ...**,a.g.e., s. 130

³¹⁸ Gönlübol ve Ülman, a.g.e., s.252

³¹⁹ Sönmezoglu,a.g.e.,s.156

çıkarları için, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi amacıyla gerekli yolları araştırmak konusunda görüş birliğine varmışlardır”³²⁰

Fuat Köprülü ertesi gün yaptığı bir açıklamada, bu bildiriye değinerek bir süreden beri iki hükümet arasında görüşmelerin devam ettiğini ve bir antlaşma imzalamak istediklerini söylemişti:

“Tespitine çalışılan antlaşma askeri bir ittifak veya askeri bir antlaşma olmamakla beraber, jeopolitik mütalalara ve iki devletin imkanlar ile milletlerarası icabete göre sulh ve cemiyetin takviyesi için neler yapılabileceğinin tetkik ve tespit edilmesine matuf ve müşterek mesailer sarfına derpiş edecektir. Bu işbirliği, sulh ve emniyet mevzularına inhisar etmeyip, alakadar memleketlerin refahı, tealisi, terakkisi ve yekdiğerini daima daha iyi anlaması gibi hususlara da teşmil edecektir.”³²¹

Türkiye Pakistan arasında bu Dostça İşbirliği Antlaşması, 2 Nisan 1954 günü Karaçi’de Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Han ile Türkiye büyükelçisi Selahattin Arel arasında imzalanmıştı. Antlaşma, 11 Nisan’da 370 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu 370 kabul oyuyla yürürlüğe girmişti.³²²

Antlaşmanın amacı ve getirdiği hükümler şöyle özetlenebilir: Giriş kesiminde, BM amaçlarına uyum içinde girişilecek işbirliğinin Ortadoğu ülkelerinin çıkarlarına uygun olacağı böylece bölünmez nitelikteki dünya barış ve güvenliğine hizmet edeceği belirtilmişti. 1., 2. ve 3. maddeler dostluk, danışmalar ve kültür, ekonomik ve teknik işbirliği ile ilgiliydi. Savunma işleri ile ilgili 4. maddede, teknik deneyim ve gelişmelerde bilgi alışverişi; Silah ve mühimmat yapımında ve alışverişinde yardımlaşma ve en önemli hüküm olarak, dışarıdan kendilerine karşı kışkırtmadıkları bir saldırı olursa, BM’in 51. maddesine uygun biçimde nasıl ve ne ölçüde işbirliği yapılabileceğinin incelenmesi ve saptanması öngörülmüştü. 5. madde, tarafların daha önce bağittadıkları antlaşmalarının hükümlerinin saklı ve geçerli kalması ile ilgiliydi. 6. maddede, bu antlaşmanın, onu amaçlarının gerçekleşmesi için katılmaları yararlı görülecek devletlerin katılmalarına açık olduğu belirtilmişti.³²³

---

³²⁰ Soysal, a.g.m., s.186.

³²¹ Cumhuriyet, 21 Şubat 1954.

³²² **TBMM Tutanak Dergisi**, 11.06.1954, Cilt:2, içtima:7, s.157.

³²³ Soysal, a.g.m., s.188.

Gelecekte İran, Irak ve muhtemelen Arap memleketlerinin katılabileceği bir Ortadoğu müdafaa sisteminin esasını teşkil edecek olan bu Karaçi Antlaşması, Türk siyasi çevrelerince büyük bir önemle karşılanmıştı.³²⁴

Antlaşma hem SSCB, hem de Arap devletleri tarafından tepki gördü. Buna rağmen Türk yetkililer çalışmalarını sürdürerek Irak'ın da bu işbirliğine katılımını sağlamak için çabaladılar. Zaten Irak Başbakanı Nuri el-Said de SSCB'ye coğrafi yakınlığı nedeniyle Batılılarla ittifak yapmak istiyordu. Nuri el-Said Ağustos ayında Mısır'a giderek Nasır'la görüştü. Nasır Mısır'ın hiçbir Batılı ittifaka katılmayacağını vurguladı. Nuri El-Said Eylül ayında da Türkiye'yi ziyaret etti. Nuri el-Said-Menderes görüşmesinden bölge güvenliği için oluşturulacak sisteme Mısır'ın da dahil olması için çabalama ve Suriye, İran ve Pakistan'la temas kurma kararları çıktı. İki devlet adamının Ocak 1955'te Bağdat'ta yaptıkları görüşmelerin sonunda da bölge güvenliği ve istikrarının korunmasına yönelik aralarındaki işbirliğini geliştirmek için yakın zamanda bir antlaşma imzalayacakları ilan edildi. Bu açıklama Arap devletlerinin yoğun tepkisine neden oldu. Özellikle Nasır iki devlete karşı yoğun bir propaganda başlattı.³²⁵

Mısır, kendi liderliğinde bir Arap devletleri örgütü kurmak istiyordu. Türkiye ile Irak'ın kurmaya çabaladıkları savunma örgütü planlarını bozduğu için Mısır'ın tepkisi çok sert oldu. Suriye ve Suudi Arabistan da Türkiye ve Irak'a cephe aldılar.

---

³²⁴ Cumhuriyet, 15 Şubat 1954.

³²⁵ Gönübol ve Ülman, a.g.e, ss. 253-254

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:BAĞDAT PAKTI

4.1.Bağdat Paktı'nın Üyeleri ve Aralarındaki İlişkiler

Ortadoğu savunması ile ilgili çalışmalar Türkiye-Pakistan Arasında Dostça İşbirliği Antlaşması imzalandıktan sonra da hızla devam etti. İki ülke arasındaki Antlaşmanın bölge ülkelerinin içine alacak şekilde genişletilmesi ana hedefti. Ortadoğu savunmasında lider bir rol üstlenmek niyetinde olan Türk Hükümeti bu ana hedefe ulaşmak için hemen harekete geçti. Başbakan Menderes, temaslarına ilk olarak ABD ile başladı. 30 Mayıs – 7 Haziran 1954 tarihlerini kapsayan ABD gezisinde, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar, NATO ve en önemlisi de Kuzey Kuşağı'nın gerçekleştirilmesini konusunda önemli temaslarda bulundu.³²⁶ Menderes'in ABD'ye 1954 Mayıs sonunda yaptığı gezi esnasında 4 Haziran 1954'te katıldığı yemekte ABD Dışişleri Bakanı Dulles bu antlaşma ile ilgili olarak *"Ortadoğu'da Türkiye ile Pakistan arasındaki dostluk ve işbirliği antlaşmasının akdi çok cesaret verici bir hadisedir.Pakistan ile müttefikimiz olan ve Atlantik Pakti üyesi olan Türkiye arasındaki bu işbirliği iki memlekete yeni bir kuvvet kaynağı olmuştur"* diyerek memnunluğunu ve ABD'nin desteğini dile getirmişti.³²⁷

Başbakan Menderes'in ziyaret sebeplerinden biride Ortadoğu'daki savunmasının genişletilmesi konusunda destek istemektir. Türkiye, Pakistan ile arasındaki boşluğu doldurmak hem de Kuzey Kuşağı'nı kuvvetlendirmek istiyordu.

Başbakan Menderes, ABD'deki temaslarının hemen ardından bölge ülkelerini Türkiye-Pakistan Antlaşması'na dahil etmek için harekete geçti. Bu konuda en büyük destekçisi ABD oldu.Bu işbirliğine destek verme amaçları olarak; doğrudan doğruya bir Sovyet-Amerikan çatışmasından kaçınma,Sovyetlerin Akdeniz'deki egemenliğine engel olmak,bölge petrolünün Batı'ya güvenle akmasını sağlamak ve İsrail Devleti'nin varlığını sürdürmesi açısından destek olarak sayılabilir.³²⁸ ABD hükümeti, 13 Nisan 1954'te Irak hükümetine Ortadoğu savunmasıyla ilgili muhtıra verdi. ABD muhtırasında, Irak hükümetinin diğer Arap hükümetlerinden çekincelerini anlayışla karşıladıklarını ve şu durumda bölge

³²⁶ İsmail Soysal, **1955 Bağdat Pakti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1991, s. 189.

³²⁷ O.Cemal Fersoy, **Adnan Menderes Bir Devre Adımı Veren Başbakan**,Garanti Matbaası, İstanbul, 1971, s.271

³²⁸ Albayrak,a.g.e.,s.476

savunmasında batılı devletlerle işbirliği yapmayı ertelemesini anlayışla karşılayacaklarını bildirmekle beraber, eğer Irak ABD'den askeri yardım görmek istiyorsa en azından bölge savunması ile ilgili projeleri desteklemesi gerektiğini belirtti.³²⁹

Bu dönemde Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler bazı şüphelerin gölgesinde de olsa iyi durumdaydı. Irak parlamentosunda Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinden rahatsızlık duyan bu yüzden Irak'ın Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirilmesini isteyen milletvekilleri de vardı. Bu konudaki taleplere cevap veren Irak Başbakanı Dr Fadhil Jamali, *“Irak Hükümetinin, Türkiye’yi Araplar tarafına almak için bütün gayretini sarf ettiğini, çünkü Türk-Arap ayrılığının ne Türkler nede Araplar için hiçbir menfaati olmadığını”* söylemişti.³³⁰

Irak, Türkiye’yi hem güvenliğinin sağlanması için müttefiki olmasını hem de Batı ile olan ilişkilerinde atlama tahtası olarak kullanmak istiyordu. Bu yüzden Türkiye-Pakistan Antlaşması’na katılması ümit edilen ilk ülke Irak’tı. Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi, Nuri Said ile 19 Nisan 1954’te bu konuyu görüştü. Nuri Said, görüşmede açık bir şekilde Türk Büyükelçisinden Antlaşmanın bazı maddelerinin değiştirilmesi konusunda ABD’yi ikna etmesini istedi. Irak özellikle antlaşmada geçen “kısıktılmamış bir saldırı” kavramının muhtemel bir İsrail saldırısını içine alacak şekilde genişletilmesini istiyordu. Üstelik ABD’den askeri yardım almadan Irak harekete geçmemeye kararlıydı. Irak’ın askeri yardım konusundaki talebi hemen karşılandı. 20 Nisan’da ABD Irak’a askeri yardım yapmaya karar verdi.³³¹ ABD Hükümeti Irak’a askeri yardım yapmaya karar verdikten sonra yayınladığı resmi bildiri de *“Irak’ın askerlik gücünü arttırmak amacıyla, hükümet 1953 yılı mart ayında ABD’den askeri yardım talebinde bulunmuştu. Birçok temaslardan sonra, ABD hükümetinin bu yardımı kabul ettiğini bildirmekle memnurluk duyuyoruz. Bu yardım hiç bir şarta veya siyasi mecburiyete bağlı değildir”* şeklinde bir açıklama yapmıştı.³³²

Bu yardım diğer Ortadoğu ülkelerinde de Ortadoğu’nun savunmasına katılımı için olumlu bir hava yarattı. ABD, Irak’a yardım kararını aldıktan kısa süre

---

³²⁹ Soysal,a.g.e.,s.190.

³³⁰ B.C.A.: 30.01/104.647.02 - 07/01/1954.

³³¹ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.255

³³² Ayın Tarihi,sayı: 245 (Nisan 1954), s. 87.

sonra Lübnan'la da yardım Antlaşması yaptı. Bu sırada İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üzerindeki anlaşmazlığı çözmeleri bu olumlu havayı pekiştirdi.³³³

Irak dış yardım meselesi halledildikten sonra pakta taraftar olduğunu açık bir şekilde dile getirdi. Ancak Iraklı yetkililer bu konuda somut bir adım atılması için sağlam bir hükümet gerektiğini ve Türkiye-Pakistan Antlaşmasına katılımın seçimler sonrası kurulacak hükümetin karar verebileceğini bildirdi.³³⁴

Bu arada Türk Hükümeti Ortadoğu politikasını daha sağlam esaslara bağlamak için Arap ülkelerinde görev yapan büyükelçilerini toplayarak onların görüşlerini almaya karar verdi. Bu toplantı aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir başlangıcı temsil etmekteydi.

12-13 Temmuz 1954'te Ankara'da yapılan toplantıya Başbakan Menderes başkanlık etmekteydi. 15 Temmuz 1954'te Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında İstanbul'da toplantılar yapıldı. Toplantıda katılımcılardan görev yaptıkları ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini hakkında düşüncelerini aktarmaları istendi. Ortadoğu'daki temsilciler toplantıda görüşlerini dile getirdi ve görevli oldukları ülkelerin Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine bakışı üzerine değerlendirmelerde bulundular. Toplantılar sonrası katılımcıların yardımıyla bir çalışma belgesi ortaya çıktı. Bu belgede hükümetin görüşü ve Arap ülkelerindeki temsilcilere verilen yönerge yer almaktaydı. Belgede Arap ülkelerinin ve Türkiye'nin tehdit algılamalarındaki farklara değinildi. Bu konudaki farklılıklar Türkiye'nin Araplarla ortak güvenlik politikası gütmemesini şu anda engelliyordu. Arapların şu andaki durumları dış politikada belirsiz, iç politikada ise istikrarsız bir yapıda olduğu belirtilmekteydi. Toplantılar boyunca tartışılan ve hazırlanan sonuç belgesine de yansıyan bir başka hususta Arap kamuoyunun, Arap hükümetlerinin Türkiye ile ilişkilerini şekillenmesinde ne kadar etkili olduğuydu. Arap ülkelerinden gelen temsilcilerin çoğu Arap Hükümetlerinin kamuoyu baskısını Türkiye ile ilişkileri geliştirmekte bahane olarak kullandıkları yönündeydi. Belgede ayrıca Arap ülkelerinden tek istenenin stratejik kolaylık olduğu vurgulandı. Araplarla ilişkileri geliştirmek için davetler, geziler düzenlemeli, kültürel temaslar artırılmalıydı. Son olarak kurulacak Türkiye-Pakistan Paktına katılım konusu değerlendirilmiş ve Mısır ve

---

³³³ B.C.A.: 30.01/104.650.01-07/09/1954.

³³⁴ Zafer, 5 Mayıs 1954.

Suudi Arabistan'ın olumsuz tavrı nedeniyle bir kenara bırakılarak Irak gibi daha ümit vaat eden ülkeler üzerine yoğunlaşılması kararlaştırılmıştı.³³⁵

Türk Hükümeti yukarıdaki değerlendirmeler ışığında yeni Ortadoğu politikasını belirlemeye çalıştı.

Büyükelçiler toplantısının üzerinden bir kısa bir süre geçtikten sonra Ortadoğu'da yeni bir gelişme meydana geldi. Uzun zamandan beri süren İngiliz-Mısır görüşmelerinde sonuca varıldı. İngiltere, 27 Temmuz 1954'te imzalanan Antlaşma ile Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmayı kabul etti. Bu durum hem Türkiye hem de ABD için önemli bir gelişmeydi. Antlaşmanın imzalanmasıyla Mısır'ın Ortadoğu meselelerine dair uzlaşmaz tavrından vazgeçtiği ve Batı dünyası ile Araplar arasında daha yapıcı ve ümit vaat eden bir dönemin başladığı izlenimi oluştu. Özellikle görüşmelerin son aşamasında İngilizlerin Antlaşmaya Türkiye'yi de dahil etmesi oldukça önemliydi. Antlaşmanın 4. maddesine göre 1950'de kurulan Arap Ülkeleri Toplu Güvenlik Paketi üyelerinden birine ve Türkiye'ye bir saldırı olması halinde Süveyş Kanal Üssü yeniden İngiltere'nin kontrolüne bırakılacaktı. Böylece Mısır ve Süveyş Kanal Üssü Batı güvenlik sisteminin bir parçası haline gelmiş oldu. Üstelik Nasır'da "*Türkiye'ye karşı bir Sovyet saldırısını Mısır ve Arap petrolüne yönelik ilk adım*" olarak değerlendiriyordu. Türkiye'yi Arap ülkelerinin güvenliğinin bir parçası görülmesi Türk hükümetinin Ortadoğu güvenliği konusunda Mısır ile olan işbirliği ümidini arttırdı.³³⁶

Başbakan Menderes, İngiltere Başbakanı Winston Churchill'e gönderdiği tebrik mesajında Antlaşmanın "*temkinli, uzağı gören siyasetinizin mümkün kıldığı bu güzel neticenin Orta Şarkta huzur ve istikrarın teessüsü bakımından büyük tesiri olacağına eminim*" diyordu. Aynı gün Mısır lideri Nasır'a gönderilen mesajda da bu Antlaşmanın Mısır'ın itibarına ve Ortadoğu'nun istikrarına büyük katkı sağlayacağını belirtti.³³⁷

Irak'ın kurulacak olan bir pakt için en ümit vaat eden ülke olduğu büyükelçiler toplantısında da vurgulanmıştı. Türk Hükümeti hemen Irak üzerinde çalışmalara başladı. Bu dönemde Batı ile ilişkileri en iyi olan Arap ülkesi Irak'tı.

---

³³⁵ Soysal, a.g.e., s.s.191-192.

³³⁶ Sever, a.g.e., s.123.

³³⁷ Ayın Tarihi, Sayı:251,18.10.1954. s. 72-73.

Üstelik Irak'ın Türkiye ile olan ilişkileri de iyi durumdaydı.Ama Batı destekli bir savunma projesine katılmak Irak için kolay bir karar değildi.Böyle bir organizasyona katılmak Arapların gözünde İsrail'in varlığını kabul etmekten farksızdı.³³⁸

Aslında Mısır'da meydana gelen gelişmeler yani Mısır-İngiliz Antlaşması'nın imzalanması Irak'ı Batı ile işbirliği konusunda kendini daha rahat hissetmesine yardımcı oldu.Mısır,bu Antlaşmayı imzalayarak Batı ile işbirliğinin her zaman Arap dünyasından tepki görmeyeceğini kanıtladı.³³⁹

Türkiye'nin, İngiltere ve ABD'yi de arkasına alarak üzerinde kurduğu baskıya Irak'ın çok fazla dayanması mümkün değildi.Nuri Said, Türkiye'nin yayılımcı emeller beslemesinden endişe etmekteydi.Türkiye'nin bir kargaşa anında Musul ve Kerkük'ü bir oldubitti ile ilhak ederek Misak-ı Milli hedeflerini tamamlamasından endişe ediyordu.Bağımsız ve ılımlı olarak tanımlanan bir Suriye gazetesi olan "*Elif-Ba*" da çıkan bir makalede Türkiye Arap dünyası için bir tehdit olarak bahsediliyordu.³⁴⁰

Ama Irak'ında bu paktı imzalamaya ihtiyacı vardı. Irak bu dönemde dolaylı da olsa Sovyetler Birliği tehdidinin farkındaydı.Sovyetler Birliği,Irak'taki Kürt azınlığı ve Irak Komünist Partisi'ni destekliyordu.³⁴¹ Sovyetler Birliği, özellikle Azerbaycan'da topladığı ve başında Molla Mustafa Barzani'nin bulunduğu güçler sürekli bir istikrarsızlık sebebi ve Irak içinde huzursuzluğun başlıca nedenlerinden biriydi.³⁴²

Tüm bu tereddüt ve olumlu gelişmeler altında Türkiye, Ortadoğu paktını kurmak üzere harekete geçti. Bu sırada Arap Birliği ülkeleri 30 Ekim 1954'te toplanarak Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılımı ve Batılı devletlere karşı izlenecek ortak politikayı tartıştılar. Başbakan Menderes'e Türkiye'nin ABD Büyükelçisi tarafından gönderilen mesajda, Arap Birliği'nin yapacağı bu toplantı öncesinde Irak ve Ürdün'de lehte olan havayı güçlendirmek, Mısır ve diğer Arap

---

³³⁸ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s. 54.

³³⁹ Sever, a.g.e., s.125.

³⁴⁰ B.C.A.: 30.01/104.650..3-07/09/1954.

³⁴¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 55.

³⁴² B.C.A.: 30.01/104.650.03-13/11/1954.

ülkelerini yumuşatmak için Arap devletlerine karşı dostane ve sıcak mesajlar gönderilmesi tavsiye ediliyordu.³⁴³

1954 yılında Nuri Said Paşa, İngiltere'ye gitmiş ve Türkiye ve Pakistan ile yapılacak bir pakt konusunda İngiltere'den destek istemişti. Nuri Sait'in kurulacak pakta katılacak devletler konusundaki düşüncesi şöyle idi:

“Türk-İrak baskısı, Suriye'nin bölge savunma sistemine girişimi kolaylaştırıcaktır. Ürdün, prensipte savunma sistemini reddetmemiş, ayrıca İngiltere ile dostluk antlaşması yapmıştır. Lübnan'ın ise Batı ile iyi ilişkileri sebebiyle bölge savunma sistemine katılması mukadderdir. İngiltere er geç bölge savunma sistemine katılacaktır”.İngiltere, Nuri Sait Paşa'nın teklifini memnuniyetle karşılamıştı. Çünkü Nuri Sait'in teklifi İngiltere'nin Ortadoğu'da nüfuzunu artıracak, Ortadoğu'daki menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesini kolaylaştırıcaktı.³⁴⁴

İrak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Londra'ya yaptığı bir ziyaretten dönerken Türkiye'ye gelerek 9-19 Ekim tarihlerinde Türk yöneticileri ile Ortadoğu güvenliği konusunda görüşmeler yapmıştı. Görüşmeler sonrasında ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiride Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ideallerine sıkı bir şekilde bağlı olan milletlerin varlıklarını tehdit edenlere karşı ancak tam bir işbirliği mücadele edebilecekleri ve *“böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Ortadoğu'da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır”* deniyordu. Yayınlanan bildiride Menderes, *“Türkiye'nin Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı olabilecek bir hattı hareketi takip eyleminin bizzat kendi menfaatleri bakımından da bahis mevzu olamayacağı hususunda hükümeti namına her türlü teminatı vermeye amade bulunduğunu”* söyledi.³⁴⁵

Nuri Said'in Türkiye gezisinden kısa bir süre sonra, Başbakan Menderes, 6-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Bağdat'ı ziyaret etti. Başbakan Menderes, 12 Ocak 1955'te Irak Parlamentosunda yaptığı konuşmasında Ortadoğu'da istikrarın sadece kurulacak bu savunma paktını NATO ile bağlantısı olması ile sağlanabileceğini söylüyordu.³⁴⁶ Bu ziyaretin son gününde 12 Ocak 1955 tarihinde yayınlanan ortak

³⁴³ B.C.A.: 30.01/18.106.35-25/10/1954.

³⁴⁴ Canatan,a.g.e.,s.72

³⁴⁵ Ayın Tarihi, Sayı:251, 18.10.1954. s. 70.;Cumhuriyet,19 Ekim 1954.

³⁴⁶ Bağcı,a.g.e,s.64

bildiride,Nuri Said'in Türkiye ziyareti sırasında gündeme gelen Ortadoğu'nun güvenliği için gerekli görülen paktın bir an önce hayata geçirilmesi için her iki ülkenin kısa bir süre sonra bir antlaşma imzalayacakları duyuruldu.Yayınlanan ortak bildirin devamında iki hükümet imzalanacak olan Antlaşma ile ilgili bilgi veriyordu.³⁴⁷ Türkiye ve Irak arasında imzalanacak antlaşmanın nihai şeklini almasına dek geçecek kısa zamanda, kendileri ile beraber hareket etme arzusunu gösterecek devletlerle sıkı temas halinde olunacak, mümkün olursa katılacak yeni devletlerle birlikte antlaşma imzalanacak;bu mümkün olmazsa antlaşmanın imzalanmasından sonra, başka devletlerin antlaşmanın bünyesine alınmasına çalışılacaktı.³⁴⁸

Hazırlanan ortak bildiri ile bir anlamda Bağdat Paktı'nın ilk tanıtımı yapıldı. Bildiride kurulacak olan paktın amaçları ve kapsamı çizilerek özellikle bölge ülkelerinin ilgisi çekmek hedeflendi. Örneğin pakta katılmak isteyen devletlerde aranacak özelliklerde coğrafi tanımlamalar yapılmadı. Katılmak isteyen devletlerin bölge ülkesi olması şart değildi. Bölge dışındaki ülkelerin örneğin "İngiltere"nin pakta katılması mümkündü.

Bildiride değinilen bir başka nokta muhtemel saldırının "*gerek bölgeden, gerek dışından*" diye sınıflandırılmış olmasıydı.Bölge dışından bir saldırı ile Sovyetler Birliği hedef olarak gösterilirken, bölge içinden saldırı ile İsrail kastedildi. Böyle bir ayırım ile İsrail'e atıfta bulunarak pakta karşı Arap devletlerinin tepkisini azaltmak ve mümkünse onlar için bu pakta cazip hale getirmek hedeflendi.³⁴⁹

Bağdat'taki temaslarını tamamlayan Menderes Türkiye-İrak arasında yapılacak olan Antlaşmaya katılması muhtemel bölge ülkeleri ile hemen temasa geçti. Lübnan Menderes'in gezi programında başından beri yer alıyordu. Menderes'in Bağdat'taki temasları devam ederken Suriye Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Şam Maslahatgüzarı'na Menderes'in Beyrut'a giderken Şam'a uğramasından mutluluk duyacaklarını bildirdi.³⁵⁰ Böylece Menderes'in ilk durağı

³⁴⁷ Ayın Tarihi, No:254, Ocak 1955, s.114-115.;Cumhuriyet,13 Ocak 1955.

³⁴⁸ Canatan,a.g.e.,s.74

³⁴⁹ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s. 60.

³⁵⁰ Zafer, 9 Ocak 1955

Suriye oldu.14 Ocak 1955'te Suriye Başbakanı Faris El-Khoury ile temaslarda bulundu. Ancak Suriyeli yetkililer imzalanacak Antlaşmaya katılmak konusunda istekli değildi. Menderes ve heyeti aynı gün içinde Lübnan'ı da ziyaret ederek pakt konusundaki görüşlerini öğrendi. Lübnanlı yetkililer pakt konusunda Suriye Hükümeti kadar ilgisiz değil hatta alakalı bir tablo çizdiler. Lübnan Dışişleri Bakanı Menderes'in ziyaretinden sonra 15 Ocak 1955'te yaptığı açıklamada Türk Hükümetinin Irak ile Türkiye arasında imzalanacak Antlaşmaya Lübnan'ı davet ettiklerini ve buna benzer bir Antlaşmanın İsrail ile imzalamayacaklarına dair Türk hükümetinin kendilerine teminat verdiğini duyurdu. Ancak yapılan ortak açıklamaya pakt konusundaki görüşler yansımamış iki ülke arasındaki ikili ilişkiler ve Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirmek için çalışmalarına devam edeceği bildirilmişti.³⁵¹ Ortak bildiride pakt konusuna değinilmemesinin sebebi Lübnan'ın Arap Birliği'nin tepkisinden duyduğu endişeydi.

Mısır, Türkiye ve Irak tarafından 13 Ocak 1955'te yayınlanan ortak bildirinın hemen ardından harekete geçerek ve Arap Birliği ülkelerini 22 Ocak 1955'te acilen Kahire'de toplanmaya çağırıldı. Bu yüzden Suriye ve Lübnan Arap Birliği toplantısı yapılmadan pakt konusunda herhangi bir söz vermeye yanaşmadılar. Zaten Menderes'te Türkiye'ye döndüğünde yaptığı açıklamada Lübnan'ın pakt işine taraftar olmakla birlikte Arap Birliği'nin onayını almadan harekete geçmek istemediğini belirtti.³⁵²

Türk-Irak görüşmelerinin sonuca ulaşmasında, İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üssü konusunda 19 Ekim 1954'de bir antlaşmaya varmalarının önemli etkisi olduğu anlaşılmaktaydı.Gerçekten de, İngiltere-Mısır uyuşmazlığı devam ettiği sürece, Irak'ın bir Arap ülkesi olarak Batı'yla işbirliğine girmesi güç olacağı gibi, kurulması düşünülen Pakt'ın Arap dünyası içindeki başarı şansı da azalacaktı. Bu nedenle, İngiltere ile Mısır arasında antlaşmaya varılması gerek Türkiye'de ve gerekse Irak'ta olumlu karşılanmıştı.³⁵³

---

³⁵¹ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.61

³⁵² Sever, a.g.e., s.127

³⁵³ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e.,s.56

Bu gelişmeler üzerine Ankara’da Mısır ve Sovyetler Birliği’nin Büyükelçilerinin bir araya gelerek gelişen durumları tartıştıkları duyumları alınmışsa da bunu her iki Büyükelçilikte yalanlamıştı.³⁵⁴

Bölge ülkelerinden özellikle Mısır’ın giderek artan muhalefeti Menderes’i paktın imzalanması konusunda daha hızlı hareket etmesine sebep oldu. Neticede 24 Şubat 1955 günü görüşmelerde neticeye varıldı ve “Karşılıklı İşbirliği Antlaşması” imzalandı.³⁵⁵ (EK-II)

Antlaşma, 26 Şubat 1955 tarihli ve 6496 sayılı bir Kanunla, tasdik edilmiş ve 8 inci maddesi gereğince, her iki devletin tasdiknameleri için Ankara’da 29 Mart 1955 yılında Hariciye Vekaletine yetki verilip³⁵⁶, 15 Nisan 1955 de teati edilerek³⁵⁷, 26 Nisan’da TBMM’de 449 milletvekilinin katıldığı oylama ile 449 kabul oyuyla onaylanmıştı .³⁵⁸

Fuat Köprülü TBMM’de yaptığı açıklamada paktın diğer Ortadoğu devletlerini de kapsadığını belirterek şunları söylemişti: “*Biz bu emniyet, sulh ve müdafaa paktının yalnız iki hükümet arasında, Irak ile Türkiye arasında değil, daha geniş bir surette Orta şark’ın huzur ve sükununun, sulhu müdafaa edebilecek bir şekle gelmesini isteyen ve menfaatleri bunda bulunan memleketlerin, Arap memleketlerinin iştirakiyle meydana getirilmesini şiddetle arzu ettik*” .³⁵⁹

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Pakt ile ilgili yorumu ise şöyleydi: “*Ortaşark’ta tam manasıyla bir basiret, realizm eseri bir antlaşma vücuda getirdik ve niyetlerimizin ne kadar içten ve hayırhah olduğunu bu antlaşmayı; tam eşitlik şartları içinde bütün hüsniniyet sahibi ve fiili işbirliğine azimli milletlere açık tutmak suretiyle ispat ettik. Bu antlaşma ile barış, güven ve adalet davalarına yaptığımız hizmet pek büyüktür. Bunu tarih kaydedecektir.*” şeklindeydi.³⁶⁰

³⁵⁴ B.C.A.:30.01/126.809.02-27/01/1955

³⁵⁵ B.C.A.:30.01/35.215.03 - 24/02/1955

³⁵⁶ B.C.A.:030.18/139.29.07-29/03/1955

³⁵⁷ Soysal, a.g.e, s.435

³⁵⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 26.02.1955, Cilt:2, İçtima:50, s.849.

³⁵⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 26.02.1955, Cilt:1, İçtima:50, s.808

³⁶⁰ Zafer, 11 Mart 1955

Ayrıca Bağdat Paketi,Türkiye’de muhalefet tarafından da,çok olumlu karşılanarak,Pakt ile ilgili antlaşmanın T.B.M.M.’de görüşülmesi sırasında konuşan muhalefete mensup üyeler,bu paktın Türkiye açısından önemi vurgulanıyordu.³⁶¹

Türk-İrak İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması Ortadoğu'da yeni bir takım siyasi gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu.ABD, İngiltere ve müttefiklerinin tasarladıkları plan meyvesini vermiş ve sonuçta ABD ve müttefikleri, oyundan başarılı çıkmışlardı. Türk-İrak işbirliğinin imzalanması Ortadoğu'da NATO'ya benzer bir teşekkül meydana getirmek isteyen müttefiklerin tasavvurlarına uygun bir atmosferin meydana gelmesine yardımcı olmuştu.Bu da Ortadoğu için yeni ve hassas bir dönemin başlamasına sebep olmuştu.Nitekim Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri bu yeni batı politikasını uygulayan teşekkül karşısında hoşnutsuzluk göstermiş ve bunu Sovyet aleyhtarı bir askeri gruplaşma olarak değerlendirmişti.

Dünya siyasi konjonktürünün Batıdaki dengesinin, Doğu'da Sovyetler aleyhine değişmesinin Sovyetleri rahatsız etmesi doğaldı.Bunun da Arapların Sovyetlerle ilişkilerine soğukluk getirmesi kaçınılmazdı. İsrail ile paralel ve tam tesanüt içinde bulunan ABD ve ortakları karşısında Arapların daha zayıf bir duruma girmesini sağlayacak bir husustu.Türk-İrak işbirliği antlaşması metninden anlaşıldığı kadarıyla, NATO gibi bir ittifak söz konusu değildi.Antlaşma fiili yardımlaşmalardan ziyade sözde kalan ve sadece "istişareler" den söz eden bir niteliği vardı. Bu iki ülkeden birisi herhangi bir devletin saldırısına uğrarsa devlet fiili olarak yardıma koşmayacaktı.Şu hale göre bu antlaşmanın eylemsel bir durumu mevcut değildi.³⁶²

Ancak antlaşma konusunun niteliği Ortadoğu Arap ülkelerini şüphelendirmiş ve Doğu bloğuna karşı görünen bu antlaşma duygusal ve mantiki açılardan Doğu bloğu ülkelerinin kinlenmesine hizmet etmekten başka bir anlam ve fonksiyonu olmamıştı. Bununla beraber ileride bu antlaşmaya yapılan katılımlar

---

³⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, 26.02.1955, Cilt:5, İçtima:2,s.s.811-812.

³⁶² Canatan,a.g.e.,s.78

antlaşmanın mahiyet ve önemini değiştirmiş ve gerçekten Batı ülkelerinin, yaptıklarının şuurunda oldukları anlaşılıyordu. Arap ülkelerinin, Ortadoğu'da Batı politikasıyla paralel bir teşekkülün ortaya çıkması karşısında gösterdikleri tepki, Irak hükümetini, özellikle hükümetin başı olan Nuri Sait Paşa'yı zor durumda bırakmıştı. Bir yandan Arap ülkeleri ona karşı cephe alırken, diğer yandan Irak'taki iç muhalefetler ve bazı basın kuruluşları ona karşı kampanyalar açmışlardı.

Bağdat Paktı kurulduktan sonra ilk katılan devlet İngiltere oldu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmakta bu kadar hızlı davranmasının başlıca nedeni Irak ile yaptığı 1930 İngiltere-İrak İttifak Antlaşması'nın 1956 yılında sona erecek olmasıydı. İngiltere bu tarihten önce Irak ile yeni bir Antlaşma yapmak ve 1930 İttifak Antlaşması'nın verdiği Irak'ta hava üssü ve Irak'ın dış politikasında gözetim hakkı gibi bazı ayrıcalıklarının devam ettirmek istiyordu. Diğer kısımda ayrıntılı olarak incelenecek olan Pakt'ın 5. Maddesi, Antlaşmaya katılan devletlere diğer üyelerle ikili özel Antlaşma yapabilme imkanı veriyordu. Yapılan ikili görüşmeler sonunda, İngiltere ile Irak Özel Antlaşması 4 Nisan 1955'te imzalandı.³⁶³

İngiltere'nin, Türk-İrak Paktı'na katılmasıyla paktın niteliğinde önemli değişiklik olduğu gözlemlenmişti. İngiltere askeri, ekonomik ve teknolojik açılarından ileri bir ülke olması nedeniyle paktın itirazsız lideri durumuna gelmişti. Özellikle dünya ekonomisi ve kendi ekonomisi için hayati önemi haiz olan petrol kaynağı ülkelere yaklaşmış ve askeri üslere sahip olarak bölgeyi kontrol edebilecek duruma gelmişti.³⁶⁴

Bahsi geçen yeni Antlaşmaya göre İngiltere Irak ordusunun eğitimine ve donatımına katkıda bulunmayı ayrıca Irak'a bir saldırı olması halinde savunmasına yardım etmeyi kabul ediyordu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılması paktın Arap kamuoyundaki prestijine büyük zarar verdi. Özellikle İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılım Antlaşmasını imzaladığı gün Irak ile de bir Antlaşma imzalayıp bu ülkedeki askeri varlığını garanti altına alması Bağdat Paktı'nın Batılı ülkelerin Ortadoğu'daki çıkarlarını sürdürmek için yapılan bir Antlaşma olduğunu yönündeki eleştirileri

---

³⁶³ Gönübol ve Ülman, a.g.e, s.263

³⁶⁴ Canatan, a.g.e, s.26

artırdı.³⁶⁵ Bu Antlaşmanın imzalanması sürecinde Türkiye, İngiltere'nin ricasıyla Antlaşmayı kabul etmesi için Nuri Said'e telkinlerde bulunarak bir anlamda aktif rol oynadı. İngiltere, Bağdat Paktı'na katıldıktan sonra Mısır'ın Doğu Bloğu ülkeleri ile olan ilişkileri daha hızlı gelişmeye başladı.

Bağdat Paktı'na katılan ikinci devlet Pakistan oldu. Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Han, pakt imzalandıktan kısa bir süre sonra Mart 1955'te bu konudaki isteğini dile getirdi. Pakistan bölge savunmasından çok alacağı ekonomik yardımın artması ve Hindistan ile süregelen sorunlarında destek bulmak için bu Antlaşmaya imza atmak istiyordu. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılımı ise Pakistan'ın katılım sürecini hızlandırdı. İngiltere, Bağdat Paktı'na katılım Antlaşmasını imzaladığı gün Türkiye ve Irak, Pakistan'a pakta katılması için resmi çağrıda bulundu. 23 Eylül 1955'te Pakistan Bağdat paktı'na katılan ikinci devlet oldu.³⁶⁶

Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılımı başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkelerinde büyük bir tepki gördü. Paktın Pakistan'ın da katılımı ile daha kuvvetli bir siyasi ve askeri potansiyele, daha kapsamlı bir alana yayılışı diğer Ortadoğu Arap ülkelerinde tedirginlik yaratmıştı.³⁶⁷

Bağdat Paktı'na katılan üçüncü devlet İran'dı. İran'ın bölge savunmasına katılımı önemliydi. İran'ın işlevi Türkiye-Pakistan Antlaşması imzalandıktan sonra daha belirgin bir halde ortaya çıktı. Çünkü Türkiye ile Pakistan arasında kalan İran bu halkaya dahil olmadıkça bu Antlaşmanın bir savunma Antlaşması olarak çalışması mümkün değildi. İran Şahı 8 Ekim 1955'te Ayan Meclisinde yaptığı konuşmada *“Hükümet tarafsızlık politikasını terk etmeli, savunması için menfaatleri aynı olan memleketlerle birleşmelidir”* diyerek açık bir şekilde hükümetini Bağdat paktı'na katılma yönünde diplomatik atağa geçmesini

---

³⁶⁵ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne....", a.g.m., s.109

³⁶⁶ Soysal, a.g.e., s.203

³⁶⁷ Canatan, a.g.e., s.110

istedi.³⁶⁸23 Ekim 1955 tarihinde İran Başbakanı Ala pakta katılma kararını açıklamış katılımda 3 Kasım 1955'te gerçekleşmişti.³⁶⁹ (EK-III)

Bağdat Paktı'na katılma sebepleri olarak şu nedenler sayılabilir;İngiltere, Irak ve İran arasında çözülmemiş ve kökenleri geçmişe uzanan önemli bir problem vardı. Bu önemli problem üç devletin arasında zaman zaman huzursuzluk ve ihtilaflara sebep oluyordu. Bu problem İran'ın Basra Körfezi'ndeki bazı emirlikler üzerinde (Kuveyt, Katar, Bahreyn, Dubai) hak iddia etmesiydi. İran'a göre bu emirlikler kendi topraklarından bir parçaydı ve eskiden beri mülkü olmaktaydı. İngiltere ise, bu emirliklerle özel antlaşmaları olduğunu, himayesi altında bulduklarını ve İngiltere'nin nüfuz bölgelerini oluşturduklarını ısrarla ileri sürmekteydi.Irak, Kuveyt'i toprağının bir uzantısı saymakta ve Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında bir elçi hükmünde yer alan bu devletin halkının Arap olduğunu, anavatandan bir parça saydığı bu yavru vatani petrol zenginliğinden dolayı Anavatan Irak'tan ayırdığını iddia etmekteydi.³⁷⁰

Bu durumda İran'ın Bağdat Paktı'na katılması halinde İran, İngiltere ile aynı pakta dost olarak buluşmak ve bu suretle emperyalist emellerine karşı çıkmayacak ortak çıkarlara sahip bir İngiltere'nin isteklerine itiraz etmeyecek bir niteliğe sahip olabileceğini tasavvur ediyor,Irak'ın ise bazı tavizlere razı edilebileceği ve sözü edilen emirlikler üzerinde ayrıca hak iddia eden Arabistan'ın kuvvetlenmiş olmaktan ileri gidemeyeceğini düşünüyordu.³⁷¹

Bağdat Paktı'na ABD'nin yaklaşımı da ileride yaşanacak sorunlar öncesinde önem arz etmekteydi. Pakistan, İran ve hatta İngiltere'nin de pakta katılmasına rağmen ABD Pakt'a katılmama konusunda büyük bir dikkat göstermişti. ABD'nin bu davranışının çeşitli nedenleri vardı. Bu nedenlerin başlıcaları ise; ABD, Mısır ile Suudi Arabistan'ı kazanmak için pek az da olsa kalan şansını kaybetmek istemiyordu, Bağdat Paktı'na katılarak Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da yeni hareketlere girişmeye kışkırtmak istemiyordu,İsrail'i dışarıda bırakan ve bu yüzden

---

³⁶⁸ Zafer, 9 Ekim 1955.

³⁶⁹ Soysal, aynı yer.

³⁷⁰ Canatan,a.g.e.,s.111

³⁷¹ Canatan,a.g.e.s.112.

Telaviv’de iyi karşılanmayan bir Pakt’a katılarak bu devleti daha fazla endişelendirmekten kaçınıyordu.Bağdat Paktı’na katılım,Senatonun onayına bağlı olduğu için,Senatoda yapılacak görüşmeler sırasında bütün Ortadoğu politikasının tehlikeye düşmesinden ve bu konunun bir iç politika sorunu yapılmasından çekinmişti.³⁷²

4.2.Bağdat Paktı’nın Maddeleri ve Hukuki Değerlendirmesi

Türkiye ile Irak arasında mevcut dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin daimi bir inkişaf halinde bulunması hasebiyle ve iki memleket arasındaki sulh ve emniyetin bütün dünya milletlerinin ve bilhassa Ortadoğu milletlerinin sulh ve emniyetlerinin ayrılmaz birer parçasını teşkil eylediğini kabul eden ve Türkiye Cumhuriyeti Reiscumhuru ile Majeste Irak Kralı arasında Ankara’da 29 Mart 1946 da akdedilen Dostluk ve iyi Komşuluk Antlaşmasını tamamlamak maksadıyla hareket ederek ve bunun her iki memleketin harici siyasetlerinin esasını teşkil ettiğine kani olarakve yine Arap Birliği Devletleri müşterek Güvenlik Paktı ve İktisadi İşbirliği Antlaşması’nın 11 nci maddesinin bu Antlaşmanın her hangi bir hükmünün Akid Tarafların Birleşmiş Milletler Anayasasından doğan hak ve vecibelerinin hiçbirine her hangi bir şekilde hanel getirmeyeceğini veya tesir icra etmeyi tasmin eylemediğini amir bulunduğunu kabul ederek,Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren Ortadoğu Bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili Birleşmiş Milletler azası olmak sıfatıyla yüklendikleri büyük mesuliyetleri müdrik olarak,Türkiye ve Irak bu gayelerin tahakkuku için bir Antlaşma akdi lüzumuna tamamen kanaat getirmişler ve bu maksatla aşağıda adları salahiyyetli murahhaslarını tayin eylemişlerdir:

Ekselans Celal BAYAR

Türkiye Reiscumhuru

Ekselans Adnan MENDERES

Başvekil

Ekselans Profesör Fuat KÖPRÜLÜ

Hariciye Vekili

Ekselans Majeste II inci Faysal,

Irak Kralı

Ekselans Nuri Es Said,

Başvekil

Ekselans Burhanettin Başayan

Hariciye Vekili

³⁷² Gönübol v e Ülman a.g.e., s.267.

Bu murahhaslar usulüne uygun salahiyet namelerini ibraz ettikten sonra aşğıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır :

Madde - 1

Yüksek Akid Taraflar, emniyet ve müdafaaları için Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesine uygun şekilde İşbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğinin tahakkuku için itihaz etmeyi kararlaştırdıkları tedbirler aralarında hususi antlaşma mevzuu olabilir.

Madde - 2

İşbu Antlaşma yürürlüğe girer girmez Yüksek Akid Tarafların salahiyetli makamları 1 inci maddede derpiş olunan işbirliğinin tahakkuku ve tatbikini temin maksadıyla alınması gereken tedbirleri tayin ve tespit edeceklerdir. Bu tedbirler, Yüksek Akid Tarafların Hükümetlerince tasvibini müteakip derhal tatbik mevkiine girmiş addedileceklerdir.

Madde - 3

Yüksek Akid Taraflar yekdiğerinin dahili işlerine her hangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüt ederler. Yüksek Akid Taraflar aralarında zuhur edecek bütün ihtilaflar Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince sulh yolu ile halledeceklerdir.

Madde – 4

Yüksek Akid Taraflar bu Antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir Devlet veya Devletlerle giriştikleri beynelmilel taahhütlerden hiçbirisi ile tearuz teşkil etmediğini beyan ederler. Bu hükümler Akid Tarafların yukarıda maruz beynelmilel taahhütlerine mugayir değildir ve mezkur beynelmilel taahhütlere mugayir oldukları şekilde de tefsir edilemezler. Yüksek Akid Taraflar işbu Antlaşma ile gayri kabil-i telif her hangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmemeyi taahhüt ederler.

Madde -5

İşbu Antlaşma Arap Birliği azası Devletlerden her hangi birisinin veya bu bölgenin emniyet ve sulhu ile faal şekilde ilgili ve taraflarca mutlak olarak tanınan her hangi diğeri bir Devletin iltihakına açık bulunacaktır. İltihak namenin ilgili Devlet tarafından Irak Hariciye Nezaretine tevdi tarihinden itibaren iltihak keyfiyeti tahakkuk

etmiş addedilir. İşbu Antlaşmaya iltihak eden her hangi bir Devlet, Antlaşmaya taraf olan bir veya daha fazla Devletlerle 1 inci maddeye tevfikan hususi antlaşmalar yapabilir. İltihak eden Devletin salahiyyetli makamı 2 nci maddeye göre tedbirler tayin ve tespit edebilirler. Bu tedbirler ilgili Tarafların Hükümetlerince tasvip edilir edilmez tatbik mevkiine girmiş addedilirler.

Madde - 6

Akidlerin adedi asgari 4(dört) ü bulduğu andan itibaren Antlaşmayı alakadar eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir daimi konsey kurulacaktır.Konsey çalışma usullerini kendisi tayin eder.

Madde - 7

Bu Antlaşma beşer senelik müddetlerle yenilenebilmek üzere beş sene için mer'idir. Taraflardan her hangi birisi işbu Antlaşmayı nihayete erdirmek arzusunda bulunduğunu diğer Taraflara yazılı olarak, yukarda maruz müddetlerden her hangi birisinin hitamından altı ay evvel bildirmek suretiyle bu Antlaşmadan çekilebilir. Bu takdirde Antlaşma diğer Taraflar için mer'iyette kalır.

Madde - 8

İşbu Antlaşma Akid Taraflarca tasdik olunacak ve tasdiknameler en kısa bir zamanda Ankara'da teati edilecektir.Tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren Antlaşma meriyete girecektir.

Yukarıdaki hususlar tasdik maksadıyla adları geçen salahiyyetli murahhaslar iş bu antlaşmayı her üç metin de aynı derecede muteber olmak ve ihtilaf halinde İngilizce metin hüküm ifade etmek üzere Türkçe,Arapça ve İngilizce imza eylemiştir.

İki nüsha olarak Bağdat 'da 1374 hicri senesinin recep tarihine tekabül eden 24 Şubat 1955 Perşembe günü yapılmıştır.

Türkiye Reısicumhuru adına

Adnan MENDERES

Fuat KÖPRÜLÜ

Irak Kralı adına

Nuri ES-SAİD

Burhanettin BAŞIYAN³⁷³

³⁷³B.C.A.: 30.01/35.215.03 - 24/02/1955; Soysal,a.g.e.,ss.436-439; Vatan 27 Şubat 1955

Ayrıca imza sonrası iki başbakan birbirilerini mektupla kutlayarak başarılar dilemişti:

Bağdat, 24 Şubat 1955

Ekselans,

Bugün imza ettiğimiz antlaşma münasebetiyle, bu antlaşmanın ülkelerimizden herhangi birine yöneltilen herhangi bir saldırı eylemine karşı koymak için ülkelerimizin işbirliği yapmalarını olanaklı kıldığı yolundaki antlaşmamızı belirtmek ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin sürdürülmesini sağlamak amacıyla, Filistin konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması için sıkı bir işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık kaldığımızı bildirmekle onur duymaktayım. Ekselanslarınızdan en derin saygılarımın kabulünü dilerim.Nuri Es Said³⁷⁴.

(Yanıt)

Ekselans,

Bugünkü mektubunuzu aldığımı bildirmekle onur kazanmaktayım.

"Bugün imza ettiğimiz Antlaşma münasebetiyle, bu Antlaşmanın, memleketlerimizden herhangi birisine tevcih edilen herhangi bir tecaviüz hareketine karşı koymak için memleketlerimizin işbirliği yapmalarını mümkün kıldığı hususundaki Antlaşmamızı kayd ve yine Ortadoğu'da sulh ve emniyetin idamesini temin maksadıyla Filistin hakkındaki Birleşmiş Milletler kararlarının tatbikinin tahakkuku için sıkı işbirliği halinde çalışma hususunda mutabık kaldığımızı bildirmekle şeref kazanırım.

Yukarıdaki mektubunuzun içeriğini kabul ettiğimi doğrularım. Ekselanslarınızdan en derin saygılarımın kabulünü dilerim.Adnan Menderes.³⁷⁵

Bağdat Pakti'nin hukuki bakımdan incelenmesine ise bakılacak olursa;

A- "Bağdat Pakti'nin birinci maddesine göre bu, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 51. maddesine uygun bir antlaşmadır. İş bu 51. madde Birleşmiş Milletler üyelerine münferiden ve müştereken kendilerini savunma hakkını tanımaktadır. Anayasanın 52. maddesinin konusu olan bölge antlaşmaları savunma

³⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 26.02.1955, Cilt:1, İçtima:50, s.810

³⁷⁵ Soysal,a.g.e.,s.504.

hakkının tabii bir neticesidir. Bağdat Paktı da bu antlaşmalardan birisidir. Bağdat Paktı'nın bölge antlaşması olmasını gerektiren vasıfları şunlardır:

Paktı imzalayan devletlerin aralarında çıkacak antlaşmazlıkları barış yolu ile çözmeyi taahhüt etmiş olmaları,iktisadi ve kültürel yollardan işbirliği ederek serbest müesseselerin kuvvetlendirmek istenilmesi,

B- Paktta yalnız bir saldırıya karşı koyma hali zikredilmiş ve dışarıdan gelen kışkırtıcı faaliyetler hakkında bir şey denmemiştir.Fakat Pakt'ın I. maddesindeki, imzacıların "güvenlikleri" için işbirliği edecekleri hakkındaki hüküm umumidir.Ve bu gibi "kışkırtıcı faaliyetler" tabii olarak her devletin güvenliğine dokunduğundan bunları önlemek için Paktın 2. maddesinde tasrih edilen tedbirler müştereken alınacaktır.

C- İmzacı devletlerden biri saldırıya uğrarsa öbürkü imzacı devletlerin bunu bir saldırı sayarak harekete geçmeleri,her üye devletin kendi anayasası hükümlerine göre yetkili makamlarca, yani mesela Türkiye için Büyük Millet Meclisi'nce verilecek karara bağlıdır.Saldırı çeşitli şekillerde kendini gösterebilir ve hiç gecikmeden mukabele edilmesini gerektiren durumlar olabilir. Hakiki durum şudur ki imzacı devletlerden birine karşı vaki olacak saldırı öbür imzacıları saldırcıya karşı muhakkak olarak silahla mukabelede bulunmaya mecbur etmemektedir. Müştereken savunma tedbirleri alınması harbe katılmak demek değildir.Müttefik devletler saldırıya uğrayan devlete nasıl ve ne şekilde yardım edebileceklerini kendileri tayin ederler.Pakt'ın, barış ve güvenliğini korumayı hedef tuttuğu saha Pakistan'dan Akdeniz'e kadar yayılan geniş topraklardır. Bunun içindir ki, imzacıların herhangi bir durumda nasıl davranacakları Pakt'ın 1. maddesinde zikredilen "özel antlaşmalar" ile tayin edilebilecektir.Pakt'ın derpiş ettiği tedbirler cümlesinden olarak kurulan askeri organların bu yolda çalışacakları tabiidir. Bir Pakt hükümlerinin ne suretle uygulanacağı hususu o Paktın en can alacak noktasıdır.

D- NATO Antlaşması hükümlerinin otomatik olarak tatbiki mümkün olamayacağı, bu mesele dolayında yapılan tartışmalar sırasında belirtilmiştir.NATO Antlaşması ve antlaşmaları gereğince bir saldırı halinde müttefik Devletler Başkomutanı önceden hazırlanmış olan planlar gereğince derhal müdafaaya geçecektir.NATO'nun özelliği NATO Başkomutanının eli altında derhal

kullanılmaya hazır bir orduya sahip oluşudur. Doğu Bloğu Devletleri de 1956 Varşova Paktı ile NATO'nunkine benzeyen bir teşkilat kurmuştur. Öbürkü bölge antlaşmalarında bu yoktur. Netice itibariyle her durumda üye devletler saldırıya karşı nasıl duracakları hususunda takdir haklarını daha geniş olarak kullanacaklardır. Amerikan Senatosu'nun Dış Münasebetler Komitesi NATO İttifakı hakkındaki raporunda: "Her üye, NATO İttifakı bölgesinde güvenliği yeniden tesis ve idame etmek hususunda alınması gerekli olan tedbirleri, namuskarane bir anlayışla, almak hususunda serbesttir." demektedir. Böylece mesele dönüp dolaşıp bir antlaşmanın uygulanması hususunun imzacı devletin "iyi niyetine" bağlı olduğu neticesine varmaktadır. Gayri tabii, realiteden uzak durumlar için alınacak taahhütlerin yerine getirilmesi hususunda devletlerin iyi niyetlerine asla güvenilemez.³⁷⁶

E- Doğu'ya yöneltilecek bir askeri saldırı yalnız kuzeyden gelmez. Ortadoğu içindeki bir devletten de saldırı olabilir. Böyle bir saldırı İsrail'den gelebileceği gibi, mesela Suriye'den de gelebilir. Diğer Bölümde inceleneceği gibi 1957 yılındaki Türkiye-Suriye buhranı sırasında Şam'ı ziyaret eden Irak Başbakanı verdiği bir demeçte "Irak'ın hiçbir zaman kardeş Suriye aleyhinde harekette bulunamayacağını" tasrih etmişti. Şu halde Suriye, Moskova'nın öğütlerine uyarak Türkiye'ye saldırsaydı, Irak Türkiye'ye karşı olan yardım taahhüdünü yerine getirmeyecekti. Türkiye ile Suriye arasındaki bu buhranlı ihtilafın Moskova tarafından kışkırtıldığı ve ancak Amerika'nın ve NATO'nun, Türkiye'ye yöneltilecek bir saldırıya karşı açıkça cephe almaları üzerine silahlı bir çatışmaya meydan verilmediği düşünülürse Ortadoğu'ya karşı vaki olacak tehditlerin yalnız kuzeyden gelmediği ve hariçten tertiplenerek bölge içinde çıkacak silahlı bir ihtilafın bir Türk-Arap çatışması haline sokulabileceği ve böyle bir ihtimalde müttefik Irak'ın Türkiye tarafında mevki almasının ihtimalden çok uzak olduğu neticesine varılması zaruri olunur.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Bağdat Paktı'ndan, askeri bakımdan, kazandığı veya kazanacağı menfaat, daha ziyade, Birleşik Amerika ile İngiltere'nin sağlayabilecekleri menfaatler ölçüsü neticesindedir.

---

³⁷⁶ Koçsoy, a.g.e., s.102

4.3.Bağdat Paktı'na Tepkiler ve Türkiye Açısından Etkileri

Bağdat Paktı imzalandıktan sonra hemen pakt aleyhinde geniş bir propaganda başladı.Bağdat Paktı imzalandıktan sonra Başbakan Menderes'in ilk durağı Suriye'nin başkenti Şam oldu. Bu ziyaretin önemli kılan diğer bir husus Suriye'ye bağımsız olduğundan beri ilk kez bir Türk Başbakanı Şam'ı ziyaret etmesiydi. Şam'ın Türk Büyükelçiliğinin önünde sonradan Mısır ajanlarının düzenlendiği, komünistlerce desteklendiği ve Suudi Arabistan'dan maddi destek gördüğü ortaya çıkan gösteriler düzenlendi. Bu gösteriler elçiliğin taşlanmasına kadar vardı.³⁷⁷ Başbakan Menderes, görüşmede komünizm tehlikesinden ve bu tehlikeye karşı tek vücut bir halde karşı koymanın öneminden bahsederken, Cumhurbaşkanı Attasi Arap-İsrail sorununa değindi. Menderes, görüşmede Suriye tarafına Bağdat Paktı'na girmesini açık bir şekilde önermedi. Arap-İsrail anlaşmazlığından Türkiye'den yardım isteyen Suriyeli yetkililere de Arapların uğradığı haksızlıkların Türkiye ile girişecekleri iş birliği ile hafifleyebileceği vaadinde bulundu. Görüşmeler sonunda Türk tarafı Suriye'nin şimdilik Bağdat Paktı'na katılmaya taraftar olmadığını anladı.³⁷⁸

Ocak ayında yapılan bu görüşme Suriye'nin normal bir diplomatik yol izlenerek Bağdat Paktı'na katılmasının sağlanamayacağını ortaya çıkardı. Dahası Mısır'a karşı mesafeli bir politika izleyen Suriye Hükümeti 1955 Mart'ının ilk günlerinde Mısır ile birlikte Bağdat Paktı'na alternatif bir savunma paktı imzalamayı kararlaştırdıklarını belirtti.Ayrıca Suriye ve Mısır yayınladıkları ortak bildiride,Lübnan Hükümeti'nin bu Pakt'a girmesi durumunda iktisadi ve siyasi boykot uygulayacakları tehdidinde bulunmuşlardı.³⁷⁹ Suriye'nin bu tavrı Türk Hükümetince sürpriz olarak yorumlandı. Çünkü Bağdat Paktı hakkında yapılan ikili görüşmelerde Suriye'den bu pakta karşı açık bir ret gelmemişti. Suriye'nin bu tavrı üzerine Türk Hükümeti diplomatik baskı ile Suriye'yi Bağdat Paktı içine çekmeye çalıştı. 7 Mart 1955'te Suriye'ye Mısır'la kurmak istediği ittifak nedeniyle sert bir nota gönderildi.³⁸⁰ Suriye Dışişleri Bakanı Attasi nota üzerine görüştüğü Türk

³⁷⁷ Soysal, a.g.e.,s.205

³⁷⁸ A.g.e.,s.206

³⁷⁹ Albayrak,a.g.e.,s.475; Zafer, 07 Mart 1955

³⁸⁰ Sever, a.g.e., s. 138.

Maslahatgüzarına Mısır ve Suriye arasında imzalanacak Antlaşmanın Bağdat Paktı'na ve onun üyelerine karşı bir hareket olarak yorumlanmaması gerektiğini söyledi. Bu görüşmede Suriyeli Bakan açık bir şekilde İsrail yanlısı görünümü nedeniyle Bağdat Paktı'na katılmalarının mümkün olmayacağını belirtti. Görüşmede Suriyeli makamların verdiği cevaplar Türk Hükümetini ikna etmedi. 13 Mart 1955'te en az ilki kadar sert ikinci bir nota gönderildi. Bu sefer açık bir şekilde "eğer Suriye söz konusu paktı Mısır ile imzalarsa Türkiye komşusu Suriye'ye yönelik politikasının ve tutumunu gözden geçirecektir" diyordu. Suriye bu notayı diplomatik üslubu aşan havası nedeniyle kabul etmedi.³⁸¹

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sert tutumu Arap ülkelerinde Türkiye karşıtlığını bir anda zirveye taşıdı. Aslında sadece Arap ülkeleri değil batılı devletlerde açık bir şekilde Türkiye'nin tavrından rahatsızlıklarını bildirdiler. Türkiye'nin tavrından en rahatsız olan Batılı ülke Fransa'ydı. Fransa'nın rahatsızlığının sebebi sadece eski sömürgesini koruyup kollamaktan kaynaklanmıyordu. Aslında Fransa, Suriye ile Türkiye arasındaki gerginliği bahane ediyor ve bölgedeki etkinliğinin hala devam ettiğini bu yolla göstermek istiyordu. Suriye ile Türkiye arasında ortaya çıkan gerginlik Fransa tarafından Bağdat Paktı'na muhalefet etmek içinde kullanılıyordu. Fransa baştan itibaren Bağdat Paktı'na sıcak bakmadı. Bağdat Paktı Fransa için Ortadoğu'da Anglo-Sakson etkinliğinin artması kendisinin daha geri bir pozisyona itilmesi demektir. Ortadoğu'da etkinliğini kaybetmemek için Suriye ve Lübnan'ı Bağdat Paktı'ndan uzak tutmalıydı. Zaten Bağdat Paktı'nın kuruluş bildirisi ilan edilince Fransa, Suriye ve Lübnan'ı Bağdat Paktı'ndan uzak durması için uyardı.³⁸²

Türkiye'nin Suriye'ye karşı izlediği tutumdan rahatsız olan bir başka ülke ABD idi. Ortadoğu ülkelerinde Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasının uygulayıcısı olarak görüldüğünden Suriye üzerinde kurulan baskı bir anlamda ABD tarafından yapılmış görünüyordu. Ortadoğu ülkeleri ABD'nin izni olmadan Türkiye'nin Suriye'ye karşı böyle sert bir manevraya girişemeyeceğine

---

³⁸¹ Sever, a.g.e., s. 140.

³⁸² Soysal, a.g.e.,s.206.

inanıyordu.26 Mart 1955'te 6 Suriye uçağının Türk hava sahasını ihlal etmesi ile gerginlik daha büyük boyutlara ulaşmıştı.³⁸³

Bu durum ABD'yi çok rahatsız etti. Zaten ABD'nin Ortadoğu'daki temsilcilerinden gelen mesajlar Türkiye'nin Suriye üzerinde kurduğu baskının Arap ülkelerinde yarattığı rahatsızlıktan açık bir şekilde bahsettiler. ABD'nin Mısır Büyükelçisi hükümetini özellikle iki noktada uyarıyordu. İlk olarak Türkiye'nin Suriye meselesindeki sert tutumunun Arapların gözünde Osmanlı Devleti'ne dair hatıraları canlandırdığı ve başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletlerinin eşit muamele görmeden düzelemezdi. Büyükelçinin değindiği ikinci bir nokta Türkiye'nin ABD tarafından Ortadoğu politikasının uygulamak için kullanılan bir maşa olduğu izleniminin Araplar arasında çok yaygın olduğuydu. Büyükelçi, Türkiye'nin Araplarla ilişkilerinde daha saygılı ve yukarıdan bakan bir tarzda yürütmemesi gerektiğine inanıyordu.³⁸⁴

Bağdat Paketi'na karşı diğer bir Ortadoğu ülkesi İsrail'di. İsrail baştan itibaren Türkiye ve Irak'ın yakınlaşmasını kaygı ile izlemişti. Türkiye ile Pakistan arasında Antlaşma imzalandıktan ve buna Irak'ın katılacağı ortaya çıktığı andan itibaren İsrail Türkiye'ye karşı daha şüpheli yaklaşmaya başladı.İsrail'e göre kendisi ile mütareke bile imzalamamış bir Irak ile Türkiye'nin Antlaşma yapması doğru değildi. Irak Araplar arasında İsrail karşıtlığında önder bir rol oynuyordu.İsrail Irak'ın yaptığı her manevraya şüphe ile baktığı bir dönemde Irak'ın ABD ve İngiltere'den askeri ve ekonomik yardım alıp Batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesini kaygı ile izliyordu.İsrail'e göre kendisi yalnızlık içine itiliyor ve Ortadoğu'daki askeri ve siyasi denge hızla aleyhine dönüyordu. Bağdat Paketi imzalandıktan iki gün sonra İsrail ilk tepkisini dile getirdi. 26 Şubat 1955'te İsrail Hükümeti yaptığı açıklamada özellikle Nuri Said ile Menderes arasında Filistin konusunda Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanmasına ilişkin mektuptan duyulan rahatsızlık dile getirilmiş bu mektup ve antlaşmada saldırı kavramındaki belirsizliğin İsrail'ce kendisine karşı bir tehdit olarak yorumlandığı açık bir şekilde

---

³⁸³ Zafer,7 Mart 1955

³⁸⁴ Sever, a.g.e., s. 139.

dile getirilmişti.³⁸⁵ İsrail özellikle Antlaşmanın beşinci maddesinde “*Antlaşmanın her iki tarafça da tanınmış devletlere açık olduğu*” hükmünü kendini hedef alan bir madde olarak yorumlamıştı. İsrail bu ilk tepkinin ardından 17 Mart 1955 tarihinde Türk Hükümeti’ne bir nota vererek kaygılarını daha açık bir şekilde dile getirmişti.³⁸⁶

Türkiye İsrail ilişkilerinin gelişiminin dostça olduğunun ancak bu ilişkilerin şimdi sıkıntılı bir döneme girdiği vurgulanıyordu. İsrail hükümetinin yolladığı bu nota Dışişleri Bakanlığı tarafından kısa sürede cevaplandı. Bakanlık İsrail’e yolladığı cevabi notada öncelikle Türkiye’nin saldırgan bir politika izlemediği ve imzaladığı pakta sadece savunma amacı güttüğü vurgulanmıştı.³⁸⁷ İsrail’e gönderilen bu nota ilişkilerde pek bir rahatlama yaratmadı. Bundan sonraki süreçte özellikle Süveyş Krizi sırasında İsrail, Türkiye’nin Araplar lehinde harekete etmesinden endişe etti. Bu endişesi 1959’da Irak Bağdat Paktı’ndan ayrılıncaya kadar devam etti.

Bağdat Paktı’na karşı en sert tepki Mısır’dan geldi. Mısır bir anlamda Bağdat Paktı’na karşı yürütülen kampanyanın liderliğini üstlendi. Mısır’ın asıl derdi şüphesiz Ortadoğu’da geri plana itilmek hatta yalnız kalmaktı.³⁸⁸ Bağdat Paktı ile Mısır jeopolitik önemi ve Arap devletleri üzerindeki etkinliği nedeniyle Batılı ülkelerde elde ettiği önemi kaybedecek yerini Irak ve Türkiye alacaktı. Özellikle Arap Ortadoğu’sunda liderlik konusunda ezeli rakibi olan Irak’ın önem kazanması Mısır’ı kaygılandırıyordu. Kendine yakın gördüğü Suriye’nin Irak ve Türkiye arasında paylaşılabilmesine düşünüyordu. Mısır Hükümeti Bağdat Paktı’na karşı başlattığı kampanyada basını etkin bir şekilde kullandı. Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Salim Londra Radyo’suna verdiği demeçte Mısır’ın Arap Güvenlik Paktı’ndan çekileceğini ilan etti. Salim, Kahire’deki Arap Birliği toplantısında Arap devletlerinin Ortadoğu’nun savunmasında Mısır’ı mı veya Irak’ı mı destekleyeceklerine karar veremediklerinden dolayı bir sonuç çıkmadığını

---

³⁸⁵ Vatan, 27 Şubat 1955.

³⁸⁶ Sander, a.g.e., s.132

³⁸⁷ Soysal, a.g.e.,s. 213.

³⁸⁸ Bağcı, a.g.e., s.63

söyledi.³⁸⁹ Kahire Radyosu 25 Ocak 1955'teki yayınında Türkiye ile ittifak yapmanın İsrail ile dolaylıda olsa ittifak yapmak olduğunu ve bunun Arap davasına ihanet olduğunu ileri sürdü. Bunun yanında Mısır Hükümetinin yayın organı sayılan *El Cumhuriye* gazetesi, Arap ülkelerinin, doğrudan doğruya ABD ve İngiltere veya Türkiye kanalıyla Batı ittifaklarına sürüklenmelerinin doğru olmayacağını yazdı.³⁹⁰

Salim, 3 Mart 1955'te Şam ziyareti sırasında verdiği demeçte paktın bazı maddelerinin kendilerince kabul edilemeyeceğini belirtti.Eğer Pakt'a katılacak olurlarsa ordusunun,ekonomisinin Amerikan,İngiliz kontrolüne gireceğini belirtti.³⁹¹

Daha Bağdat Paktı imzalanmadan Türk-İrak Antlaşması imzalandıktan kısa süre sonra 16 Ocak 1955'te Arap ülkelerinin başbakanlarını son gelişmeleri ve Arap Birliğine indirilen bu darbeyi görüşmek üzere acilen toplanmaya çağırdı.Toplantıda Türkiye ile Irak arasında imzalanacak olan pakta karşı Arap devletlerinin tutumlarının tespit edileceğini belirtmiş ve şunları söylemişti: "*Arap Birliğine dahil devletlerarasında mevcut antlaşmalar gereğince herhangi bir Arap devleti yabancı bir devlete herhangi bir antlaşma yapmak istediğinde diğer aza devletlere bunu bildirmek ve muvafakatlerini almak mecburiyetindedir. Irak ise kendi başına ve hiçbir aza devlete danışmadan Türkiye ile bir müdafaa antlaşması imzalamaya karar vermiştir. Bu hattı hareket tehlikeli bir adım olup Arap devletlerinin birliğini yok edecek mahiyettedir. Irak bu suretle Arap devletleri arasında mevcut antlaşmalara ve bütün prensiplere aykırı hareket etmektedir*"³⁹² Mısır, Arap Güvenlik Paktı niteliğinde 12 maddelik bir tasarı sunmuştu.Bu tasarıdaki en önemli maddeler ise şunlardı:*Orta şark'ın müdafaaası Arap orduları tarafından yapılmalıdır,Bunun için Arap orduları birleştirilip tek bir kumandanlık altına verilmelidir,Arap ordularının genel karargahı Süveyş'te bulunmalıdır, Bu pakta Ortadoğu'da bulunan diğer doğu memleketleri aynı haklarla girebileceklerdir,Bu*

---

³⁸⁹ B.C.A.: 30.01/35.215.10-0/0/1955

³⁹⁰ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.62

³⁹¹ Ayın Tarihi, No: 256, Mart 1955 s.67.

³⁹² Cumhuriyet, 17 Ocak 1955.

*pakta katılacak devletler, başka bir savunma paktına iştirak etmiş olamayacaktır, Bu pakta katılacak devletler, başka devletle hususi bir savunma akdi yapmayacaktır.*³⁹³ Görüldüğü gibi bu tasarı Bağdat Paktı'na karşı kurulmak istenen bir pakt niteliğinde idi.

Ancak Suriye, Lübnan ve Ürdün Irak'ı mahkum edecek böyle bir karara yanaşmadılar. Irak temsilcisi de Bağdat bildirisinin daha iyi incelenip anlaşılması için önce Dışişleri Bakanlarının toplanmasını, onların hazırlayacağı raporu şubatta Başbakanların yeni bir toplantısında ele alınmasını önermişti. Bu öneri de kabul edilmemiş sonuçta bir ortak bir bildiri yayınlanmaksızın ve kesin bir karar alınmaksızın Lübnan, Suriye, Ürdün, Mısır temsilcilerinin Bağdat'a gidip bir uzlaşma bulması kararlaştırılmıştı.³⁹⁴ Ama 31 Ocak-2 Şubat'ta yapılan bu Bağdat toplantısında da bir şey çıkmayacaktı.³⁹⁵ Mısır bu toplantıyla Bağdat Paktı'nın imzalanmasını engelleyemeyeceğinin farkındaydı. Ancak Türk-İrak Antlaşması'nın genişlemesini engellemeyi başardı. 22 Ocak-6 Şubat 1955 tarihleri arasında geçen görüşmelerde Mısır, Arap ülkelerini kesin bir şekilde Irak ve Türkiye'ye karşı cephe almasını sağlayamasa da toplantıdan sonra ortaya çıkan genel hava Irak dışında hiçbir Arap ülkesinin Türkiye ile ittifaka yanaşmayacağı yönündeydi.³⁹⁶

Mısır hükümeti Bağdat Paktı aleyhinde giriştiği propaganda hareketi zamanla daha da genişledi. Mısır Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçisine gönderdiği yazıda büyükelçisinden her ay düzenli bir şekilde Bağdat Paktı aleyhine propaganda yapılabilecek ciddi ve doğru bilgiler vermesini istiyordu.³⁹⁷

Uluslararası Komünizmin Yakın ve Ortadoğu'da önlenmesi Başbakan Menderes'in aktif politikasının önemli bir unsurunu teşkil ediyordu. Türkiye'nin Irak'ı ve diğer Arap devletlerini Batı için kazanma girişimi, Türkiye'nin Ortadoğu'da şimdiye kadar takınmış olduğu tutumda önemli bir değişikliğe işaret ediyordu. Böyle bakıldığında Türk Hükümeti'nin Batı, özellikle ABD ile Ortadoğu'da ortak çıkarlar izlediği görülmektedir. ABD, İngiltere ve Fransa için

---

³⁹³ Cumhuriyet, 27 Ocak 1955

³⁹⁴ Canatan, a.g.e., s. 119

³⁹⁵ Öke ve Mütercimler, a.g.e., s. 174

³⁹⁶ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s. 62.

³⁹⁷ B.C.A.: 30.01/62.380.10-14/05/1956.

ekonomik çıkarlar ön planda iken, Türk Hükümeti için ise önemli olan sadece ekonomik ve askeri çıkarlar değil, her şeyden evvel doğudaki sınırların güvence altına alınması idi. Diğer bir deyimle, Türkiye için güvenlik çıkarlarını korumak ön planda geliyordu. Bu açıdan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile Ortadoğu'da karşı karşıya kalması kaçınılmazdı.³⁹⁸

Böylece Türkiye ve Mısır'ın yanı sıra Sovyetler Birliği de Ortadoğu'da devam eden cereyanlara karışmış oluyordu. Sovyetler Birliği'nin karışmasıyla Ortadoğu yeni bir görünüş kazandı. Bu şekilde Bağdat Paktı kuruluş amaçlarının gerçekleştirilememekle kalmayıp, beklenenin tam aksi yönde sonuçlar vermiş olmaktadır. Böylece Bağdat Paktı gerçekleştirmek istediği gayeye oranla çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş bir antlaşma oluyordu.

4.4.Bağdat Paktı'nın Tarihi Gelişim Süreci ve Sonuçları

4.4.1.Tarihi Gelişim Süreci:

Bağdat Paktı'nın teşkilatı da şu unsurlardan oluşmaktaydı;

Bakanlar Konseyi: İzlenecek siyaseti tayin eden ve askeri konuların yanı sıra, politik ve ekonomik sorunlar üzerinde de sürekli danışma olanağı sağlayan birimdir.

Askeri Komite: Bölge ülkelerinin askeri güvenliğini güçlendirecek ve savunma konularında işbirliği sağlayacak tavsiyelerini Konseye sunar, Bu Komite de üye ülkeler, Genel Kurmay Başkanları veya Kuvvet Komutanlarıca temsil olunurdu.

Ekonomik Komite: Ekonomik Komite, Bölge ülkelerinin ekonomik ve mali kaynaklarını en iyi geliştirecek ortak çalışma alan ve yöntemlerini araştırır ve sonuçları Bakanlar Konseyi'ne bildirirdi.

Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi: Bu Komite, bölgedeki üye devletlere yönelmeye devam eden yıkıcı faaliyetler tehlikesi ile en iyi mücadele yollarını Konsey'e tavsiye etmekle yükümlüydü.

İrtibat Komitesi: İrtibat Komitesinin görevi, Bölgenin güvenliğine ilişkin konulardaki bilgileri üye ülkelerin birlikte görüşmelerini sağlamaktaydı.

---

³⁹⁸ Bağcı, a.g.e, s.67

Sekreterlik:Sekreterliğin başında Teşkilat çalışmalarının yönetiminden Konsey'e karşı sorumlu bir Genel Sekreter bulunmaktaydı. Konsey toplantılarını ve komite ve diğer yardımcı kurulların toplantılarını düzenlerdi,özel konularda Konseye tavsiyelerde bulunurdu. NATO SEATO,diğer uluslararası kuruluşlar ve üye Hükümetler ile ilişkileri sağlardı.

1955 yılına gelindiğinde Bağdat Paktı'na İngiltere, İran ve Pakistan Dışında başka bir ülkenin katılmayacağı ortaya çıktı.Paktın başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı 21-22 Kasım 1955 tarihlerinde Bağdat'ta yapıldı. ABD bu toplantıda gözlemci sıfatıyla hazır bulundu. Yapılan ilk toplantı sonrası yayınlanan bildiri İngiltere ile Irak arasında yapılan Antlaşmadan bahsedilerek, Bağdat Paktı'nın amaçlarına değinilerek toplantıda dünyadaki genel siyasi durumun yeniden gözden geçirildiği vurgulandı. Bildiride ayrıca örgütün çalışma prensibi açıklandı.³⁹⁹

Yukarıda bahsi geçen Komiteler kurulacaktı. Sürekliliği olan ve bakanlar düzeyinde temsil edilen bu konsey yılda bir kez olağan bir şekilde toplanacaktı. Pakt'ın merkezi olan Bağdat'ta Pakt'a taraf hükümetler Büyükelçi düzeyinde yardımcı temsilci bulunduracaktı. Yani pakt üyesi devletlerin Bağdat Büyükelçileri aynı zamanda paktın yardımcı temsilcisiydi. Paktın merkezi olan Bağdat'ta sürekli bir sekreterlik kuruldu. Pakt'ın Sürekli Askeri Komite'sinin üyesi genelkurmay başkanları olacaktı. Ayrıca bölgede ortak çıkarlar doğrultusunda çalışacak olan Ekonomik Komite kurulacaktı.⁴⁰⁰

Bağdat Paktı bakanlar düzeyindeki ikinci toplantısı 16–19 Nisan 1956 tarihleri arasında Tahran'da yapıldı.⁴⁰¹Bu toplantı pakta üye devletler için önemli bir aşamaydı. Çünkü ABD'nin Bağdat Paktı'na karşı mesafeli tutumundan duyulan rahatsızlık artık daha belirgin bir hale gelmişti. ABD bu toplantıya Dışişleri Bakanı yardımcısı Handerson'un başkanlığında bir heyet göndermekle yetindi. Bu tutum pakt üyesi devletlerde (İngiltere hariç) hayal kırıklığı yarattı. ABD bu hayal kırıklığını hafifletmek amacıyla Ekonomik Konseye ve Tahran'da kurulması kararlaştırılan “*Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi*”ne katılmaya karar verdi.⁴⁰² Bağdat Paktı'nın ikinci toplantısına damgasını vuran diğer bir hadise Başbakan

³⁹⁹ Ayın Tarihi, No:265, Kasım 1955, s.130

⁴⁰⁰ Soysal, a.g.e.,s.214.

⁴⁰¹ B.C.A.:030.18/142.33.11-12/04/1956

⁴⁰² Öke ve Mütercimler,a.g.e.,s.190

Menderes'in yaptığı konuşmaydı. Menderes'in, Bağdat Paktı muhaliflerine ve Sovyetler Birliği'ne yakın olan ülkelere gönderilen sert mesaj hükümetin bloklar arasındaki yumuşamayı kavramaktan uzak bir görüntü çizdiği yorumlarına sebep oldu. NATO Bakanlar Konseyi'nin bile bloklar arasında gerilimin yavaş yavaş düşmeye başladığını ilan ettiği bir dönemde Menderes yaptığı konuşmayla, Türkiye'yi özellikle Arap ülkeleri ile karşı karşıya bırakmakla suçlandı.⁴⁰³

Bağdat Paktı üçüncü toplantısını 3 Haziran 1957 tarihinde Karaçi'de yapmayı kararlaştırmıştı.⁴⁰⁴ Ancak bu toplantı öncesi Bağdat Paktı ilk ciddi krizi ile yüz yüze geldi. Detayı diğer bölümde incelenecek olan Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı üzerine önce İsrail, Mısır'a savaş açtı. Sonrada İngiltere ve Fransa ortak bir askeri müdahale ile kanalı işgal ettiler.

Ekim 1956'da Kanal Savaşı başlayınca Irak'a Arap dünyasından şiddetli tepkiler gelmeye başladı. Çünkü müttefiki İngiltere doğru düzgün bir gerekçe göstermeden Süveyş Kanalı'nı işgal etmişti. İngiltere'nin bu hareketi Bağdat Paktı'nın dört bölge ülkesini İngiltere olmaksızın olağanüstü toplanmasına sebep oldu. Tahran'da yapılan toplantı sonrası 7 Kasım 1956'da şu kararlar alındı;

İsrail'in Mısır'a saldırısı haksızdır; İsrail kuvvetlerini ateşkes çizgisine çekmelidir; ABD'nin bu savaşta BM'nin tutumunu destekleyen davranışı yararlı olmuştur. İngilizler ve Fransızlar derhal Mısır'dan çekilmelidir; Mısır'ın egemenliğine saygı gösterilmelidir; İsrail-Arap uyuşmazlığı BM kararlarına uygun bir şekilde çözüme bağlanmalıdır.; Süveyş Kanalı sorunu BM gözetiminde Mısır ile yapılacak görüşmelerle çözümlenmelidir; Mısır'ın Egemenliğini korumak koşuluyla, Süveyş Kanalı'ndan seyrüsefer serbestliği sağlanmalıdır.⁴⁰⁵

Bu toplantıdan kısa süre sonra 16 Kasım'da Beyrut'ta yapılan Arap Birliği toplantısında alınan kararları destekleyen olağanüstü bir toplantı daha yapıldı. 23 Kasım'da Bağdat'ta yapılan toplantıda Bağdat Paktı'na taraf ülkeler Beyrut'ta alınan kararların "*kendi görüşleri ile uyum içinde*" olduğunu açıkladılar.⁴⁰⁶

---

⁴⁰³ Ayın Tarihi, No:269, Nisan 1956, s. 135-138

⁴⁰⁴ B.C.A.:030.18/146.28.10-31/05/1957

⁴⁰⁵ Soysal, a.g.e.,s.215.

⁴⁰⁶ Vatan, 24 Kasım 1956.

Bağdat Paktı üyeleri 3–6 Haziran 1957’de Karaçi’de üçüncü olağan konsey toplantısını yaptılar.Toplantıda Eisenhower Doktrini’ne destek yinelenerek son siyasi gelişmeler değerlendirildi. Bu toplantıyı önemli kılan hadise ise ABD’nin Bağdat Paktı’nın Askeri Komite’sine katılması oldu.

Konsey 27–30 Ocak 1958’de dördüncü olağan toplantısını Ankara’da yaptı. Bu toplantıda ABD’yi gözlemci heyetiyle beraber Dışişleri Bakanı Dulles temsil etti. Bu toplantıda 1957 yılı son aylarında Suriye ile Türkiye arasında gelişen olaylar değerlendirildi. Ayrıca 1957 sonbaharından Bağdat’ta kurulan Planlama Örgütü’nün ABD ile sıkı bir işbirliği ile savunma planlama işlerine başlandığı duyuruldu. Ancak askeri alandaki işbirliği ortak tatbikatlar ortak savunma kuvvetleri veya savunma kuvvetlerinin bir kısmını kurulan komutanlık emrine tahsis etmek kadar gelişmiş bir sistem değildi. Daha çok istihbarat ve planlamada bir ortaklık ön görüyordu. Ayrıca ABD,1958 yılında Bağdat Paktı’na üye devletlerin ulaşım ve haberleşmelerini sağlamak amacıyla,Ankara-Bağdat,Ankara-Tahran,Tahran-Bağdat ve Tahran-Karaçi arasında telekomünikasyon bağlantısı kurulması;Türkiye-İran demiryolu ve karayolu ile Türkiye-İrak karayolu bağlantılarının gerçekleşmesi projelerine katkı olmak üzere 12.670.000 Dolar yardımda bulunmuştu.⁴⁰⁷15–17 Temmuz 1958 tarihinde Ankara’da yapılması planlanan dört bölge devletinin başkanları toplantısı beklenmedik bir gelişme nedeniyle olağanüstü hale geldi. Irak’ta General Abdülkerim Kasım önderliğinde askeri darbe oldu.⁴⁰⁸ Üstelik askeri darbe sırasında Kral II. Faysal, Veliht Abdülilah ve Başbakan Nuri Said öldürüldü. Ankara’da iki gün süren toplantılarda sadece Irak’tan gelen haberler değerlendirildi.

Yeni kurulan Irak Hükümeti adına bir açıklama yapan Ömer Cabir,yeni hükümetin Birleşik Arap Cumhuriyeti ile beraber bütün Arap dünyasının kurtuluşuna kadar yürümek kararında olduğunu ve topyekün Arap Birliğinin Irak’ın da gayretleriyle kurulacağından emin olduğunu söylemişti.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁷ Albayrak,a.g.e.,s.477

⁴⁰⁸ Ulus,15 Temmuz 1958.

⁴⁰⁹ Ulus,15 Temmuz 1958

Yeni rejimin Batı ile bağlarını koparmamakla beraber Bağdat Paktı'na karşı tutumunun olumsuz olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Hatta Yeni Hükümet Irak İhtilali'nden sonra Irak'ın Pakt'tan çekilmesi sonrası Irak'ın "*Irak'ın emperyalizmle olan son bağlarını da koparması şeklinde*" bir değerlendirme yapmıştı.⁴¹⁰

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılacağı ortaya çıkınca Bağdat Paktı konseyi 28–29 Temmuz 1958'de Londra'da beşinci ve son toplantısını yaptı⁴¹¹. Toplantıya katılan beş devlet paktın ayakta kalması için neler yapılabileceğini tartıştılar. 29 Temmuz'da yayınlanan sonuç bildirisinde paktı daha güçlü kılmak için çalışılacağı ve ABD'nin üç bölge ülkesiyle özel Antlaşmalar yaparak kendilerine gelecek bir saldırıda ABD'nin güvencesine sahip olacakları duyuruldu. Burada imzalanması kararlaştırılan ve Ortadoğu'nun güvenliğini artırması hedeflenen ikili Antlaşmalar 5 Mart 1959 Ankara'da ABD-Türkiye, ABD-İran ve ABD-Pakistan arasında imzalandı.⁴¹²

4.4.2 Genel Sonuçları:

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletlerle her alanda yakınlaşmak üzerine kurduğu politikanın bir sonucu olan Bağdat Paktı Türkiye ve tüm Ortadoğu için önemli sonuçlar doğurdu. Batılı ülkelerce kendisine bir vazife olarak yüklenen Ortadoğu politikası Türk yöneticiler tarafından kesintisiz ve kusursuz bir şekilde uygulamaya çalışıldı. Türkiye Bağdat Paktı ve genel olarak Ortadoğu'daki Batı aleyhtarlığına uzun zaman gözlerini kapamış ve bu tepkileri dikkate almamıştı. Bağdat Paktı kurulurken izlenen katı ve idealist siyaset, pakt aleyhine gelişen olaylar karşısında Türkiye'nin daha yumuşak ve yapıcı bir siyaset izleme imkanı ortadan kalkmıştı.⁴¹³

Demokrat Parti'li idarecilerin Ortadoğu politikasını belirlerken kullandıkları ideolojik bakış açısı Bağdat Paktı'nın Türkiye'yi zor bir durumu sokmasına sebep oldu. Demokrat Parti'nin eski iktidarların her alandaki icraatlarını kötüleme bu alanda da kendini göstermiş ve Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak ve kendilerinden önceki iktidarların bu ülkelere karşı izledikleri kayıtsız politikayı

⁴¹⁰ Cumhuriyet, 25 Mart 1959

⁴¹¹ B.C.A.:030.18/150.42.07-07/08/1958

⁴¹² Turan Ertuğ; "*Türkiye Ve Cento*" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 84/213, 1965, s.91

⁴¹³ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.72.

eleştirmek artık sıradan bir hale gelmişti. Hükümete göre Bağdat Paktı Arap ülkeleri ile ilişkilerde çok önemli bir dönemeçti.⁴¹⁴ Ancak Menderes hükümetlerinin başarısızlığın da etkin rol oynayan faktörlerden biri, amaçlanan siyaseti yürütecek kadro ve olanaklar olmamasıydı. Bu türden eksiklikler ve ön yargıların gölgesinde kurulan Bağdat Paktı Türkiye'yi Arap ülkeleri yakınlaştırmayı hedeflerken bir anda karşı karşıya getirdi. Genel olarak bakıldığında Bağdat Paktı Ortadoğu'da Batı aleyhtarlığını zirveye taşıdı. Arap dünyası içindeki çekişmeye Bağdat Paktı ile beraber Batılı devletler ve Türkiye'nin dahil olması Ortadoğu'da gerilimin artmasına sebep oldu. Kahire ve Bağdat arasında Arap dünyasında hakim olmak için çok eskilere dayanan rekabette Irak'ın Bağdat Paktı'na girmesiyle öne geçmesi ekonomik ve askeri olarak güçlenmesi Mısır'ı endişelendirmişti. Zaten batılı ülkelerle birçok sorun yaşayan Mısır yalnızlık fobisinden kurtulmak için kendine müttefik arayışını hızlandırdı. Bu durum Mısır'ı yürütmeye çalıştığı tarafsızlık politikasından uzaklaştırarak Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmaya itti.⁴¹⁵

Sonuç olarak Bağdat Paktı Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'ya kaymasında etkin rol oynadı. Türkiye'de Bağdat Paktı'nın kurucu üyesi olarak Ortadoğu'da bloklar arasındaki rekabette daha aktif bir biçimde dahil oldu. Bağdat Paktı sonrası Ortadoğu'da artan gerilim ve buna bağlı olarak çıkan krizler Bağdat Paktı dağılıncaya kadar sürerek zincirleme halinde devam etti. Bu krizlerde Türkiye her zaman aktif bir şekilde taraf oldu. Bağdat Paktı ABD için başarısız bir deneyim olmuştu. Çünkü kendi politikası ve çıkarı için hazırladığı bütün planlar, yaptığı asker ve ekonomik yardımlara rağmen dilediği sonuçları alamamıştı. Gerçekten de Bağdat Paktı askeri bakımından önemli bir savunma gücü yaratabilmiş değildi. Türkiye zaten elindeki bütün kuvvetleri NATO emrine verdiği için Bağdat Paktı içinde Batı'nın savunmasına büyük bir katkıda bulunamazdı. İran ve Irak'ın askeri gücü ise, yok denecek kadar azdı. Pakistan'a gelince bu devletin başlıca endişesi Sovyetler Birliği değil Hindistan'dı. Zaten hem Irak ve İran hem de Pakistan Bağdat

---

⁴¹⁴ Dikerdem, a.g.e., s.14.

⁴¹⁵ Aptülaha Akşin, **Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Ortadoğu Meseleleri**, İstanbul; 1959, s.107

Paktı'nı Ortadoğu'nun savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil kendilerine Amerikan yardımı sağlayacak bir araç olarak görmüşlerdi⁴¹⁶

Irak'ın Bağdat Paktı'nı imzalamasıyla Arap birliği içinde büyük parçalanmalar oldu. Bunun en büyük nedeni, ittifaka Irak'ın dışında başka bir Arap ülkesinin katılmamış olmasıydı. Öylece Bağdat Paktı Ortadoğu'yu üçe bölmüştü. Birinci grup, Pakt'a katılan İran, Irak ve Pakistan, ikinci grup Bağdat Paktı'na şiddetle cephe alan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen; üçüncü grup da her iki grubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan bu bölünme Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştıracaktı. Halbuki Bağdat Paktı Ortadoğu'yu Sovyet Rusya'ya karşı birleştirmek amacıyla yapılmak istenmişti.⁴¹⁷ Bununla beraber, Ortadoğu politikaları bakımından Sovyetlerin işini kolaylaştıran da Mısır Başkanı Nasır'ın tutumu olmuştu. Nasır, Arap dünyasını kendi liderliği altında birleştirmek istiyordu. Halbuki Bağdat Paktı ile bu liderlik Türkiye'ye geçmiş gibi görünmekteydi. Bağdat Paktı Nasır'ın tasarılarını alt üst etmişti. Bu sebeple, Nasır Bağdat Paktı'nın kuruluşundan sonra Batı aleyhtarı bir politika takibine başladı. "Süveyş Meselesi" ve bundan doğan 1956 buhranı Nasır'ı büsbütün Sovyetlere yöneltmeye itecekti.⁴¹⁸

Ayrıca devamlı olarak Irak'ın baskısı altında bulunan Suriye 1956 yılında itibaren her gün biraz daha sola kaymaya başlamıştı. Bunun sonucunda da Suriye'de 1957 buhranı yaşanmıştı.⁴¹⁹

Irak açısından bakıldığında ise; Bağdat Paktı ile birlikte Irak'ın Batılı devletler, ABD ve Türkiye ile ilişkileri gelişmiş fakat Sovyetler Birliği ve Arap dünyası tarafından yalnızlığa itilmişti. Sovyetler paktın imzalanmasıyla beraber, Irak ile diplomatik ilişkilerini kesmişti. Irak pakta katılan tek Arap ülkesi olarak Mısır önderliğinde Arap dünyasından tecrit edilmişti. Mısır bu politikası ile Irak'ı Arap dünyasından ezerek paktı başarısızlığa uğratmak için çalışmıştı. Irak bütün bu

---

⁴¹⁶Sönmezoğlu, a.g.e., s.214.

⁴¹⁷Oran, a.g.e., s.626

⁴¹⁸Armaoğlu, **20. Yüzyıl Tarihi ...a.g.e a.g.e.**, s.492.

⁴¹⁹Gönlübol ve Ülman, a.g.e., s.269.

tepkilere rağmen Türkiye ile girdiği bu işbirliği antlaşmasından vazgeçmemiş fakat Irak'ta oluşan iç ve dış baskılar 1958 devriminin yaşanmasına neden olmuştu.⁴²⁰ Pakta bir Arap devletinin alınması Arap dünyasını allak bullak etmiş, Nasır'ı kahraman yapmış, bölgede Sovyet sızmasını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştı.

Sovyetler Birliği'nin Bağdat Paktı'na karşı duyduğu hoşnutsuzluk 1955 Aralık ayında Mareşal Bulganin ile Krutçef'in Asya'ya gezisinden sonra Yüksek Sovyet Şurası'nda yaptıkları konuşmalarda bu pakta karşı oldukları açıkça ortaya çıkmaktaydı. Bu konuşmalarda paktın kurulmasında Türkiye'nin rolüne değinen Krutçef şöyle konuşmuştu:

“Türkiye’de Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yetkileri ellerinde bulundurdıkları sırada bu devletle ilişkilerimiz çok iyiydi.Fakat sonradan bu münasebetlere gölge düşmüştü. Bunun yalnızca Türkiye’nin hatasından ileri geldiğini söyleyemeyiz. Biz de bu ilişkiler üzerine gölge düşüren bazı yanlış beyanatlarda bulunduk. Fakat sonradan bunu tashih eden adımlar attık ve bu devletle dostça ilişkiler kurmak için teşebbüslerde bulunduk. Maalesef, Türk devlet adamları buna aynı biçimde karşılık vermediler”⁴²¹.

Bağdat Paktı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini bozmakla kalmamış, Arap dünyasında Batı emperyalizmin Ortadoğu'daki bir aracı haline getirilirken Türkiye'nin de Irak hariç ve Mısır başta olmak üzere bütün Arap ülkeleri ile münasebetlerinin ya bozulmasına veya gerginleşmesine sebep olmuştu.Bağdat Paktı hiç beklenmeyen bir zamanda ve Menderes'in Ortadoğu'nun en güçlü ve halkçı devleti olan Mısır'la tam yakınlaşma ve hatta Mısır'a hazırlanan bir ziyareti sırasında, birden ilan edildi. Bu olay, Mısır'la yani Ortadoğu'nun tek halkçı ve inkılapçı devletiyle, bütün yakınlaşma hazırlıkların birden kesmişti.Bu nedenle Bağdat Paktı, Menderes hükümeti tarafından her ne kadar Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkisini artırmak düşüncesiyle yapılmış bir girişimse de sonuçta Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden biraz daha uzaklaşmasına yol açan bir niteliğe dönüşmüştü.Çünkü özellikle Mısır'ın etkisiyle diğer Arap ülkeleri ittifaka

---

⁴²⁰Ferhat Başdoğan,“ *Türk-Irak İlişkileri ve Bugünkü Irak*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 104/299, Eylül 1985,s.83

⁴²¹ Gönübol ve Ülman, a.g.e., s.270.

katılmadığı gibi, bu girişimin İngiliz emperyalizminin yeni bir oyunu olarak değerlendirerek Türkiye'ye buna araç olmakla suçlamışlardı.⁴²²

Batı'nın ve Ortadoğu'nun savunmasını kolaylaştıracağı düşünülen Bağdat Paktı bu beklentiyi karşılayamadı. Her şeyden önce askeri bakımdan önemli bir savunma gücü oluşturamadı. Türkiye zaten NATO üyesiydi ve askeri gücünü bu ittifakın emrine vermişti;bunun dışında Bağdat Paktı içinde Batı'nın savunmasına ek bir katkısı söz konusu olamazdı. İran, Irak ve Pakistan'ın askeri güçleri yok denecek kadar az olduğu gibi pakta katılmaktaki temel amaçları da bir Sovyet tehdidinden çok ABD'den daha fazla yardım almak, ayrıca Irak için İsrail ve Pakistan için de Hindistan tehdidini önlemektir.

Arap devletlerinin katılması halinde kendisine karşı güçleneceklerini ve daha sert bir politika izleyeceklerini düşünen İsrail paktı kendisine yönelik olarak algıladı ve politikasını sertleştirdi.⁴²³

Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra, bu pakta tepki olarak Mart 1955'te Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye üçlü güvenlik paktı oluşturmaya karar verdiklerini açıkladılar. Mısır ile Suriye arasında 20 Ekim'de, Suudi Arabistan'la Mısır arasında 27 Ekim'de karşılıklı savunma antlaşmaları imzalandı. 21 Nisan 1956'da da Mısır- Suudi Arabistan-Yemen arasında benzer bir antlaşma imzalandı. Bu sayede, Ortadoğu'da Bağdat Paktı'na karşı bir blok ortaya çıktı.⁴²⁴

Türkiye; Ortadoğu devletlerinin, özellikle Arapların Batı'yla ilişkilerini geliştirmelerini sağlayamadı;Ortadoğu'da önderliği üstlenemediği gibi, Osmanlı geçmişini hatırlatarak yeniden emperyalist politikalar izlemekle suçlandı. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap devletleriyle ilişkileri gerginleşti; Bağlantısızlar nezdinde dışlandı; Bağdat Paktı'nı kendisine yönelik olarak algılayan İsrail'le ilişkileri bozuldu; Süveyş Krizi sırasında Türkiye, İsrail'i kınamış ve daha da ileri giderek Bağdat Paktı toplantısında İsrail'i, Ortadoğu'da barışa ve düzene en büyük tehdit ilan etmişti.⁴²⁵

---

⁴²² Arı,a.g.e.,s.306

⁴²³ Oran,a.g.e.s.627

⁴²⁴ Armaoğlu,a.g.e, **20.Yüzyıl Tarihi ...**a.g.e s. 528.

⁴²⁵ Soysal,a.g.e.,s.215

Bunalımdan sonra ise, Bağdat Paktı'nı ayakta tutmak için, Tel-Aviv'deki temsilcilik düzeyini maslahatgüzarlık düzeyine düşürmeye ve Filistin konusunda bir çözüme ulaşılmadan görevine dönmekle koşuluyla, temsilcisini geri çekmeye karar verdiğini açıklamıştı.⁴²⁶ Ancak Ankara yönetimi,İsrail'i tamamen gücendirmekten kaçınmış ve İsrail'e Ankara'nın dost kalacağını iletmişti.⁴²⁷ Bu buhran sırasında Türkiye tarafından uygulanan politika, ABD'nin politikasıyla örtüşmüştü.

1958 Irak Devrimi sonrasında iki ülke arasında Ortadoğu'da Arap milliyetçilik akımları ve Sovyetler Birliği'nin etkisinin artmasından kaynaklanan ortak endişeden dolayı bir yakınlaşma başlamıştı.

Türkiye-İsrail ve İran, Arap olmayan ülkeler arasında Arap milliyetçiliği ve Sovyet askeri uzmanlarının, Mısır ve Suriye'de etkin olması karşısında Sovyet yayılcılığını durdurmaya yönelik 1958 yılında bir ittifak oluşturmuşlardı. Süveyş Bunalımından sonra soğumaya başlayan Türk-İsrail ilişkileri, kısa süre sonra tekrar eski düzeyine yükselmeye başladı. Bunun en önemli nedeni, Mısır, Suriye ve Irak'ta yaşanmakta olan gelişmelerdi. Mısır'da General Cemal Abdül Nasır'ın iktidara gelmesiyle izlemeye başladığı Pan Arabist politikalar ve Sovyetler Birliği ile yakın ekonomik ve askeri ilişkiler içine girmesi İsrail'i endişelendirmekteydi. Öte yandan, Suriye'nin de benzer şekilde Sovyet askeri yardımından yararlanmaya başlaması ve Türkiye'nin güneyinde ciddi bir tehdit oluşturması, Ankara'nın hoşuna gitmemekteydi. Burada İsrail ile oluşturulan Pakt için bir parantez açmak gerekir; 1957 yazında Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerginlik, 1958 21 Şubat'ında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı altında birleşmeleri⁴²⁸ ve Temmuz 1958'de General Kasım önderliğinde gerçekleşen darbe sonrasında Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Ankara'nın güvenlik endişelerini artırdı. Irak darbesinin gerçekleştiği günlerde, komşularından en az Türkiye'nin hissettiği kadar büyük tehdit algılayan İsrail, Ortadoğu bölgesinde yeni bir paktın oluşumu için girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

---

⁴²⁶ Oran,a.g.e.,s.629

⁴²⁷ B.C.A.:30.01/133.862.03-22/01/1957

⁴²⁸ Ulus,23 Şubat 1958

İsrail Başbakanı David Ben Gurion tarafından yürütülen son derece gizli çalışmalar sonucunda, bölgenin Arap olmayan ülkeleri Etiyopya ve İran'la birer güvenlik işbirliği antlaşması imzalanmıştı.⁴²⁹ Ben Gurion, “Çevresel Pakt” olarak adlandırdığı bu oluşuma Türkiye'nin de dahil olmasını istiyordu.Çünkü ona göre, “iç hilalde yaşayan Müslüman Araplar'ın düşmanlığı ancak dış hilalde yaşayan Müslüman Türkler'in dostluğuyla” dengelenebilirdi.⁴³⁰ Türkiye'nin bu pakta katılımını sağlamak için Ben Gurion, Dışişleri Bakanı Golda Meir'le birlikte 28 Ağustos 1958'de gizlice Türkiye'ye geldi. Arap Ortadoğusu'na uçaktaki arıza nedeniyle zorunlu iniş yapıldığını söyledi.⁴³¹ Ankara'da Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile görüşen İsrail heyeti Tel Aviv'e dönerken Türkiye'nin pakta dahil olmayı kabul etmesinden duydukları memnuniyeti saklamıyorlardı.İsrail Başbakanı Ben Gurion Çevresel Pakt'ının girişimlerine başlamadan önce, ABD Başkanı Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles'in olumlu görüşlerini almıştı. Zira ABD'nin desteği olmadan böyle bir oluşumun başarıya ulaşma şansının az olduğunun bilincindeydi.

Pakt, üye ülkelerin Nasırcı ve komünist akımlara karşı ortak hareket etmelerini öngörüyordu. Ayrıca, bilimsel ve ekonomik işbirliğinin artırılması amaçlanıyordu.

Çevresel Pakt'ın kurulmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler, Süveyş Krizi öncesindeki canlılığına kavuştu ancak, 1960'lı yılların ikinci yarısında gelişen olaylar bu işbirliğinin kısa süreli olmasına neden olmuştu.

Türkiye Batı'dan da beklediği desteği alamadı. Özellikle 1955'ten sonra ABD ekonomik yardımlarında görülen düşüş bunun en açık göstergesiydi. DP hükümeti Bağdat Paktını imzalarken temel hareket noktası olan Ortadoğu'yu "komünist tehlikeden koruma" ve "Batı'nın çıkarlarını savunma" konusundaki tu-

---

⁴²⁹http://www.mulkiyederigi.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=93&Itemid=2*Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış, Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XXI Sayı: 202,s.32

⁴³⁰Hasan Köni, "Mısır-Türkiye-İsrail Üçgeni", *Avrasya Dosyası*, C: I, No. 3 (Sonbahar 1994), s. 47.

⁴³¹Öke ve Mütercimler,a.g.e.,s.247

tumunu iktidardan düşene kadar sürdürecektir ve bu dönemde yaşanan tüm Ortadoğu bunalımlarında Batı'nın gözü kapalı müttefiki olarak davranacaktı.⁴³²

4.4.3. Ortadoğu'da Bunalım ve Krizler

Bağdat Paktı'nın var olduğu dönemde yaşanan bunalım ve krizlere değinmeden önce Türkiye'nin o dönemin dış politik görüşünü çok iyi açıklayacak olan Bandung konferansı ve etkilerini incelemekte yarar olduğu düşünülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Avrupa Devletlerinin sömürgesi bulunan irili ufaklı birçok Asya ve Afrika ülkesi, önce kendi kurtuluş mücadeleleri, sonra da Birleşmiş milletlerdeki sömürgeciliğe karşı devletlerin yardımıyla bağımsızlıklarını kazandıkları zaman iç kuruluşları ve yönetimleri bakımından zayıf, uluslararası ilişkileri bakımından da tecrübesiz ve yalnızdılar. Bu bakımdan, eninde sonunda şu, ya da bu biçimde yeniden büyük devletlerin nüfuzu altına girmekten endişe duymuşlar ve kendi aralarında işbirliği yaparak bu endişelerini gidermek istemişlerdi. Bu amaçla Birmanya, Seylan, Hindistan, Pakistan ve Endonezya'nın 1954 Aralığında Bogor'da yaptıkları toplantıda, 18 Nisan 1955 yılında Bandung'da, bir konferans toplanması için karar alınmıştı.⁴³³

Bu konferansa 29 devlet katılmıştı. Bu devletlerin içinde Türkiye ile birlikte, İran, Irak, Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Ortadoğu devletleri de bulunmaktaydı ve bu konferansa NATO üyesi olarak yalnız Türkiye katılmıştı. Türkiye'yi konferansta dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu temsil etmiş ve tarafsızlık politikasının dünya ülkelerinde gerilime, savaşlara ve yine sömürgelelere yol açacağını ifade etmişti.

Tarafsızlık siyasetinin vereceği sonuca bir örnek olarak, iyi niyetli fakat yanlış yola sürüklenen Çekoslovakya'nın akıbetini gösteren böyle bir yolun doğuracağı tehlikeler konusunda konferansa katılanları uyarılmıştı. Zorlu; hür milletleri Kuzey Atlantik Paktı, Balkan Paktı, Türk-Pakistan ve Türk-Irak Paktları

---

⁴³² Oran, a.g.e., s.628

⁴³³ Mehmet Gönübol, *A Short Appraisal Of The Foreign Policy Of The Turkish Republic (1923-1973)*, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ*, XIV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976, s.7

ile Güneydoğu Asya Müdafaa Parktı gibi ittifaklar yapmaya sevk eden şeyin tecavüz tehlikesi olduğunu ileri sürmüştü. Zorlu'ya göre; *“Eğer bugün sulh ve güvenliğin muhafaza edilebileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin tecavüzün muaffak olmadığını ve olamayacağını göstermelerindedir.”*⁴³⁴

Ayrıca Zorlu, Türkiye'nin NATO üyesi olmasındaki asıl amacın, Türkiye'nin varlığını sürdürebilmesini güven altına almak için olduğunu söylüyordu. Bu nedenle Zorlu'ya göre, Türkiye “barışın bir kalesi” idi. Görüldüğü gibi Türkiye NATO'yu ve genellikle Batı Bloğunu savunmakta, konferansta her türlü blokların ve bloklaşmanın aleyhinde olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin, karşısına çıkmış bulunuyordu.⁴³⁵

Bunlar Türkiye'yi Batının sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük hoşnutsuzluk duymuşlardı. Bu Konferans'ta Mısır, Üçüncü Dünya'nın lideri olarak övgü alırken Türkiye, NATO'yu şiddetle savunması ve bağlantısızlık, tarafsızlık, sosyalizm ve komünizme karşı azarlayıcı tutumu nedeniyle dışlanmıştı.⁴³⁶

Fatin Rüştü Zorlu, sonradan yaptığı bir konuşmada; Türkiye'nin Bandung'a Batı'nın sözcülüğünü yapmak üzere ve Batı'nın ısrarı üzerine gittiğini açıkça söylemişti. Gerçekten Başbakan Yardımcısı Zorlu, 1956 Dışişleri Bakanlığı bütçesinin TBMM'de görüşülmesi sırasında yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: *“Bize düşen vazife vazıhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü, önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakika gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde fena olacak dediler”*⁴³⁷

Bandung Konferansı'nın milletlerarası politikada önemli bazı sonuçları olmuştu. Bunların birincisi Asya-Afrika devletlerinin, kendi aralarında kesin bir örgütlenmeye gitmemekle beraber, Birleşmiş Milletler içinde yeni ve etkili bir blok

---

⁴³⁴ Bağcı, **Demokrat Parti...** a.g.e., s.61

⁴³⁵ Gönlübol ve Ülman, a.g.e., s.275.

⁴³⁶ Kemal H.Karpat, a.g.e., s.175.

⁴³⁷ Gönlübol, aynı yer.

olarak belirlenmeleri idi.Türkiye'nin bu bloğun Birleşmiş Milletlerdeki toplantılarına katılmakla beraber,birçok konuda özellikle sömürgecilikle ilgili olanlarda, Batı ile birlikte harekete devam ettiğini göstermişti. Bandung Konferansı'nın Milletlerarası politika bakımından ikinci önemli sonucu “barış içinde bir arada yaşama” ve “tarafsızlık” görüşlerini kuvvetlendirmesi ve bunların Asya-Afrika Devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesini sağlamış olmasıydı.Oysa Türkiye bu gelişmeyi küçümsemiş, ya da tehlikeli adletmiş görünmekte idi.

4.4.3.1.Süveyş Bunalımı

Nasır, iktidara geldikten sonra güçlü bir Arap milliyetçiliği politikası izlemeye başladı. Nasır,1954 öncesinde daha çok Mısırlılık duygusuna önem veriyordu. Bu duyguyu güçlendirmek için İngiliz, Türk karşıtlılığının yanında Arap karşıtlığını da kullandı.Nasır'ın Mısırlılık düşüncesinden Araplık düşüncesine geçişinde bölgedeki siyasi durumun büyük etkisi vardı. Araplar üzerinde hakimiyet kurmak Nasır'ın Arap milliyetçiliği düşüncesinin temeli oldu. Mısır'ın bu dönemde Batı ile ilişkilerinde en önemli sorun Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz askeri varlığıydı. General Necip Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz askerlerinin geri çekilmesi için Mısır'ı ziyareti sırasında ABD Dışişleri Bakanı Dulles'dan arabuluculuk yapmasını istedi.Ancak bu yöntem de işe yaramadı.⁴³⁸

Bu dönemde Mısır ile Türkiye ilişkilerinde de bazı sıkıntılar vardı. Ortadoğu Komutanlığı teklifinin altında imzası olan Türkiye, daha bu sorunu çözmeden diplomatik bir kriz nedeniyle Mısır'la karşı karşıya geldi.Mısır Büyükelçisi Hulusi Fuat Tugay,Mısır hükümeti tarafından Aralık 1953'de diplomatik nezaketi aşan söz ve davranışları nedeniyle Ankara'ya geri çağrılması istenmişti.⁴³⁹ Tugay,Mısır'ın şimdiki yöneticilerinin memleketlerini felakete sürüklemekte olduğunu söylemişti.⁴⁴⁰

---

⁴³⁸ Ulus, 8. Haziran 1953

⁴³⁹ B.C.A.: 30.01/104.647.04-13/01/1954.

⁴⁴⁰ Ulus,6 Ocak 1954

Ancak bu uyarıdan kısa süre sonra 2 Ocak 1954 tarihinde Kahire Operası'nda Nasır ile Hulusi Fuat Tugay arasında çıkan tartışma sonrası Hulusi Fuat Tugay'ın 24 saat içinde Mısır'ı terk etmesi istendi. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir sarsıntıya yol açtı.⁴⁴¹Türk hükümeti Mısır'a protesto notası verdi.⁴⁴²

Arap basını bu olay geniş yer verdi. *Al-Kabas* adlı Arap gazetesinde çıkan makalede Hulusi Tugay'ın özellikle eski Mısır prenslerinden olan eşinin mallarına devlet tarafından el konulmasından sonra Mısır hükümetini her fırsatta eleştirdiğini ve diplomatik kimliğini unutarak Mısır'da rejim muhalifleri ile yan yana hareket ettiğini ve ilişkilerin kesilmesine sebep olacağını muhakkak olduğunu yazıyordu. *Al-Tahrir Al-Arabi* gazetesine demeç veren Mısır Savunma Bakanı ve İhtilal Konseyi üyesi Latif Bağdadi Mısır hükümetinin Hulusi Tugay'ı Mısır'dan çıkarma kararı alırken bu hareketinin yol açacağı her türlü sonucu göz önüne aldığını belirtti.⁴⁴³

Bunalıma giden süreçte yaşananlar,Mısır'ın Bağdat Patı'na karşı giriştiği diplomasi ve propaganda saldırısı; Birleşik Amerika'nın Nasır tarafından istenilen askeri yardımı kendi şartıyla vermek istemekte ısrar etmesi ve Kahire'nin bunun üzerine Sovyetler Birliği'nden askeri yardım almaya başlaması, ayrıca Batılıların Aswan Barajının yapılması için yardım teklifi, Nasır'ın bu teklifi kabulde gecikerek Sovyetlerle yeni yakınlaşmalar kurmasıydı.⁴⁴⁴

Başbakan Nasır bir yandan Batı'dan gelen teklifleri askıda bırakırken, öte yandan da Batılıların hoşuna gitmeyen dış politik davranışlarına devam etmişti.Bu arada 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler de kurmuştu. Bu davranışlar Amerikan kamuoyunda ve Kongresi'nde Mısır aleyhtarı bir havanın doğmasına yol açtığı gibi barajın finansmanın en önemli kısmını yüklenen Dünya Bankası da Mısır'ın en önemli gelir kaynağı olan pamuk ürününün hemen hemen tamamının Sovyetler Birliği'ne satılacağını anlayarak, vereceği kredinin

---

⁴⁴¹ Dikerdem,a.g.e.,s.80

⁴⁴² Ulus,7 Ocak 1954

⁴⁴³ B.C.A.: 30.01/104.647.02-07/01/1954.

⁴⁴⁴ Öke ve Mütercimler,a.g.e.,s.192

geleceğinden endişe duymaya başlamıştı.İşte, bütün bu gelişmeler üzerine, Birleşik Amerika ve İngiltere, 19-20 Temmuz 1956'da Aswan Barajı konusundaki tekliflerini geri aldıklarını açıklamışlardı.⁴⁴⁵

İki batılı devlet böyle yaparken, herhalde Sovyetler Birliği'nin Nasır'a kendi reddettikleri yardımı veremeyeceğini ve bu durum karşısında Mısır liderinin itibarının içte ve dışta önemli biçimde sarsılacağını düşünüyorlardı. Öte yandan, aynı davranışla taraf tutmamanın ve geçimsiz görünmenin dış yardım bakımından Batı bağıllığından daha karlı olduğu yolunda şikayetlerde bulunan Türkiye ve Batı'ya bağlı öteki bazı devletlerin bu şikayetlerini duymazlıktan gelmediklerini de göstermek istemişlerdi.Ancak, işin sonunda bu davranış Mısır'ın Batı ile işbirliği yapabileceği konusunda,son ümitleri de ortadan kaldırdığı gibi; Nasır'ın durumunu sarsacağına, “Batı emperyalizmine kafa tutan adam olarak”, bağlantısız devletlerarasındaki itibarını da yükseltmişti.⁴⁴⁶

Nasır bu karar üzerine hemen harekete geçti.İlk önce Sovyetler Birliği ile temas kurdu. Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını duyurmadan önce Sovyetler Birliği'nin Kahire Büyükelçisi Sepilof,Aswan Barajı'nın inşası için hükümetinin Mısır'a kredi vermeye hazır olduğunu duyurdu.⁴⁴⁷Mısır hükümeti 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirildiğini duyurdu.⁴⁴⁸

Bu karar üzerine ABD, İngiltere ve Fransa Londra'da Süveyş sorununu görüşmek üzere bir konferansın toplanacağını bildirdi. Konferansa 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerle Süveyş Kanalı'ndan en fazla yararlanan 22 ülke katıldı. 16 Ağustos 1956'da başlayan konferansta ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in adını taşıyan plan tartışıldı.Plan Süveyş Kanalı'nı 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne uygun olarak serbest bir uluslararası su yolu olmasını ön görüyordu. Aynı zamanda Mısır'ın Kanal'dan daha fazla gelir elde etmesini sağlayacak bir düzenlemeyi içeriyordu. Sovyetler Birliği'nin konferans süresince itiraz ettiği iki nokta, konferansın daha geniş katılımlı olması gerektiği ve 1888 İstanbul Sözleşmesi'ne ek

---

⁴⁴⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.81

⁴⁴⁶ Gönübol,a.g.e.s.279

⁴⁴⁷ Ulus, 25 Temmuz 1956.

⁴⁴⁸ Öke ve Mütercimler,a.g.e.,s.193

olarak Mısır'ın hükümlerlik haklarına tanıyan yeni bir antlaşma yapılmasıydı.⁴⁴⁹

Dulles'in planının Mısır tarafından reddedilmesi üzerine yeni bir plan hazırlamak için hazırlıklara başlandı.⁴⁵⁰

Kahire'de yapılan görüşmelerde sonuç alınmayınca İngiltere ve Fransa tutumunu daha da sertleştirdi. Fransa Başbakanı Mollet ve Dışişleri Bakanı Pineau ile beraber 10-11 Eylül 1956 tarihleri arasında İngiltere'ye yaptıkları ziyaret sonrasında İngiltere ve Fransa'nın, Kahire görüşmelerinden çıkan sonuç karşısında alınacak tedbirleri tam bir uzlaşma ile hayata geçirmeye kararlı olduklarını bildirerek askeri hareketin ilk işaretini verdiler.⁴⁵¹

19-21 Eylül 1956 tarihleri arasında İkinci Londra Konferansı'nın toplanmasına karar verildi. Bu konferansa ilk konferansta ABD planını kabul eden 18 ülke davet edildi.⁴⁵² Ayrıca ilk konferanstaki görüşlerin tekrarlandığı bir bildiri yayınlandı. Konferansta Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği kuruldu. Türkiye, bağlı olduğu ittifaklar ve barış için çaba gösteren dış siyasetine uygun olarak 27 Eylül 1957 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bu Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği'ne katıldı.⁴⁵³

İngiltere ve Fransa'nın diplomatik yollarla sorunu çözmek için girişimleri devam etti. İki ülke 23 Eylül 1956'da BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Süveyş Sorunu'nun konseyde görüşülmesini istedi. 24 Eylül'de de Mısır, Güvenlik Konseyi'ne İngiltere ve Fransa'yı şikayet etti. 5-12 Ekim 1956 tarihleri arasında süren görüşmeler sonrasında Mısır'ında desteklediği "Altı Prensipten" adı verilen esaslar üzerinde uzlaşmaya varıldı. Altı Prensipten hem Mısır'ın hükümlerlik haklarına saygı gösterilmesini hem de kanaldan geçişin serbest olmasını ön görüyordu. Ancak alınan kararlar soruna bir çözüm getirmeden. Ne İngiltere ve Fransa'nın ne de Mısır'ın tavrında bir yumuşama olmadı.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁹ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....**, a.g.e., s.82.

⁴⁵⁰ Ulus, 10 Eylül 1956.

⁴⁵¹ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.85.

⁴⁵² Ulus, 19 Eylül 1956.

⁴⁵³ B.C.A. : 030.18/144.80.3- 27/09/ 1956

⁴⁵⁴ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.86.

İsrail,İngiltere,Fransa Mısır'a müdahale kararı aldılar ve askeri harekatı başlattılar.⁴⁵⁵ Eisenhower Amerikan halkına hitaben yaptığı konuşmada, müdahalenin hata olduğunu belirtmişti.⁴⁵⁶

İngiltere savaşa olan tepkilerden dolayı 3 Kasım'da Mısır'a ateşi kesmek için üç şart ileri sürmüştü; İsrail ve Mısır barışı korumak için milletlerarası bir polis teşkilatının sınırlarına girmesine razı olacaklar;İsrail ve Arap devletleri barış antlaşması yapıncaya kadar ve Süveyş sorunu tam olarak bitinceye kadar milletler arası polis teşkilatının bölgede kalmasına izin verecekler;Milletlerarası polis kuvveti kuruluncaya kadar İngiliz ve Fransız birlikleri Mısır ile İsrail arasında mevzi olacaklar.⁴⁵⁷

Bunun üzerine Nasır Mısır'ın hakları ihlal edilmemek şartıyla Birleşmiş Milletler polis teşkilatının gelmesini kabul etmişti. ABD'nin ateşkes önerisini destekleyen Türkiye, Birleşmiş Milletler'de de bu yönde oy kullandı. Bunun sonucunda önerge Birleşmiş Milletler de 4'e karşı 64 oyla kabul edilmesi üzerine İngiltere 6 Kasım 1956'da ateşkes ilan etti⁴⁵⁸.Böylece 7 Kasım akşamı saat 02.00'den itibaren Kanal bölgesinde taraflar arasında ateşkes yürürlüğe girmişti.⁴⁵⁹

Süveyş Krizi Türkiye'nin Bağdat Paktı'na yeni üyeler katmak için yoğun bir diplomasi yürüttüğü bir anda meydana geldi. Türkiye'nin Bağdat Paktı'nı genişletmek için yürüttüğü politikanın önünde en büyük engellerden biri de Mısır'dı. Türkiye Nasır'ın Doğu Bloğu ile girdiği ilişkilerden rahatsızdı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye ile yakın temasta olması ve askeri ve ekonomik yardım da bulunarak gelişmesi sağlaması Türkiye'yi tehdit ediyordu.⁴⁶⁰

Türkiye bu ilişkiler sebebiyle Mısır'a yaptırım uygulanması için ABD'de nezdinde girişimlerde bulundu. Türkiye, bu yüzden ABD'nin Aswan Barajı'nın finansmanından vazgeçmesinin memnuniyetle karşıladı. Ancak Batılı ülkeler gibi

---

⁴⁵⁵ Hürriyet, 31 Ekim 1956

⁴⁵⁶ Vatan,2 Kasım 1956

⁴⁵⁷ Hürriyet, 4 Kasım 1956.

⁴⁵⁸ Sabit Duman, "*Ortadoğu Krizleri Ve Türkiye*",**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.326

⁴⁵⁹ Hürriyet, 13 Kasım 1956

⁴⁶⁰ Haluk Ülman, "*Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt No. XXI, No. 4 (Aralık 1966) s.272.

Türkiye’de Nasır’ın buna cevabının Süveyş Kanalı’nı millileştirmek kadar sert olacağını tahmin etmedi.⁴⁶¹

Türkiye, ABD ve İngiltere ile beraber Nasır’ın aldığı millileştirme kararını kınayan ilk devletlerden biri idi. Ancak Türkiye’nin kınama kararını alırken üzerinde durduğu husus, bu durumun kendi dış ticaretine zarar vereceği endişesinden çok Batılı ülkelerle ortak hareket etme isteğinden kaynaklanmaktaydı. Kriz genişleyip askeri müdahale başlayınca Türkiye bir anda Süveyş Krizi’nin içinde buldu. Bu aşamada Süveyş Krizi’nin Türkiye’yi ilgilendiren iki boyutu devreye girdi. Öncelikle Türkiye 1888 İstanbul Sözleşmesi ve 1954 İngiliz-Mısır Antlaşması’na taraf olduğundan Süveyş Kanalı’ndaki askeri hareket hukuki olarak kendisini ilgilendiriyordu. İkinci olarak üyesi olduğu Bağdat Paketi’ne üye bir devlet bu saldırının içinde yer aldı. Müttefikleri olan İngiltere’nin bu hareketine Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini de hesaba katarak tepki göstermeliydi.⁴⁶²

Türkiye, Süveyş Kanalı’nın millileştirilmesi kararına ilişkin ilk resmi görüşlerini Birinci Londra Konferansı’nda verdi. Konferansta Türkiye’yi temsil eden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Nuri Birgi Türkiye’nin kriz hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıkladı: *Mısır’da dahil olmak üzere tüm devletler Süveyş Kanalı’ndan serbest geçişi sağlamak zorundadır; Süveyş Kanalı sorunu tamamen uluslararası bir sorundur; Bu sorunun çözümü için aranacak çare her ülkenin özellikle de Mısır’ın hukuki menfaatlerine uygun olmalıdır.*⁴⁶³

Türkiye bazı değişiklikler yapılmasını istemekle beraber Birinci Londra Konferansı’nda ABD’nin planını destekledi. Mısır Devlet Başkanı Nasır, Türkiye’nin konferansta ABD planını desteklemesinden rahatsız olduğunu açık bir şekilde belirterek Türkiye’nin geçmişte yaşadığı Boğazlar Sorunu ile Süveyş Kanalı ile ilgili krizin yakın benzerlik taşıdığını ifade etti ve Türkiye’nin bu konuda arabuluculuk yapmasını istedi.⁴⁶⁴ İngiltere’den gelen açıklamalar Bağdat Paketi’nin Tahran toplantısına davet edilememenin kendilerini çok da rahatsız etmediği

---

⁴⁶¹ Sever, a.g.e., s. 157.

⁴⁶² Kürkçüoğlu, **Türkiye’nin Arap Politikası’na....** a.g.e., s.91.

⁴⁶³ Ayın Tarihi, No:273, Ağustos 1956, sf. 115.

⁴⁶⁴ Ulus, 19 Ağustos 1956.

yönündeydi. Türkiye,İran, Pakistan ve Irak Başbakanlarının demecine karşılık İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü; “*Majeste Kraliçe Hükümeti Ortadoğu’da meydana gelen çok vahim durum karşısında Bağdat Paktı müttefiklerinin duymakta olduğu endişeyi tam bir anlayışla karşılamaktadır. Hükümet bu bölgede umumi bir ateşin çıkmasını önlemek için yegane çarenin Mısır ile İsrail’i ayırmaya yönelik hareket olduğuna inanmaktadır. Majeste Kraliçe Hükümeti Irak, İran, Pakistan ve Türkiye hükümetleri tarafından girişilmiş olan teşebbüsü takdirle karşılamaktadır.Bu hükümetlerin gerek tek gerekse ortak ifade etmiş oldukları görüşler, Mısır’da askeri harekate son vermek kararı üzerinde çok etkili olmuştur. Erken bir çözüm şekli hakkında dört hükümetin ifade etmiş olduğu dostane ve yapıcı tavsiyeleri İngiltere Hükümeti büyük bir dikkatle ele almış olup Bağdat Paktı’nın üyeleri tarafından formüle edilmiş olan tekliflerin kendi görüşlerine uyduğunu ifade de İngiltere Hükümeti bahtiyarlık duyar.*⁴⁶⁵ şeklinde açıklama yapmıştı.

Kriz bitince 17 Kasımda paktın Müslüman üyeleri paktın geleceği görüşülerek İngiltere'nin Pakt’a kalması kabul edildi.ABD’de Bağdat Paktı üyelerini her bakımdan desteklediğine yönelik bir açıklama yaptı.⁴⁶⁶

Irak'ın endişelerini ortadan kaldırmak, Irak'ın kamuoyundaki itibarını artırmak için Türkiye,İsrail'le ilişkilerinin gözden geçirmesi bir bakıma Irak'ın Arap dünyasındaki prestijini artırmaya yönelik çabalardı. Menderes hükümeti bu nedenle İsrail'le ilişkilerini tam olarak kesmese de Tel Aviv'deki Büyükelçisini geri çekti.⁴⁶⁷

Irak ise Mısır’a 200 bin İngiliz Lirası yardımda bulunmuş,bir milyon İngiliz Liralık yardım sağlanabilmesi içinde bir komite kurmuştu.⁴⁶⁸

Süveyş buhranı, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki durumunu daha da güçlendirmişti.Hatta denilebilir ki, İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı ve ABD'nin kapatmaya çalışacağı boşluğu aslında SSCB doldurmuş olmaktaydı. Süveyş

---

⁴⁶⁵ B.C.A.: 30.01/35.215.13-9/11/1956.

⁴⁶⁶ Vatan,30 Kasım 1956

⁴⁶⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 28.12.1956,Cilt:2,İçtima:50, s.331.

⁴⁶⁸ B.C.A.:30.01/133.864.02-14/11/1956

buhranının Nasır'ın zaferiyle kapanması, Ortadoğu'daki Batı aleyhtarı güçlerin durumunu kuvvetlendirmişti.⁴⁶⁹

Süveyş krizi boyunca Sovyetlerin Mısır yanlısı politikası sonucu, bölgede hakim olmasından dolayı, Türkiye açısından Ortadoğu'daki komünist tehlikesi gündün güne artıyordu.⁴⁷⁰

Özellikle Suriye'deki askeri yönetimin Sovyet askeri yardımlarıyla silahlandırılmasının ise, bölge için büyük tehlike olacağına inanıyordu. Sovyetler Birliği'nin gönderdiği silahların Türkiye üzerinde olan etkisi, Türkiye'nin bölgedeki politik istikrar konusunda duyduğu endişeydi. Menderes Hükümeti şimdi NATO ile Bağdat Paktı arasında bir bağlantı kurmak için uğraşıyordu. Bu düşünce ile Başbakan Menderes, 9 Kasım 1956'da Paris'teki NATO toplantısına gitmişti.

Bu toplantıda ABD Hükümeti'nin yaptığı açıklamada, iki pakt arasında bir sıkı işbirliğine karşı tavır takınmayacağını bildiriyordu. Bu açıklama aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu'da yeni bir politikasına işaret ediyordu. Arap milliyetçileri için ise, ABD'nin bu yeni politikası, bölgede "daimi bir polis" rolünü üstlenmek için kullanacağı bir araçtı. ABD hükümeti, Bağdat Paktı ülkelerine karşı yapılacak herhangi bir saldırı karşısında bu ülkeleri koruyacağını yayınladığı bir beyanname ile ilan ediyordu. Muhtemel saldırgan ülkeler olarak da Sovyetler Birliği ve Suriye gösteriliyordu. İngiltere bu beyannamede saldırgan bir ülke olarak gösterilmiyordu. Beyanname şunu vurguluyordu: Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlıklarını sürdürebilmek için ortaklaşa gayret gösteren ülkeleri destekleyeceğini bu beyanname ile bir defa daha onaylamıştı. Bu üyelerin toprak bütünlüğü veya siyasi bağımsızlıklarına karşı bir tehdit ABD tarafından büyük bir ciddiyetle gözden geçirilecekti.⁴⁷¹

Arap Devletleri de 13-14 Kasım'da yaptıkları toplantıdan sonra yaptıkları beyanatta eğer İngiltere, Fransa ve İsrail Birleşmiş Milletler'in kararına uymazlarsa kendilerine tanınan hak dolayısıyla kuvvet kullanacaklarını ifade etmişlerdi.⁴⁷²

---

⁴⁶⁹ Kürçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e.,s.91

⁴⁷⁰ Duman, a.g.m.,s.328

⁴⁷¹ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan....**,a.g.e.,s.248

⁴⁷² B.C.A.:30.01/62.381.14-15/11/1956

ABD'nin, Türkiye'nin, Irak'ın ve Pakistan'ın pratikte savunmalarını üstlenmesi sonucu, NATO ile Bağdat Paktı arasındaki doğrudan bağlantı böylece dolaylı olarak

gerçekleşmiş oluyordu. Bunun sonucu olarak da Menderes Hükümeti hedefine ulaşmış oluyordu. Çünkü ABD bölgedeki tüm siyasi, askeri gelişmelerde belirleyici bir rol oynamak zorunda kalacaktı. Bu rol 1957 yılı başlarında açıklanan "Eisenhower Doktrini" ile başlayacaktı.⁴⁷³

Eisenhower Doktrini ile ilgili kısa bir bilgi vermek gerekirse; General Eisenhower'ın Truman doktrininden yaklaşık 10 yıl sonra, 5 Ocak 1957'de açıkladığı doktrin, Truman Doktrini'ni siyasi anlamda tamamlayan belge idi.

Eisenhower, İsrail'in 1956'da İngiltere ve Fransa ile birlikte Araplara savaş ilan etmesi, Süveyş'in işgali ve buna ABD'nin gösterdiği tepkinin ardından, Avrupalıların bölgeden çekilmesinden sonra oluşan boşluğu Amerikan gücü ve ekonomik yardımıyla doldurmak ve SSCB'nin bölgede yükselen prestijinin önüne geçmek için, 1957'de Kongre'den özel bir yetki talebinde bulunmuştu. Bu talep davet edildiği takdirde, ABD'nin Ortadoğu'da askeri ve siyasi müdahalelerde bulunabileceğini ilan etmişti. Doktrin, aynı zamanda ikili ve kolektif ilişkiler yoluyla, bölge devlet ve halklarına komünizm tehlikesinin anlatılmasını, bir yandan da ekonomik sıkıntılarını gidermek yoluyla bu ülkeleri güçlendirmeyi öngörmekteydi.⁴⁷⁴ Eisenhower doktrinini bölgede Türkiye, İran ve Irak hemen desteklemiş, fakat resmen, yalnız Libya ve Lübnan kabul etmişti.⁴⁷⁵

Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'da ABD Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Doktrin kesinlikle gerekli olduğu ve iyi tesirler bırakacağını ifade etmişti.⁴⁷⁶

Doktrin temel amaçları şunlardı: Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki askeri ve ideolojik yaklaşmayı önlemek; İngiltere'nin Ortadoğu'daki prestijini hemen tamamen yitirmesinden sonra, Batı Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin kendi ekonomik

---

⁴⁷³ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan....**, a.g.e., s.249

⁴⁷⁴ Armaoğlu, **Ortadoğu Komutanlığı'ndan....** a.g.e., s.240

⁴⁷⁵ Sander, a.g.e., s.152.

⁴⁷⁶ B.C.A.:30.01/40.236.11-25/03/1957

ve güvenlik politikası çıkarlarını takip etmek; Sovyetler Birliği'nin hali hazırda, Ortadoğu'da bir süper güç olarak bölgede yer almasından sonra, Ortadoğu'da bir "askeri güç dengesini" yaratmak. Albay Nasır'ın sonu gelmeyen talepleri ve Moskova'ya gittikçe daha bariz bir şekilde yanaşması, Ortadoğu meselesinin halledilmesi gerektiğine, ayrıca Kahire hükümetinin sürekli engeller çıkarması, Amerikan idarecilerini, hızlı bir şekilde hareket zamanının geldiğine inandırmıştı.⁴⁷⁷

Sovyet Rusya, Eisenhower Doktrini'nin Ortadoğu'ya barış değil savaş getireceğini söylemiş ayrıca ABD'nin asıl amacının Ortadoğu devletlerini kendi egemenliği altına almak olduğunu da belirtmişti.⁴⁷⁸

Eisenhower Doktrini'nin açıklanmasından kısa bir süre sonra, 19-20 Ocak tarihleri arasında Bağdat Paketi'nin dört bölgesel devletinin başbakanları Ankara'da toplanmışlar ve 21 Ocak'ta yayınlanan ortak bir tebliğle, Eisenhower planını benimsemişlerdi. Ayrıca, üye devletler arasında ekonomik işbirliğinin kurulmasını amaçlayan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD= Regional Cooperation for Development) ortaya çıkmıştı.⁴⁷⁹

4.4.3.2.Suriye Krizi

Eisenhower Doktrini ABD'nin Ortadoğu'daki politikasını canlandırmıştı. Bu arada Suriye, 1956 yılının son döneminden itibaren Sovyetler Birliği'ne daha fazla dayanmaya başlamış ve bu ülkeyle girdiği askeri ilişki sonunda yoğun bir şekilde silahlandırılmıştı.⁴⁸⁰ Sovyetlerin Suriye'ye 20 milyon sterlin değerinde muhtelif silahlar teslim ettiği öğrenilmişti.⁴⁸¹ Suriye'nin bu durumunu kendi güvenliği için tehdit gören Türkiye ise, Suriye ile 1957 yılı sonuna kadar devam edecek olan ve çatışmaya kadar varabilecek bir kriz yaşamıştır. Türkiye'nin

---

⁴⁷⁷ Ulus, 30 Aralık 1956.

⁴⁷⁸ Vatan, 7 Ocak 1957,

⁴⁷⁹ RCD fikri, CENTO'nun Nisan 1964'te Washington'da yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında, Türkiye, İran ve Pakistan'ın temsilcileri tarafından ortaya atılmış, esasları ise, 20-21 Temmuz 1964'te, İstanbul'da, üç Devlet Başkanı arasında yapılan toplantıda belirlenerek 21 Temmuz'da bir "Ortak Demeç"le açıklanmıştır. Kaynak: Rifat Uçarol, a.g.e., s.737. Ayrıca Teşkilat ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Soysal, a.g.e., s.457; Mehmet Saray, a.g.e., s.s.308-314

⁴⁸⁰ Arı, a.g.e., s.307.

⁴⁸¹ Vatan, 26 Kasım 1956

Suriye'nin Sovyetlerle ilişkilerine gösterdiği bu aşırı tepkisi, kendini Suriye ile ve dolayısıyla Sovyetler Birliği ile bir çatışmanın eşiğine kadar getirmiştir.⁴⁸²

Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi kullanarak Ürdün üzerinde siyasi hakimiyet kurma çalışmaları Suriye Krizi'nin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ürdün Kralı Hüseyin 1957'nin başlarından itibaren Başbakan Nablusi'den Ürdün'deki komünist faaliyetlerine karşı daha etkin bir politika izlemesini istedi. Başbakan Nablusi gerekli tedbirleri almayınca Kral Hüseyin duruma doğrudan müdahale ederek komünist yayılmasına karşı bazı tedbirler aldı. 10 Nisan 1957'de de Nablusi hükümetinin istifası istendi. Kral Hüseyin ile Başbakan Nablusi arasındaki çatışmaya askerler de katıldı. Kral Hüseyin taraftarı subaylar ve sol eğilimli subaylar arasında 13 Nisan'da Silahlı Kuvvetler Genel Karargahı'nda çatışmalar yaşandı.

Bunun Kral Hüseyin'e karşı ani bir darbe girişimi olduğu ortaya çıkınca Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuwar Suriye'ye sığındı. Bu sırada Ürdün'de yeni hükümet kuruldu. Ancak bu hükümet de ülkeye istikrar getirmedi. Ürdün ordusunun başına getirilen Genelkurmay Başkanı Hayari resmi temaslar için gittiği Suriye'de istifa ettiğini bildirdi. Ürdün'ün iki eski Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuwar ile Hayari Suriye'de verdikleri demeçlerde Kral Hüseyin rejimine muhalif olduklarını bildirdiler.⁴⁸³

Suriye'deki gelişmeler sadece ABD'yi değil komşuları Ürdün, Irak ve Türkiye'yi de endişelendiriyordu. Ancak üç ülkede ABD'nin bu durum karşısında vereceği tepkiyi görmeden harekete geçmek istemiyordu. Çünkü Sovyetler Birliği'nin desteğini alan bir Suriye'ye karşı koyamazlardı. Eğer ABD, Suriye'ye karşı harekete geçecek olursa onlarda ABD'nin yanında yer alarak bu sorunu çözecek, komşularının Sovyetler Birliği'nin silah deposu olmasını engelleyeceklerdi.

---

⁴⁸² Aynı yer.

⁴⁸³ Kürkçüoğlu **Türkiye'nin Arap Politikası'na....**,a.g.e.,s.102

1956 Temmuzunda Suriye Savunma Bakanı bir heyetle Moskova'ya gitti ve orada Sovyetlerle bir takım antlaşmalar imzaladı. Bu antlaşmaların 6 Ağustos'ta açıklanması ile ki, 1957 Suriye bunalımı patlak verdi. Zira bu antlaşmalara göre, Sovyetler Birliği Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapacaklardı. Bu yardım, Lazkiye'de yeni bir limanın yapımı, Suriye'de karayolları ve demiryolları inşası, sulama ve enerji projelerinin finansmanı ve yine Suriye'de 6 tane yeni havaalanı inşası için kullanılacaktı. Ayrıca Suriye'nin silahlanması da bu yardım çerçevesi içinde yer alıyordu.⁴⁸⁴

Suriye Hükümeti'nin bu Sovyet yanlısı çizgisi ve Sovyet yapısı silahların gönderilmesi Türkiye'yi ve diğer Bağdat Paktı üyesi ülkelerini gittikçe artan bir güvensizliğe itiyordu. Suriye sadece Türkiye ile komşu olmakla kalmayıp, aynı zamanda sürekli bir siyasi istikrarsızlık da gösteriyordu.

Türkiye'nin Batı'da Bulgaristan ile Kuzey'de de Sovyetler Birliği ile sınırları vardı. Suriye'de bir komünist rejimin başa geçmesi halinde ise, bu Türkiye'nin üç taraftan çember içine alınması demektir. Türkiye'nin, "Rusya'dan duyduğu tarihsel korku" bu gelişmeler sonucunda tekrar ön plana çıkıyordu.⁴⁸⁵

Suriye Türkiye'ye bir protesto notası verdiği gibi Birleşik Milletler Genel Sekreteri'ne de şikayette bulunmuştu. Türkiye'ye verilen notada başlıca şu hususlar yer alıyordu: Suriye'nin kuzey sınırları boyunca son zamanlarda Türkler tarafından yapılan tahrikçi faaliyet; Türkiye'nin haksız olarak Suriye hududu boyunca yığınak yapması, Türk hava kuvvetlerinin devamlı olarak Suriye göklerini ihlali, Türk hudut muhafızlarının Suriyeli köylülere ateş açmaları, son zamanlarda Suriyeli köylülerin Türk askerleri tarafından kaçırılması. Notada ayrıca Türk Hükümeti'nin Suriye hakkında ileri sürdüğü beyanları da söz konusu edilerek bunun Suriye'nin içişlerine karışmak olacağı ileri sürülüyordu. Türkiye bu Suriye notasını 15 Ekim'de cevaplandırmıştı.⁴⁸⁶

Türkiye'nin verdiği cevapta, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne gönderilen mektuplarda da kaydedildiği gibi, Suriye tarafından ileri sürülen iddiaların ve Türkiye'den duyulan endişenin yersiz olduğu belirtilmekte, Sovyet

---

⁴⁸⁴ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.292

⁴⁸⁵ Oran,a.g.m.,s.74

⁴⁸⁶ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.293

askeri ve iktisadi himayesinin Suriye'deki gelişmesine karşı Türkiye'nin almaya mecbur kaldığı tedbirlerin meşruluğundan bahsedilmekteydi. Notada ayrıca, Ortadoğu'nun barış ve güvenliğinin ihlal edildiği hususunda Türkiye'ye atfedilmek istenen ithamlar da reddediliyor ve güney sınırlarında alınan tedbirlerin yalnızca savunma amacına yöneltilmiş olduğu söyleniyordu.

Türkiye notaya vermiş olduğu cevabında asıl endişesinin kuzey sınırlarında olduğu gibi, güney sınırlarında da komünist tehlikesi ile çevrilmek olduğunu belirtmişti.⁴⁸⁷

Suriye'ye komşu olan üç ülke Türkiye, Irak, Ürdün 22 Ağustos'ta Türkiye'de bir araya gelerek Suriye sorununu görüştüler. Bu görüşmelerin ilk günü Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin arasında geçti. 23 Ağustos'ta görüşmelere Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'te katıldı. 24 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanı'nın Ortadoğu işlerinden sorumlu yardımcısı Loy Henderson, Türkiye'ye gelerek görüşmelere katıldı. Görüşmeler sonunda bir açıklama yapılmadı. Ancak Arap dünyası bu toplantılara büyük tepki gösterdi. Henderson ABD'ye döndüğünde hükümetine sunduğu raporda Suriye'de durumun oldukça kritik olduğunu ve bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini vurguluyordu.⁴⁸⁸

Henderson'un Suriye hakkında hazırladığı rapor ABD'nin Suriye'ye karşı tutumunun sertleşmesine sebep oldu. ABD, 5 Eylül 1957'den itibaren Suriye'nin Batı yanlısı komşularına (Irak, Ürdün ve Lübnan) yüklüce askeri yardım yapmaya başladı. ABD'nin tavrı sertleştikçe Türkiye'nin Suriye'ye karşı aldığı tedbirlerde de sertleşti. Türkiye'nin Suriye sınırında sürdürdüğü askeri manevralar hız kazandı. Bölgedeki askeri hareketlilik Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye tarafından Türkiye'nin Suriye'yi işgali için ilk adımlar olarak yorumlandı. ABD'nin de başlangıçta Türkiye'nin Suriye sınırında yürüttüğü askeri harekate destek verdi.

Türkiye, Suriye hakkındaki endişelerini İran'la da paylaştı. İran'ın Ankara Büyükelçisi Ali Mansour'u 24 Eylül 1957'de kabul eden Bayar, İran Şahı'nın sorun

---

⁴⁸⁷ Akşam, 28 Ağustos 1957.

⁴⁸⁸ Kürkcüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.104.

hakkındaki görüşlerini aldı.İran Büyükelçisi görüşmede Sovyetler Birliği'nin hükümetine gönderdiği mesajdan bahsetti.Bu mesajda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki barışı tehlikeye soktuğu, Suriye'ye karşı girişilecek bir harekate Sovyetler Birliği sessiz kalamayacağını ve İran'ın Sovyetler Birliği'nin tepkisini anlayışla karşılaması gerektiği belirtiyordu.⁴⁸⁹ İran Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'nin bu mektubuna daha cevap vermediklerini, hükümetinin Türkiye'nin Suriye sınırına yığıldığı askerin Suriye'ye karşı askeri hareket için hazırlık olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu ve bu konu aydınlamadan Sovyetler Birliği'ne cevap veremeyeceklerini bildirdi. Bayar bu soruya Milli Savunma Bakanlığı'nın da açıkladığı gibi bu hareketin geniş çaplı bir manevradan başka bir şey olmadığını,Suriye'ye saldırmak niyetinde olmadıklarını cevabını verdi.⁴⁹⁰

Türkiye, Suriye'deki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Çünkü Suriye'de komünistlerin iktidara gelmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini artıracaktı. Bu yüzden 1956 yılının sonlarına doğru Türkiye, Suriye'deki gelişmelere karşı tedbirler almaya başladı. Ağustos 1956'da ihtiyat eğitimi için 934 ihtiyat subayı 2099 çavuş 2458 onbaşı, 7948 er ile beraber toplam 13.439 ihtiyat personelini silahaltına aldı.⁴⁹¹

Cumhurbaşkanı Bayar'a Kasım 1956'da gelen istihbarat raporları Türkiye'nin endişe ve şüphelerini artırdı. Bayar'a gelen mesajda Sovyetler Birliği'nin Kafkasya üzerinden kısmen Türk hava sahasını da kullanarak küçük gruplar halinde Suriye'ye silah nakliyatı yaptığını,bu bilginin Adana İncirlik Üssü'ndeki ABD'li komutanlar tarafından da doğrulandığı belirtilmekteydi. Raporda Sovyetler Birliği'nin izinsiz bir halde Türk hava sahasını kullanması karşısında hükümet nezdinde harekete geçilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bayar, bu rapora verdiği cevapta Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yaptığı askeri yığınak konusunda ABD ve İngiltere büyükelçileri ile görüşmeler yaptığını ve her iki ülkeye de durumun ciddiyetini anlatarak en kısa zamanda alınması gereken tedbirler

⁴⁸⁹ B.C.A.: 30.01/68.432.1-01/11/1957.

⁴⁹⁰ B.C.A.: 30.01/40.236.14-24/09/1957.

⁴⁹¹ B.C.A. : 030.18/146.63.1.2- 03/08/1956.

hakkında müzakereye başlamaları gerektiğini anlattığını belirtti. Üstelik Bayar, Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye üslenmeleri konusunda sessiz kalamayacaklarını ancak alınacak tedbirlerin İngiltere ve ABD ile beraber kararlaştırılması gerektiğini vurguluyordu.⁴⁹²

Suriye'de Mayıs 1957'deki seçimlerde sol partilerin zafer kazanması Türkiye'nin Suriye'nin rejimi konusunda duyduğu endişeyi daha da artırdı. Türkiye,İstanbul'da dört ülke arasında yapılan toplantılardan sonra Suriye'ye karşı daha açık tavır aldı. Türkiye'nin Suriye'ye karşı giderek sertleşen tavrına ABD destek verdi. Sovyetler Birliği ise kriz boyunca Suriye'nin yanında yer aldı. Türkiye ve Suriye arasındaki gerginlik, ABD ve Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da karşı karşıya getirdi.⁴⁹³

Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik eylül ayından itibaren arttı. Sovyetler Birliği lideri Bulganin, 10 Eylül 1957'de Menderes'e gönderdiği mektupla gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı doğrudan Menderes'e ilettili.⁴⁹⁴

Bulganin,durumdan duyduğu rahatsızlığı bu şekilde belirterek, eğer bu askeri hareketlilik sona ermez ve Suriye'ye karşı bir operasyon yapılırsa bunun Türkiye'yi

çok zor duruma sokacağı uyarısında bulunarak mektubunu bitirdi. Menderes, 30 Eylül'de Bulganin'e verdiği cevapta Sovyetler Birliği'nin iddialarını yalanlamış üstelik Suriye makamlarının böyle bir iddiası yokken Sovyetler Birliği'nin tavrının "hayret verici" olduğunu vurgulamıştı.Başbakan Menderes, ayrıca Suriye'ye yapılan askeri yığınağın Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini belirtti.⁴⁹⁵

Türkiye Savunma Bakanlığı 14 Eylül 1957'de yaptığı açıklamada, Suriye sınırındaki askeri hareketliliğin planlı bir NATO tatbikatı olduğunu bildirerek, bunun Suriye'ye karşı bir hareket için hazırlık olmadığını bildirdi.

---

⁴⁹² B.C.A.:30.01/111.701.07-10/11/1956.

⁴⁹³ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.105.

⁴⁹⁴ B.C.A.: 30.01/68.431.06-29/10/1957.

⁴⁹⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s.106.

Türkiye, 1957 yazının başından itibaren yürüttüğü askeri hazırlıklara Ağustos'tan itibaren hız verdi. Amerikan Askeri Yardım Programı çerçevesinde ABD'den 1600 adet jeep alındı.⁴⁹⁶ Tüm bu hazırlıklara rağmen Türkiye tek başına ve müttefiklerinin rızası olmadan Suriye'ye karşı harekete geçemezdi.⁴⁹⁷

Zaten ABD, Türkiye'yi Suriye konusunda tek başına hareket etmemesi konusunda uyardı. Çünkü ABD'li yetkililer Türkiye'nin tavrından şüpheleniyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren, Menderes ile yaptığı görüşmede Suriye ile ilişkilerin durumunu sordu. Menderes ise Suriye'nin Ürdün'e karşı tavrındaki yumuşamanın olumlu bir gelişme olduğunu ancak bunun Türkiye'nin Suriye'ye karşı politikasından köklü bir değişiklik yapacak kadar önemli bir gelişme olmadığını belirtti.⁴⁹⁸

Türkiye, Suriye'ye karşı aldığı önlemleri ileriki aylarda da genişletti. 18 Kasım 1957 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, Türkiye'deki Suriye uyruklulara Türkiye'de bulunan gayrimenkulleri üzerine inşaat yapmak, ağaç dikmeleri, bu malları sahiplenmeleri alıp satmaları yasaklandı. Eğer mahkeme kararıyla bu satışlar ve inşaatlar yapılırsa, emlak meselelerinde Suriye Hükümeti ile antlaşmaya varılıncaya kadar hazine bunlara emaneten el koyacaktı.⁴⁹⁹

Suriye Krizi, Sovyetler Birliği ve Suriye'nin konuyu Birleşmiş Milletlere getirmesiyle yumuşama havasına girdi. Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletlerdeki görüşmelerde önceki iddialarını tekrarlayarak, durumu yerinde görmek için Türkiye-Suriye sınırına bağımsız bir araştırma komisyonu gönderilmesini istedi. Türkiye bu teklifi hemen kabul etti. Bu arada Suudi Arabistan Kralı Suud devreye girdi. Kral Suud'un ilk olarak Suriye ile Ürdün arasındaki anlaşmazlığı çözmek için çaba harcadı. Kral Suud, 25 Eylül 1957'de Suriye'yi ziyaret etti. Kral Suud burada verdiği demeçte, Suriye'nin Arap ülkelerine karşı bir tehdit olmadığını, Suriye'ye

---

⁴⁹⁶ B.C.A. : 030.18/146.41.05-28/08/1957.

⁴⁹⁷ Sever, a.g.e., s. 192.

⁴⁹⁸ B.C.A.: 30.01/111.701.9-27/07/1957.

⁴⁹⁹ B.C.A. : 030.18/147.58.14-18/11/1957

herhangi bir saldırı olması durumunda Suudi Arabistan'ın onun yanında olacağını söyledi.

23 Ekim 1957 tarihinde Birleşmiş Milletler Türkiye-Suriye anlaşmazlığını görüşerek ve Kral Suud'un arabuluculuk teklifinin sonucuna kadar beklenmesine karar verildi.⁵⁰⁰

Suriye'nin reddetmesiyle Suudi Arabistan arabuluculuk teklifini geri çekti.⁵⁰¹ Suriye'nin bu tavrında Mısır ve Sovyetler Birliği etkiliydi. NBC Radyosunda yayınlanan bir haberde Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye'ye Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifini kabul edilmemesi için telkinde bulunduğunu bildiriliyordu. ABD'de yayınlanan *Examiner* gazetesi de Suriye'nin arabuluculuk teklifini reddetmesinde Sovyetler Birliği'nden gelen uyarıların etkili olduğunu, Türkiye'nin ise bu teklifi kabul ederek dünya kamuoyunda iyi niyetli ve yapıcı tavrını bir kez daha ortaya koyduğunu yazdı.⁵⁰²

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 30 Ekim'de iki karar tasarısı sunulmuştu. Bunlar iki ayrı tarafça hazırlanmıştı. Fakat Endonezya bu tasarılarından hiçbirinin oylamaya konulmamasını meselenin taraflar arasında görüşme yoluyla halledilmesini teklif etmişti. Bu, teklif kabul edilmiş ve 30 Ekim'de Genel Kurul, Türkiye ve Suriye temsilcilerinin de desteği ile meseleyi daha fazla görüşmemeyi kararlaştırmıştı.

Suriye'nin daha yumuşak ve yapıcı olmasını sağlamak için sözlü taahhütlerle Suriye makamlarını Türkiye'nin iyi niyeti konusunda ikna etti. Suriye'nin şikayetini geri almasında Selim Sarper'in girişimleri önemli rol oynadı. Türkiye, Kasım 1957'den itibaren sınıra yığıldığı askeri geri çekmeye başladı ve iki ülke arasındaki ilişkiler yavaş yavaş normaleşti.⁵⁰³

Bunalımın sona ermesine yol açan bir başka sebep de 14 Eylül 1957'de Suriye ile Mısır'ın imza ettikleri bir antlaşma ile 1 Şubat 1958'den itibaren Birleşik Arap Cumhuriyeti adı ile bir birlik kurmaya karar vermeleri idi.⁵⁰⁴ Başkan Nasır bu birleşmeyi kabul konusunda uzun müddet tereddüt etmişti. Ama Suriye'nin bilhassa

---

⁵⁰⁰ Ulus, 24 Ekim 1957

⁵⁰¹ Ulus, 25 Ekim 1957

⁵⁰² B.C.A.: 30.01/104.651.3-23/10/1957.

⁵⁰³ Sander, a.g.e., s.163

⁵⁰⁴ Vatan, 2 Şubat 1958

1957 yazında bir komünist kontrolü altına girmesi ihtimali Nasır'ın kararını kesinleştirdi. Nasır, Suriye'yi kendi kontrolü altına almak sureti ile bu ülkenin komünizmin kucağına düşmesini önlemek istemişti.⁵⁰⁵ Bu birleşmeye Irak Hükümeti endişe ile bakarken Türk Hükümeti memnurlukla karşıladı.

Buhran sonucunda 27-30 Ocak 1958 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Bağdat Paktı Kongresi'nde delegeler Ortadoğu'daki komünist tehlikesini belirtmişler ve Amerika'dan da yeni iktisadi yardım vaatleri almışlardı. ABD temsilcisi Dulles bu konuda: *“Biz bütün kalbimizle Bağdat Paktı'nı destekliyoruz, Pakt kimseyi tehdit etmemektedir. Gaye milli istiklalleri korumaktır”*, demişti. Ayrıca Dulles, muhtemel bir komünist sızmasına karşı Amerika'nın Bağdat Paktı devletlerinin yanında olacağını da belirtmişti.⁵⁰⁶

Türkiye'nin özellikle Suriye'ye karşı izlediği bu sert politika, bu ülke ile ve müttefikleriyle aralarının açılmasına neden olmuştu. Arap bloğunda batı düşmanlığı daha da artmış, Sovyetler Birliği koruyucu olarak bölgedeki rolünü almıştı.

4.4.3.3. Irak İhtilali

1958 yılı başlarında Arap dünyası içindeki yalnızlıkları iyice belirginleşen ve Cemal Abdülnasır'ın sürekli eleştirilerine, saldırılarına hedef olan Irak ile Ürdün kralları ülkelerini tek bir devlet halinde birleştirmeye karar verdiler. Haşimi ailesinden gelen iki monarşi olan Ürdün ve Irak da 14 Şubat'ta Federal Arap Devleti'ni kurduklarını açıklamaları üzerine⁵⁰⁷ Suriye ile Mısır'ın 21 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeye karar verdiklerini açıkladılar.⁵⁰⁸

15 Şubat'ta yayınladıkları tebliğde de iki devletin şu esaslar üzerinde anlaştıkları belirtilmişti: *“Irak ile Ürdün “Arap Federal Birliği” ismi altında tek bir devlet halinde birleşmiştir; Yeni devletin “Arap Ordusu” ismi altında müşterek bir ordusu bulunacaktır; Yeni devletin başkanlığını Kral Faysal deruhte edecek, Kral Hüseyin de Ürdün'de bütün yetkilerini eskiden olduğu gibi kullanmaya devam edecektir. Kral Faysal'ın memleketten ayubeti esnasında kendisine Kral Hüseyin naiblik yapacaktır; Yeni devletin müşterek bir bayrağı olacaktır; Harici siyaset ve*

⁵⁰⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Tarihi ...a.g.e** ,s.509

⁵⁰⁶ Vatan, 28 Ocak 1958;

⁵⁰⁷ Zafer, 15 Şubat 1958

⁵⁰⁸ Ulus, 23 Şubat 1958

*diplomasi işleri birleştirilecektir;Yeni devletin merkezi altışar ay mübadele ile Bağdat ve Amman olacaktır.”*⁵⁰⁹

Irak ile Ürdün arasında kurulan Arap Birliği özellikle Mısır'ın tepkisiyle karşılaştı ve bu Arap birliğine karşı yoğun bir propagandaya geçti. Gün geçtikçe de, Irak halkı bu propagandanın etkisi altında kalarak iktidara karşı güçlenmeye başladı. Lübnan'da ise Cumhurbaşkanı Chamoun ülkedeki kendi iktidarını korumak için ABD,İngiltere ve Fransa'dan yardım isteğinde bulunması ve monarşiyi koruma çabaları Irak'ta bardağı taşıran son damla oldu.

Lübnan'da karışıklıkların çıkması en fazla Irak'ı telaşlandırdığı gibi, Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun da Türkiye ve Irak'ın Lübnan'a müdahale etmesini istiyordu. Bu sebeple, Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, Lübnan müdahalesine hazırlıklı olmak üzere Irak'ın doğu bölgesindeki askeri birlikleri ülkenin batısına sevk etmeye karar verdi. İşte bu birliklerin komutanı General Kasım, birlikler Bağdat'tan geçerken, 14 Temmuz 1958 gecesini, ani bir darbeye girişti.⁵¹⁰

Bağdat Radyosu'ndan 14 Temmuz 1958'de okunan ihtilal bildirisinde, Irak'ın *“ulu tanrının yardımı ve halk ve silahlı kuvvetlerin desteği ile emperyalistler tarafından başa getirilmiş doğru yoldan uzak yöneticiler grubunun tahakkümünden kurtarıldığı”* söyleniyordu. Bildirinin devamında halk ile ordu arasındaki mevcut birliğin bozulmasına izin verilmemesi ve kargaşaya sebep olacak hareketlerden kaçınılması isteniyordu. Bildiride ayrıca yeni yönetimin Irak'ın milli çıkarlarını koruyacak Arap devletleri ile bağlarının güçlendirecek, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na ve Bandung Konferansı kararlarına uygun tüm siyasi yükümlüklerine sadık bir cumhuriyet olarak kurulduğunu ilan ediyordu.⁵¹¹

Irak'taki rejim değişikliği Bağdat Paktı üyeleri arasında endişe uyandırmış ve tepki ile karşılanmıştı. Bağdat'ta Kral II. Faysal ile Prens Abdülilah ve Nuri Said Paşa'nın öldürüldüğü günlerde, İstanbul'da da Bağdat Paktı Müslüman üyelerinin devlet başkanları yapılması çok önceden kararlaştırılan bir toplantıda

---

⁵⁰⁹ Vatan, 15 Şubat 1958.

⁵¹⁰ Armaoğlu, **20.Yüzyıl Tarihi ...**a.g.e s.512

⁵¹¹ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.324

bulunuyorlardı. Tam bu toplantıya katılmak üzere Bağdat hava alanında uçağa binerken ihtilalciler tarafından tutuklanan II. Faysal, bu toplantıya katılamamıştı.⁵¹²

Bu ihtilal Menderes'in "Aktif Ortadoğu Politikası" için sert bir darbe idi.⁵¹³. Irak ihtilalinden en fazla endişe duyan ve o nispette de şiddetli tepki gösteren tek devlet Türkiye olmuştu.

Türkiye'nin Irak İhtilali'ne bu kadar sert tepki göstermesinin çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle Irak İhtilali çok ani olmuştu ve Türk hükümeti bu gelişme karşısında hazırlıksızdı. Yeni Irak hükümeti her ne kadar Sovyetler Birliği taraftarı olmadığını açıklasa da Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırdı. Türk Hükümetine göre Sovyetler Birliği ve ona yakın ülkelerden oluşan sınırlarının bir kısmı daha güvensiz hale geldi. Öte yandan büyük ümitlerle kurulan ve çok şey beklenen Bağdat Paktı'nın geleceği bu ihtilal ile tehlikeye girdi. Yeni Irak Hükümeti uluslararası yükümlülüklerine sadık olacağını belirtse de Bağdat Paktı'ndan ayrılacağı kesindi. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması demek, yıllarca Arap devletlerini pakta katmak için harcanan tüm çabanın heba olması demektir. Üstelik Bağdat Paktı'nın tek Arap devleti olan Irak'ın kaybedilmesi paktın Arap ülkeleri ile olan ilişkilerine büyük zarar verecekti.⁵¹⁴

Türkiye, İran ve Pakistan devlet başkanları Irak'taki durumu müzakere etmek için 14-17 Temmuz günlerinde İstanbul'da toplandılar. Toplantı sonunda yayınlanan ortak bildiriye, Irak'taki darbe, "bir milletlerarası haydutluk" ve bir "vahşet" olarak

vasıflandırılmaktaydı. Rusya yeni hükümeti hemen tanıdığını açıkladı.⁵¹⁵

NATO üyesi ülkeler 21 Temmuz 1958'de toplanarak, yeni Irak hükümetinin tanıyıp tanımayacaklarını tartıştılar. Türk Hükümeti, Irak'taki yeni hükümetin tanınmasının erken olduğunu, yeni Irak Hükümetini, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurduğunu ileri sürdü. NATO toplantısında Türk

---

⁵¹² Ulus, 15 Temmuz 1958

⁵¹³ Bağcı, a.g.e., s.99.

⁵¹⁴ Sever, a.g.e., s.209.

⁵¹⁵ Ulus, 17 Temmuz 1958

Hükümetinin görüşlerinin aksini savunanlarda vardı. İtalya ve Almanya yeni Irak hükümetinin Batı'dan uzaklaşmaması için bir an önce tanınmasını ve bu hükümetle iyi ilişkiler kurulması taraftarıydılar. Temmuz sonuna doğru Almanya,İtalya, İngiltere ve ABD, yeni Irak rejimini tanımaya karar verdiler. Türkiye ise 28 Temmuz 1958'de Londra'da yapılan Bağdat Paktı toplantısında, müttefikleri ile görüşerek 31 Temmuz 1958'de yeni Irak Hükümetini tanıdı.⁵¹⁶

Batılı devletler Irak'ta kurulan yeni rejimi tanımaları Irak'ı kazanmalarını sağlamadı. Irak Hükümeti her geçen gün tarafsız olduğunu yönündeki beyanlarını artırdı. Zaten Bağdat Paktı üyeleri ihtilalden hemen sonra yeni Irak Hükümeti ile yollarının ayrılacağını anladı. 28-29 Temmuz 1958'de Bağdat Paktı üyesi devletler ve ABD'nin Dışişleri Bakanı'nın katıldığı Londra toplantısında, Ortadoğu'daki son gelişmeler değerlendirildi. Toplantı sonunda herkes Bağdat Paktı'nın ayakta tutulması gerektiği konusunda hem fikirdi. 23 Ekim 1958'de Bağdat Paktı Konseyi, Bağdat Paktı'nın merkezini geçici olarak Irak'ın başkenti Bağdat'tan Ankara'ya taşındığını duyurdu. 26 Ocak 1959'de Karaçi'de yapılan Bağdat Paktı toplantısına Irak katılmadı. Yeni Irak lideri General Kasım, 24 Mart 1959'da yaptığı açıklamada "askeri ve saldırgan bir pakta üye olmanın Irak'ın tarafsızlığı ile bağdaşmadığını" bu yüzden Bağdat Paktı'ndan Irak'ın ayrıldığını açıkladı.⁵¹⁷

4.4.3.4.Lübnan ve Ürdün Bunalımları

1957 Haziranı'nda Lübnan'da genel seçimler yapılmıştı. Fakat Cumhurbaşkanı Camile Chamoun bu seçimlere hile karıştırarak, hem Eisenhower Doktrini'ni destekleyecek ve hem de 1958 Eylül'ünde süresi bitecek olan cumhurbaşkanlığının anayasa gereğince bir dört yıl daha uzatılması mümkün olmadığı halde, bunu sağlayacak bir parlamentonun seçilmesini sağladı. Kaldı ki, bu seçimlerde muhalefetin en mühim şahsiyetleri parlamento dışı bırakılmıştı. Halbuki yarısı Hıristiyan, yarısı Müslüman olan Lübnan halkının Müslüman-Arap kesimi esas itibarıyla, Nasır taraftarı idi ve Eisenhower Doktrini'ne aleyhtardı. Chamoun'un bu seçim oyunları kendisine karşı şiddetli bir hoşnutsuzluğun ortaya

---

⁵¹⁶ Ulus,31 Temmuz 1958

⁵¹⁷ Koçsoy,a.g.e.,s.104

çıkmasına sebep olduğu gibi, Lübnan halkını da ikiye böldü. Durum bu şekilde iken, 8 Mayıs 1958 günü muhalefete mensup bir gazetecinin öldürülmesi, ortalığın karışmasına yetti.⁵¹⁸ Nasırcılar bu cinayeti hükümetin tertip ettiğini ileri sürerek Beyrut ve Trablus'ta grevlere gittiler. Bu grevler gerçek anlamında bir ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma Batı aleyhtarı idi ve gösteriler sırasında Beyrut'taki Amerikan Haber Merkezi yakıldı. Cumhurbaşkanı Chamoun 13 Mayıs'ta ABD, İngiltere ve Fransa'ya başvurarak bütün bu yapılanların bir yabancı (bilhassa Suriye'nin) müdahalesinin eseri olduğunu bildirdi ve bu sebeple Lübnan'a yardım yapılmasını istedi.⁵¹⁹

Chamoun ayrıca 22 Mayıs 1958'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne de başvurarak, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Lübnan'ın içişlerine yaptığı müdahaleden dolayı şikayette bulundu. Güvenlik Konseyi yaptığı müzakereler sonunda 11 Haziran'da, Lübnan'a bir gözlemciler heyeti gönderilmesine karar verdi. Gözlemciler Heyeti'nin sonradan verdiği rapora göre, Chamoun'un Suriye hakkındaki iddiaları gerçeğe uymuyordu. Arap Birliği'ne de başvuran Chamoun bunlardan sonuç alamayınca 4 Temmuz 1958 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower'dan ülkesine askeri müdahalede bulunmasını istedi.⁵²⁰

Chamoun'un bu şekildeki tutumu, ABD Hükümeti için de tereddütlere ve görüş ayrılıklarına sebep oldu. Hatta ABD Hükümeti münhasıran Chamoun'un desteklenmesi için bir müdahaleye taraftar olmadı. Fakat Irak'ta General Kasım liderliğindeki darbe ile monarşinin yıkılması Bağdat Paketi'ne ve Batı'nın Ortadoğu'daki nüfuzuna ağır bir darbe idi. Irak'ın arkasından Lübnan'da kontrolden çıkabilir ve Nasır'ın kontrolüne girebilirdi.⁵²¹

Bu sebeple ABD Başkanı Eisenhower, 15 Temmuz günü yayınladığı bir bildiri ve kongrede verdiği mesajda, Irak ihtilali örneğinin kendi memleketinde de tekrarlanmasından korkan Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun'un çağrısı üzerine, Lübnan'daki ABD'nin vatandaşlarını korumak ve Lübnan'ın; Birleşik

---

⁵¹⁸ Ulus, 9 Mayıs 1958

⁵¹⁹ Ulus, 15 Mayıs 1958

⁵²⁰ Albayrak, a.g.e., s.479

⁵²¹ Armaoğlu, **20.Yüzyıl Tarihi ...a.g.e**, s.511

ABD'nin milli çıkarları ile dünya barışı bakımından hayati önem taşıyan bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü devam ettirmek için Lübnan hareketine yardım etmek amacıyla Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut sahillerine çıkarma yaptığını ilan etmişti.⁵²²

ABD,Lübnan olaylarında İncirlik Üssüne yığınak yapmış,Sovyet Rusya Türkiye'ye bir protesto notası göndermiş ve Türk-İran sınırında büyük bir askeri manevra başlatmıştı.⁵²³

Türkiye, Irak'ta ihtilal meydana geldikten sonra bölgedeki gelişmeleri daha da yakından izlemeye başladı. Başbakan Menderes'e gelen istihbarat raporları Türkiye'nin endişelerini haklı çıkaracak yöneydi. Cizre'de bulunan 119 ncu Alay Kumandanlığı tarafından elde edilen bilgilere göre Suriye, seferberlik ilan etmemekle birlikte, ilçe ve köylerden askerliğini yapmış yapmamış birçok vatandaşını silahaltına alarak bunları sivil kamyonlarla Lübnan sınırına sevk etmekte ve Suriyeli subaylar milis kuvvetler oluşturmaktaydı.⁵²⁴

Suriye'den gelen bu bilgiler Türkiye'de Suriye'nin Lübnan'a müdahale edebileceği endişesi yarattı. Türk yetkililer bu sebepten Lübnan'a müdahalede aceleci ve kararlı davranılmasını istediler ve bu çıkarma yapılırken destek verdiler. Lübnan'a yapılan ABD çıkarması Bağdat Paktı'nın üç bölge ülkesi olan Türkiye,İran,Pakistan, tarafından olumlu karşılandı. Türkiye, İran ve Pakistan Devlet başkanları İstanbul'daki Bağdat Paktı toplantısında Lübnan'a yapılan müdahaleyi de değerlendirdiler. Üç ülke lideri Eisenhower'a gönderdikleri mesajda, ABD'nin Lübnan'a yaptığı müdahaleden memnun olduklarını bildirdiler.⁵²⁵

Irak'taki gelişmeler Chamoun'u yumuşattı. ABD'nin da yaptığı baskılar neticesinde Chamoun Cumhurbaşkanlığı süresini uzatmaktan vazgeçti. Bunun üzerine Lübnan Parlamentosu 31 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı General Sahab'ı büyük çoğunlukla Cumhurbaşkanlığına seçti. General Sahap, 8 Mayıs'ta,olaylar esnasında silahlı kuvvetleri tam bir tarafsızlık içinde tutmuş, iç mücadeleye karışmamış, ama hadiselerin bir iç savaş halini almamasına da dikkat

---

⁵²² Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e.,s.124

⁵²³ Ulus,18 Temmuz 1958

⁵²⁴ B.C.A.: 30.01/69.434.15-23/07/1958.

⁵²⁵ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Politikası'na....** a.g.e., s. 134.;Ulus 17 Temmuz 1958.

etmişti. Bu suretle Mayıs başında patlak veren Lübnan buhranı Temmuz sonunda yatışmış bulunmaktaydı.⁵²⁶

Irak'taki darbeden Lübnan'dan daha fazla etkilenen ülke Ürdün olmuştu. Irak ile kurduğu Arap Federal Birliği'nin Anayasasına göre, İhtilal'den sonra tüm yetkiler Ürdün Kralı Hüseyin'e geçiyordu. Irak olaylarının kendi ülkesinde de ortaya çıkmasından endişelenen Kral, 16 Temmuzda İngiltere'den yardım istedi. 17-18 Temmuz'da Kıbrıs'ta bulunan İngiliz kuvvetleri'nin bir bölümü Ürdün'e gönderildi.⁵²⁷ Türk Hükümeti İngiliz kuvvetlerinin Ürdün'e yaptıkları çıkarmayı da tıpkı Lübnan çıkarmasını gördüğü açıdan değerlendirmişti. Dışişleri Bakanı Zorlu; "Ürdün'deki İngiliz harekatı'nın Irak'a da teşmil edilmesi ümidini izhar ettiğini" açıklamıştı.⁵²⁸

13 Ağustos'ta toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ABD Başkanı Eisenhower Ortadoğu'nun güvenliğini sağlamak için altı maddelik bir plan ortaya attı: Üyelerimiz Lübnan ve Ürdün'ün tamamını tehlikeye atan son olaylar nedeniyle, bir Birleşmiş Milletler barış kuvvetinin Ortadoğu'da hazır bulundurulması; Ortadoğu milletleri için bir iktisadi kalkınma yardım fonunun tesis edilmesi; Ortadoğu memleketlerinde bozguncu ve propaganda gayesi güden radyo yayınlarının Birleşmiş Milletler tarafından kontrol altında bulundurulması; Birleşmiş Milletler'in Ortadoğu'daki hastalık ve yoksulluklarla mücadele etmesi; Amerikan askerlerinin geri çekilmesinden sonra Birleşmiş Milletlerin, Lübnan'ın güvenlik ve bağımsızlığı hakkında garanti vermesi; Aynı şekilde Ürdün'ün bir devlet olarak devamını temin edici garantinin verilmesi ve bu memleketteki İngiliz askerlerinin yerine Birleşmiş Milletler personelinin gönderilmesi.⁵²⁹

Bu karar sonucunda ise 26 Ekim'de ABD askerleri Lübnan'dan ayrılmış, 2 Kasım'da ise İngiliz kuvvetleri Ürdün'den çekilmişlerdi.

---

⁵²⁶ Mansfield, a.g.e., s.157

⁵²⁷ Oran, a.g.e., s.634

⁵²⁸ Haluk Ülman, "Ortadoğu Buhranı", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 4, Aralık, 1958, s.243

⁵²⁹ Vakıf, 14 Ağustos 1958.

Lübnan ve Ürdün olayları sırasında Türkiye,Bağdat Paktı içinde olduğu gibi, bu paktın dışında da, Birleşik Amerika ile İngiltere'nin davranışlarını kayıtsız şartsız

destekleyen davranışlarda bulunmuştu. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu müdahaleler sırasında“*Türkiye Hükümeti, Birleşik Amerika Devletlerinin Lübnan Hükümeti'nin talebi üzerine ve bu memleketin istiklalinin hariçten tertiplenen yıkıcı faaliyetlere karşı muhafazası maksadıyla,Lübnan'a kuvvet gönderilmiş olmasını tamamıyla tasvip etmekte ve bundan memnurluk duymaktadır. Türkiye Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu hareketini Eisenhower Doktrini'nin bir tatbikatı telakki etmektedir.*”⁵³⁰Ayrıca Zorlu Eisenhower'ın Birleşmiş Milletler'e sunduğu öneriye taraftar olduğunu ve Batı devletlerinin Ortadoğu'da tecavüzü durdurmak amacıyla giriştikleri teşebbüsleri Türkiye'nin desteklediğini bildirmişti. 21 Ağustos'ta, TBMM'de yaptığı açıklamada:

“Küçük devletlere yapılan tecavüzler karşısında meşru hükümete davet üzerine yapılan bir yardım ve bu yardımı yapanları desteklemek bir macera mıdır? Yoksa macera peşinde koşanları ve mütecaviz emeller besleyenleri inkisara uğratacak bir hareket midir?Elbette ki,macera peşinde koşanları inkisara uğratacak bir harekettir. Eğer dünyada İkinci Cihan Harbi'nden evvel bu gibi hareketler yapılmış

*olsaydı, muhakkak ki İkinci Dünya Harbi çıkmazdı. Mr. Dulles'in iki gün evvel dediği gibi bu kabil hareketler bugün yapılmazsa Üçüncü Dünya Harbi'nin çıkması muhakkak bir emrivaki olacaktır.Binaenaleyh, bu gibi hareketlerle tesanüt cephesini takviye etmek, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti için en büyük vatani vazifedir”.*⁵³¹

Öte yandan Dışişleri Bakanı Zorlu, Lübnan ve Ürdün'e hava yolları ile Türk askerlerinin indirildiği yolunda bir yabancı ajansın verdiği haberle ilgili olarak kendisine sorulan bir soruyu da, bu haberin aslı olmadığını söyleyerek cevaplandırmıştı.Lübnan'a müdahale sırasında Adana'daki İncirlik havaalanının kullanılması Türkiye içinde ve dışında çeşitli tepkilere yol açmıştı. Türk muhalefet partileri, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi, Ortadoğu olaylarıyla beraber İncirlik

⁵³⁰ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.304

⁵³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 21.08.1958, Cilt:1, İçtima:87, s.834.

hava üssünün kullanılışı hakkında TBMM’de bir genel görüşme açılmasını istemişti; Zorlu’nun konu ile ilgili açıklaması Adana üssünün verildiğini; müttefiklerimizin tedbir aldıklarını ancak her hangi bir savaşın yaşanmadığı olmuştu.⁵³²

Türkiye bu dönem boyunca gelişen tüm olaylara NATO ve Bağdat Paktı açısından değerlendirmeyi ulusal dış politik görüşü olarak benimsemişti. Türkiye bu dönemde Arap ülkelerinin milliyetçi ve bağımsız politika izleme ihtiyaçlarını anlamak istemedi ve her türlü gelişmeyi SSCB’nin Ortadoğu’ya sızması olarak değerlendirmişti.

4.4.4. Bağdat Paktı’ndan CENTO’ya

Daha önce de belirtildiği gibi 14 Temmuz 1958’de yaşanan Irak ihtilalinden sonra, en çok tartışılan konulardan biri de Irak’ın Bağdat Paktı’nda kalıp kalmayacağı idi. Bu nedenle Irak hariç paktın diğer üyeleri, Ortadoğu’da yaşanan son olayları görüşmek ve Irak ihtilalinden sonra Bağdat Paktı’nın durumunu görüşmek amacıyla 28-29 Temmuz tarihleri arasında Londra’da toplanmışlardı. Bu toplantı sırasında yayınlanan ve Birleşik Amerika’nın da imzasını taşıyan bir deklarasyonda şu maddeler yer almaktaydı: “*Londra’da vekiller kademesinde akdedilen toplantıya iştirak eden Bağdat Paktı azaları son hadiselerin ışığı altında durumlarını tekrar incelemişler ve pakta hayat vermek ihtiyacının her zamandan daha fazla olduğu neticesine varmışlardır. Azalar müşterek güvenliklerini idame ve doğrudan doğruya veya bilvasıta vuku bulacak tecavüze karşı koyma hususundaki azimlerini bildirirler. Pakt çerçevesi dahilinde kolektif güvenlik tedbirleri alınmış bulunmaktadır. Müşterek askeri planlama tekamül ettirilmiş ve bölge iktisadi projeleri geliştirilmiştir. Müşterek güvenlik için diğer hür dünya memleketleri ile münasebetler tesis olunmaktadır. Pakt teşkilatında asli tadiller yapıp yapılmaması ve paktın bugünkü şekliyle devam edip etmemesi meseleleri, alakalı hükümetlerce incelenmektedir. Londra toplantısında temsil olunan memleketler bu bölgede müşterek savunma hükümlerinin daha da kuvvetlendirilmesi hususundaki*

⁵³² TBMM Tutanak Dergisi, 21.08.1958, Cilt:1, İçtima:87, s.849.

kararlarını bir kere daha teyit etmişlerdir.1955 yılı 24 Şubat'ında Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paketi'nin 1. maddesine göre, pakt azaları güvenlikleri ve savunmaları için işbirliği yapacaklardır ve bu işbirliğini tatbik mevkiine koymak için de hususi antlaşmalar imzalayabileceklerdir.Bunun gibi, Birleşik Amerika, dünya sulhunun nefine kongrenin tanıdığı yetkilere uygun olarak bu tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir ve bu işbirliğine vücut verecek antlaşmalar derhal hazırlanacaktır.”⁵³³

Bu deklarasyon Bağdat Paketi'nin yeni bir gelişim içinde olduğunu açıkça göstermekteydi. Bu deklarasyonun metninden çıkan sonuç; Irak paktın içinde olmasa da bu teşkilatın devam etmesi yönündeydi.⁵³⁴

ABD pakta girmemiş ancak pakt üyeleriyle ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışmaktan da geri kalmamıştı. Dolayısıyla ABD, Ortadoğu üzerindeki ihtiyatlı tutumunda devam etmekte idi.⁵³⁵

Irak, daha önce de belirtildiği gibi her ne kadar paktan ayrılmayacağı açıklamalarını yapsa da Irak İhtilali'nden sonra 24 Mart 1959'da resmen Bağdat Paketi'nden ayrıldığını bildirdi.18 Ağustos 1959'da örgütün merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşındı.Bağdat Paketi adı yerine Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization-CENTO) olarak adı değiştirildi. İlk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yaptı. Örgüt, aslında savunma amacıyla kurulmuş olmasına rağmen; faaliyetlerini, üyeler arasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği konularına yöneltti.⁵³⁶

Paktın ismi değişmiş ama içeriğinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. “Central” denilmesinin nedeni ise, Pakt bölgesinin (Türkiye-İran-Pakistan) NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) ile SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı) arasında bulunmasıydı.⁵³⁷

Bağdat Paketi temsilcilerinin 28 Temmuz 1958 tarihinde Londra'da yaptıkları toplantı ve toplantı sonrasında yayınladıkları bildiriye göre; Birleşik Amerika

---

⁵³³ Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.306

⁵³⁴ Gürün, a.g.e.,s.361.

⁵³⁵ Vakit, 29 Temmuz 1958.

⁵³⁶ <http://tr.wikipedia.org/wiki/CENTO>

⁵³⁷ Soysal,a.g.e.,s.494

Bağdat Paktı'nın her üyesiyle ayrı ayrı güvenlik ve savunma antlaşmaları imzalamayı kabul etmişti. ABD 5 Mart 1959'da Ankara'da Türkiye, Pakistan ve İran ile içeriği tamamen aynı olmak üzere ikili antlaşmalar imzalamıştı.⁵³⁸

Türkiye ile ABD arasında yapılan antlaşma metni bir önsöz ve 6 maddeden oluşmaktaydı. Önsöz'de, Bağdat Paktı'nın 1. maddesine dayanarak üye devletlerin güvenlikleri için işbirliği yapmaları gerektiği ve Londra Konferansı'nda yayınlanan bildirinin 4. maddesine dayanarak da bu güvenliği ABD'nin üstlendiği vurgulanmıştı. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin, Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı için büyük önem verdiğini de belirtmişti. Önsöz kısmında daha sonra hükümet ile muhalefet arasında büyük tartışmalara yol açacak hüküm ise şöyle idi; "*Karşılıklı işbirliği üyeleri güvenliklerini korumak ve doğrudan doğruya ya da dolaylı bir saldırıya karşı koymak konusundaki kararlılıklarını açıklamışlardır*".⁵³⁹ Bu madde ile Türkiye Amerika'nın her istediği zaman müdahalesine açık bir devlet haline getirilmişti.⁵⁴⁰ Sonuçta antlaşma, muhalefetin tüm itirazlarına rağmen 9 Mayıs 1960'da TBMM tarafından onaylanmıştı.

Antlaşmanın maddeleri ise şöyle idi:

Madde 1

Türkiye Hükümeti saldırıya karşı koymaya karardır. Türkiye'ye saldırı olursa, Amerika Birleşik Devleti Hükümeti, Türkiye Hükümeti'ne, isteği üzerine yardım etmek için, birlikte üzerinde antlaşmaya varılabilecek biçimde ve Ortadoğu'da barış ve istikrarı sürdürmeyi amaçlayan ortak kararda öngörüldüğü üzere, silahlı kuvvetlerin kullanılması da kapsam içine girerek, Amerika Birleşik devletlerinin Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete girişecektir.

Madde 2

⁵³⁸ Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan.....*,a.g.e.,s.236.

⁵³⁹ Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan.....*,a.g.e.,s.259

⁵⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci adam (1950-1964)*, Remzi Kitabevi 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.338

ABD Hükümeti, değişikliğe uğramış 1954 Karşılıklı Güvenlik Kanunu, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgili öbür kanunları ve Türkiye Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında bugüne kadar yapılmış ve bundan böyle yapılacak olan bu konuda uygulanabilecek antlaşmalar gereğince, ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında ve ekonomik gelişmesinin etkin biçimde sürdürülmesinde Türkiye Hükümeti'ne yardım etmek amacıyla, Türkiye Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında karşılıklı olarak üzerinde antlaşmaya varılabilecek askersel ve ekonomik yardımda bulunmayı sürdüreceğini yineler.

Madde 3

Türkiye Hükümeti, ABD Hükümeti tarafından sağlanacak askeri ve ekonomik yardımı, 28 Temmuz 1958'de Londra'da imzalanan bildiriye katılan hükümetlerce belirlenmiş amaç ve niyetlere uygun olarak ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını etkin biçimde özendirmek ve ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla kullanmayı yükümlenir.

Madde 4

Türkiye Hükümeti ve ABD Hükümeti, bu antlaşmanın uygulanabilir öbür hükümlerine bağlı olmak üzere, karşılıklı olarak kabul edilebilirliği konusunda antlaşmaya varılabilecek savunma düzenlemeleri hazırlamak ve bunlara taraf olmak için 28 Temmuz 1958'de Londra'da imzalanmış olan bildirgeye katılan öbür hükümetlerle işbirliği yapacaklardır.

Madde 5

İş bu antlaşmanın hiçbir hükmü öbür uluslararası antlaşma ve düzenlemelerde öngörülen iki hükümet arasındaki işbirliğini etkilemez.

Madde 6

Bu antlaşma imzası gününde yürürlüğe girecek ve iki hükümetten birinin öbürüne antlaşmaya son vermek konusundaki niyetini bildiren yazılı bir bildirin alınmasından başlayarak, bir yıl daha yürürlükte kalacaktır. Ankara'da 1959 Mart ayının beşinci günü iki örnek olarak yapılmıştır.⁵⁴¹

Türkiye Bir NATO üyesi idi ve bir silahlı saldırı karşısında kalınca, ABD dahil olmak üzere, diğer bütün NATO üyelerinden yardım görmesi gerekmekte idi.

---

⁵⁴¹ Soysal,a.g.e.,s.458

Bu nedenle, bu antlaşma Türkiye'nin güvenliği bakımından hiçbir yenilik getirmemişti.⁵⁴²

1960'lı yıllar, İran Şah'ının Türkiye'nin CENTO'ya gereken önemi vermediğine ilişkin kuşkularını gidermek için yapılan bir dizi görüşmeye sahne oldu.1961'de yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin tüm birliklerinin NATO komutası altında olması nedeniyle CENTO'ya tahsis edebileceği kuvveti olmadığı İran'a bildirildi.Bu durumun CENTO'nun zaafı olarak ele alınmaması gerektiğini söyleyen Türkiye, NATO ile CENTO'nun aynı amacı (anti-komünizm) paylaştığını ve Türk komuta kademesinin CENTO çerçevesinde de ortak çalışmada bulunmasının mümkün olduğunu öne sürdü.1962'de Dışişleri Bakanı Cemal Erkin Tahran'da CENTO konusunu bir kez daha ele aldı.⁵⁴³

Aynı yıl Ekimde ise Şah bizzat Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile durumu değerlendirdi. Bu yoğun diplomatik trafiğe rağmen Şah ikna olmuş gözüküyordu. Şah'ın CENTO'ya yönelik eleştirileri sadece Türk katkısıyla sınırlı değildi.ABD'nin İran'a yeterli askeri yardım yapmadığından yakınan Şah, ABD'nin Türkiye'yi İran'a tercih ettiğini düşünüyordu.

CENTO'nun askeri yeterliliğine ilişkin sorunlarda bir uzlaşmaya varılmadan, 1960'ların ikinci yarısına girilirken konu gündemden düştü. Çünkü hem Türkiye, hem de İran SSCB'yle ilişkilerini geliştirmeye yönelmişlerdi. Yumuşamanın yaşandığı böyle bir ortamda CENTO'nun askeri işlevi geri plana atıldı, ekonomik ve kültürel boyutu öne çıkmaya başladı.

Her üyenin katılım amacı ve beklentileri farklı olduğu için bunlar zaman içinde uyuşturulamamıştı. SEATO ve NATO'ya bağlı CENTO paktı'nın, Sovyetler Birliği ve Sosyalist ülkeler çevresindeki saldırı kuşağını tamamladığı, paktların aynı zamanda bölge halklarına karşı da kullanılabilir nitelikte olduğu düşünülüyordu. Bu duruma örnek olarak CENTO'nun faaliyete başlamasından sonra bölgede önemli

---

⁵⁴² Gönlübol ve Ülman,a.g.e.,s.308

⁵⁴³ Ertuğ, a.g.m.,s.93

bir olay olan, Suriye-Mısır birleşmesinin Suriye tarafından sona erdirilmesi gösterilebilir.⁵⁴⁴

4.4.4.1. Dış Politikada Tutum Değişikliği:

1960'larda Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerinde önemli değişiklikler yaşandı. Gerek iç politikada, gerek uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler sonucunda Türkiye dış politikasını, dolayısıyla da Arap devletleriyle ilişkilerini gözden geçirmek zorunda kaldı. Aynı dönemde Arap devletleri de yapısal değişim sürecine girince Türkiye'nin Ortadoğu politikası 1950'lerden çok daha farklı bir nitelik kazandı. Batı'nın Ortadoğu'daki sözcüsü rolünü üstlenmekten kaynaklanan aktif ama sonuçları açısından başarısız bir politikadan, Arap devletleriyle eşitlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik bir bölge politikasına geçmeye çalışıldı. Türkiye 1950'lerde izlediği politikanın Araplar nezdinde yarattığı olumsuz havayı gidermek için bir on yıl çaba göstermek durumunda kaldı.

Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmesine yol açan ilk neden, 27 Mayıs iktidarının DP hükümetinin her türlü politikasını eleştirme sürecini başlatmasıydı. Özellikle 1961 Anayasasının yarattığı özgürlük ortamında, dış politika ilk kez partiler üstü kabul edilme geleneğinden çıkarak kamuoyunda tartışılmaya başlandı. İkinci neden ise, uluslararası sistemde Soğuk Savaş'ın yerini Yumuşamaya bırakmasıydı. Bloklar arası ilişkilerdeki yumuşama blok içi çatışmaların yaşanmasına olanak sağlayınca, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorunu yeniden alevlendi ve Türkiye bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin çoğunluğu oluşturduğu uluslararası platformda ne denli yalnız kaldığını açıkça gördü. Bu durumu gidermek için ilk olarak komşu Arap devletlerine yaklaşma çabalarına hız verdi.⁵⁴⁵

1960'lar Arap devletlerinde de yapısal değişim yaşanan yıllar oldu. Özellikle Irak ve Suriye'de ordunun genç subayları tarafından, ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen darbeler geleneksel yapıyı sarsmaya başladı.

---

⁵⁴⁴ Gürün, a.g.e.,s.362.

⁵⁴⁵ Melek Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.46.

1952'de Mısır'da başlayan bu süreç bir dönem Nasır'ı Arap dünyasının lideri konumuna getirmiş ve Nasırcılık 1950'lerde bölgedeki yenilikçilerin ideolojisi olmuştur.

27 Mayıs yönetimi, Batı yanlısı dış politikada değişiklik olmayacağını ilan ederken, Ortadoğu politikasında bazı değişikliklere gidileceğinin işaretini vermişti. 27 Mayısçıların bildirisinde yer alan ‘‘NATO’ya inanıyoruz ve bağlıyız, CENTO’ya bağlıyız’’ ibaresi dikkat çekmekteydi. Amaç, DP döneminde yapılan hataları düzeltmek ve CENTO’yu ikinci plana alarak⁵⁴⁶, başta Bağlantısızlar olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini yeni bir zemine oturtmaktır.⁵⁴⁷ Türkiye’nin iç ve dış politikasında, 1960 sonrasındaki iktidar ve zihniyet değişikliğinin de etkisiyle Araplar lehine bir tutum sergilediği görülmeye başlanmıştır.

11 Temmuz 1960 tarihli hükümet programında Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği belirtilmektedir. 27 Mayıs yönetimi, Üçüncü Dünya Ülkelerine yönelik tutumunu ilk defa Cezayir bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya koymuştur. Milli Birlik Komitesi(MBK)’nin 16 Eylül 1960’da yayınladığı bildiri, Türkiye’nin gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir’in Fransa’ya karşı açtığı savaşı destekleyeceğini açıklamıştır.⁵⁴⁸

Hemen ertesi gün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, kendisi de bir ölüm kalım mücadelesi vererek bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye'nin Cezayir sorununu desteklemesinin doğal olduğunu söyledi ve Fransa'yla milliyetçi Cezayirliiler arasında arabuluculuk yapmayı önerdi. Geçici Cezayir hükümeti bu öneriye olumlu yaklaşırken, Fransa resmi bir yanıt vermekten kaçındı. Yeni yönetimin Cezayir konusundaki tutumu, Arap dünyasında olumlu karşılanırken Türkiye ikilem yasıyordu. MBK üyeleri Cezayir milliyetçiliğini desteklemenin Türkiye’nin tarihine

---

⁵⁴⁶ Gökhan Çetinsaya, a.g.m., s.47.

⁵⁴⁷ Oran, a.g.e., s.785.

⁵⁴⁸ Fırat, a.g.e., s.47.

duyduğu bir saygının gereği olduğunu vurgularken, Dışişleri Bakanlığı, NATO içinde müttefiki olan Fransa ile karşı karşıya gelmenin Türkiye için Ortak Pazar'a üye kabul edilmemek de dahil birçok soruna yol açacağını düşünüyordu. Bu nedenle Cezayir konusunda bir eyleme geçilememiş sadece sözle destek vermekle yetinilmişti.⁵⁴⁹

Bununla birlikte, 20 Aralık 1961'de Cezayir sorununa ilişkin BM'de yapılan oylamada Türkiye Cezayir halkına self determinasyon hakkı tanınmasına ilişkin öneriyi destekledi. DP hükümetinin politikası hatırlanacak olursa, Türkiye'nin dış politikada yeni bir anlayış benimsemeye başladığı ortaya çıkacaktı. Nitekim aydınlar arasında da ulusal bağımsızlık savaşlarının desteklenmesi ve Bağlantısızlarla ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin görüşler dile getirilmeye başlamıştı.⁵⁵⁰

1955 yılında bir araya gelen ve 1960'lı yıllarda hızla büyüyen üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, Türkiye'nin kendi yakın geçmişine dönmesini sağlamıştı. Bu konu ile ilgili hususlara, 1960 sonrası kurulan hükümet programlarında rastlamak mümkündür.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ortadoğu politikasına bakılacak olursa, İnönü, *“Türkiye, Ortadoğu'da önemli bir yer işgal etmektedir. Bu itibarla Türkiye, Ortadoğu memleketleri için emniyet verici bir politika takip etmeye mecburdur. 40 seneden beri Ortadoğu memleketlerine karşı hayırhah niyetler beslediğini fiilen ispat etmiştir. Bu memleketlerin kendi aralarındaki geçimsizlikler Türkiye'nin üzerinde duracağı meseleler değildir. Dünya politikası med cezir içinde, Ortadoğulu komşularımız da Türkiye'nin kendi milli menfaatleriyle ahenkli ve kendilerine zarar vermeyen politikası karşısında aynı hayırhahlığı göstermelidirler.”* demişti.⁵⁵¹

İsmet İnönü başkanlığındaki 3. Koalisyon Hükümeti programında (30 Aralık 1963), *“Orta ve Yakındoğu memleketlerine karşı yakın ilgi duymaktayız.*

---

⁵⁴⁹ Oran, a.g.e., s.786

⁵⁵⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *“An Analysis Of Turkish-Arap Relations” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 27 No:1, Sevinç Matbaası, Ankara, Mart 1972, s.127

⁵⁵¹ Cumhuriyet, 26 Şubat 1960

Bölgemizde huzur ve sükunun kurulmasını bu memleketlerin istikrar, hürriyet ve bağımsızlık içinde refaha doğru ilerlemelerinde görmekteyiz” ifadesi vardı.⁵⁵² Ancak Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılması kolay olmamıştı. Bu durumda birçok gelişme etkili olmuştu. 27 Mayıs sonrasında Ortadoğu'da bir takım gelişmeler olmuştu. 29 Eylül 1961'de Suriye'de gerçekleştirilen darbeyle iktidara gelen yönetim 1958'de Mısır'la kurulmuş olan BAC'dan ayrılma kararı aldığı anda, Türkiye bunu Suriye'nin bir iç işi olarak değerlendirmiş ve Ürdün'den sonra Şam'daki yönetimi tanıyan ikinci ülke olmuştu.⁵⁵³

Bu dönemde Ortadoğu üzerinde etkili faktör olan Nasır, Bağdat Paketi'nin bir türlü unutamadığı gibi Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşma teşebbüslerini daima şüphe ve endişe ile karşılamıştı. Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinlik kazanması Nasır'ın asla hoşlanmayacağı bir durumdu.⁵⁵⁴ Bu nedenle Mısır Hükümeti, Suriye'yi tanıdığı gerekçesiyle Türk Hükümeti ile bütün ilişkilerini kestiğini bildirmişti.

Nasır, Türkiye ile birlikte Ürdün ile de ilişkilerini kesmişti. Nasır'ın asıl amacı yeni tanımları önlemektir.⁵⁵⁵

Türkiye 1958 Şubat başında, Kahire ve Şam'ın BAC adı altında birleşmelerini olumlu karşılararken bu defa Suriye'yi tanımakta acele etmişti. ABD, İngiltere ve İsrail tanıma konusunda tereddüt içinde kalmışlardı. Çünkü zayıf bir Suriye, Ortadoğu için tehlike ve politik boşluk yaratabilirdi.⁵⁵⁶

Mısır'ın bu tavrına karşılık Türkiye, Mısır Büyükelçisinden Ankara'yı terk etmesini istemişti.⁵⁵⁷ Yine ilişkiler soğuma sürecine girmişti.

1961 yılında, Irak ile olan ilişkilere bakıldığında ise, Kürtçülük sorunu, 1958'den beri soğukluğunu sürdüren Türk-Irak ilişkilerini daha da sertleştirmişti. Irak'ta Kasım'ın Kürtlere yeni olanaklar tanımasının Türkiye'deki Kürtleri de harekete geçirebileceği endişesi nedeniyle Türkiye, Irak'ta yaşanan gelişmeler

---

⁵⁵² **Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri.....a.g.e.,s.34**

⁵⁵³ Oran,a.g.e., s.786

⁵⁵⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....** a.g.e., s.849.

⁵⁵⁵ Cumhuriyet,3 Ekim 1961

⁵⁵⁶ Yuluğ Tekin Kurat, ‘Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası’, **Bellekten**, C.XXXIX, S.153, (Ocak 1975),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975, s.303.

⁵⁵⁷ Cumhuriyet, 3 Ekim 1961

karşısında bir yandan Kasım iktidarı zayıflayacağı için memnun oluyor, diğer yandan da Türkiye Kürtlerinin de ayaklanma olasılığından endişe duyuyordu. Bu ayaklanma sırasında sınırda görülen olaylar iki ülke ilişkilerini gerginleştirmişti.⁵⁵⁸

1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında “*Yumuşama*” (detente)dönemi olarak da bilinen zaman dilimi içerisinde, Doğu ve Batı Blokları arasında işbirliği ve bu çerçevede yapılan görüşmeler hız kazanmıştı⁵⁵⁹.

1963-1964 Kıbrıs buhranı, Türkiye'nin, ABD ve Sovyet Rusya ile ilişkilerinde büyük değişiklikler yapmasını sağlamıştı. Türkiye'nin bundan sonra izlediği politika çok taraflı, ancak Arap ülkelerine yakın olmuştu. Bu dönemde İsrail meselesi de özellikle Arap dünyası açısından iki taraf arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesinde önemli bir etken olmuştu. Türkiye, Arap ülkelere yaklaşırken, İsrail'le ilişkilerini koparmamış, bu ülkeye karşı daha mesafeli bir politika izlemişti. Çünkü bu dönemde Ortadoğu ülkeleri, ABD'nin İsrail'i desteklemesi nedeni ile bu ülkeye karşı sempati duymamaktaydı. Bu durum, Türk Hükümetini bir yandan Moskova ile ilişkileri yumuşatmak, diğer yandan da Arap ülkeleriyle ilişkileri daha sağlam bir temele oturtma çabasına itmişti.

4.4.4.2. CENTO'nun Feshi

Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO), 1958'de Irak'ta vuku bulan 14 Temmuz ihtilalinden sonra dağılan selefi Bağdat Paktı gibi, o da bir ihtilal hareketini izleyerek tarihe karışmış bulunmaktaydı. İkisinin arasındaki fark şu idi; Dağılan Bağdat Paktı'nı CENTO izlemiş ve Amerika Birleşik Devletleri de, ayrı ayrı olmak üzere, Türkiye, İran ve Pakistan ile içerikleri aynı olan ikili antlaşmalar imzalamıştı (1959); CENTO'yu ise izleyecek bir durum olmamıştı.

İran'daki dini gücün önderliği altında gerçekleşen ihtilal hareketi başarılı olmasa dahi İran'ın CENTO'dan ayrılacağı kesinlik kazanmıştı, Zira devrik Şah yönetiminin son Başbakanı Şahpur Bahtiyar kabinesinin Dışişleri Bakanı olarak

---

⁵⁵⁸ Oran, *a.g.e.*, s.786-787.

⁵⁵⁹ Arı, *a.g.e.*, s.361

bulunan Ahmet Mir Fendeski de yaptığı bir konuşmada: "*İran CENTO'dan ayrılacaktır ve hiçbir askeri pakta girmeyecektir*" demişti.⁵⁶⁰

1970'lerden sonra İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi nin tutumu da CENTO'yu önemsemez bir görünümde idi: örneğin, sağlam bir Türkiye, İran'ın batı hududu için bir güvence ve garanti kaynağı iken Türkiye'ye karşı tutumu iyi değildi; devlet ve hükümet başkanları düzeyinde karşılıklı yapılan ziyaretlerde söylenenleri zamanla unutmuş ve hatta İzmir de Türkiye Cumhurbaşkanı, İran Şahı ve Pakistan Cumhurbaşkanı yardım konusunda konuşurlar iken, Türkiye'nin yardım talebine red cevabı vermekte tereddüt dahi göstermemişti.(EK-IV)

Pakistan'ın ayrılışı da ne sürpriz ne de şaşırtıcı olmuştu.Çünkü Pakistan 1965 ve 1971 yıllarında cereyan eden Pakistan Hindistan Savaşlarından bu yana CENTO'dan ayrılmak için fırsat arıyordu.Savaş sırasında CENTO üyelerinin (ABD dahil) yardım etmemeleri ve ABD'nin Pakistan'a her iki savaş sırasında silah ambargosu uygulaması karşısında büyük hayal kırıklığına uğramış ve unutmamıştı.⁵⁶¹

Yine Pakistan, ABD'nin Pakta tam üye olmayışının nedenleri arasında Hindistan'ı gücendirmek istemeyişinin de yer aldığını biliyordu;ayrıca ABD,Pakistan'ın nükleer silaha sahip olmasını engellemişti.Zülfikar Ali Butto da Mayıs 1977 de yapılan seçimlerde garanti gördüğü zaferi Amerika Birleşik Devletleri'nin muhaliflerini destekleyerek bozmaya çalıştığını iddia etmiş ve aynı ay içinde yapılan toplantıya Dışişleri Bakanı'nı göndermemişti.Toplantıya Pakistan'ın İran Büyükelçisi katılmış ve manalı bir şekilde Şah'ın gösterdiği misafirlğe derin teşekkürlerini ifade ederek toplantı süresince sessiz kalmıştı.⁵⁶²

Bütün bu olaylar Pakistan yöneticilerinde ve kamuoyunda CENTO'ya karşı soğukluk yaratmış ve Pakistan'ı uzaklaştırmıştı. Pakistan Devlet Başkanı General Ziya-Ül-Hak yönetimin başına geçtikten sonra, Pakistan'ın gerçekte ölü doğmuş bulunan CENTO'dan ayrılması konusu daha belirgin bir hale gelmişti. Nitekim General Ziya-Ül-Hak Eylül 1978 de Ravalpindi'de TIME muhabirine şunları

---

⁵⁶⁰ Milliyet, 15 Mart 1979

⁵⁶¹ Gürün,a.g.e.,s.363

⁵⁶²İ.Ethem Tiryakioğlu,“ Cento'nun Sonu Türkiye” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**,98/270, Haziran 1979,s.21

söylemişti: “CENTO, kağıt üzerinde kalmış bir antlaşmadır ve giderek Pakistan'ın güvenliği için engel durumuna gelmektedir. Bugün öyle ülkeler vardır ki hiçbir ittifaka bağlı olmadığı halde,CENTO içinde yer alan ülkelere daha fazla güvenlidir” demişti.⁵⁶³

Pakistan'ın İran'la veya İran'ın Pakistan'la müşterek bir sorunu daha vardı: O da, Bellüciistan sorunu idi.Bu sorun zaman zaman hudut çatışmalarına neden olmuş ve her iki ülke, ülkelerinde cereyan eden olayların birbirlerine sıçrayacağından korkmuş olduklarından karşılıklı olarak birbirlerine güvence duymuyorlardı,oysa ki CENTO karşılıklı bir güvenlik paktı idi.Bağdat Paktı'nın esas gayesi Ortadoğu bölgesinde barış ve güvenliği tesis etmek ve bu amaçla üye devletlerarasında sıkı bir işbirliğini sağlamaktı. Pakt, üye devletleri yıkıcı faaliyetlere karşı korumak ve savunma için birleştirmeyi ve ayrıca, ekonomik yardım önlemlerini de gerçekleştirmeyi gaye edinmişti. Pakt,aynı zamanda manevi bir bağla NATO ve SEATO ve diğer uluslararası örgütlere de bağlı bulunmakta idi.Bu sebeptendir ki CENTO beklentileri karşılamıyordu.

Pakistan gibi İran da zamanla CENTO' dan uzaklaşmaya başladı.Fakat Pakistan'dan farklı bir gerekçeyle, petrol gelirinin sağladığı olanaklar ile İran CENTO'dan uzaklaşmaya başlamıştı.Şah,ordusunu güçlendirdikçe ve başta ABD olmak üzere diğer ülkelerden istediği modern silahları aldıkça kolektif güvenlik sistemini önemsememeye başladı.Ayrıca bölgede, Jandarmalık,görevini de yüklenen İran'ın bu tutumu bir bakıma Türkiye ve Pakistan için zararlı bir durum da oluyordu.Jandarmalık görevi,bölgede bir çatışmaya neden olursa Ortadoğu'yu hatta bütün dünyayı bir huzursuzluğa sevk edebilirdi.İran'ın Bağlantısızlar hareketine katılması da bir sürpriz olmamıştı; devrim liderinin beyanların sonucunda bunun olacağı hissedilmişti.⁵⁶⁴

Görüldüğü üzere Pakt kısa bir zaman içinde gayesinden uzaklaşmış,ne savunmaya,ne ekonomik kalkınmaya ve ne de yıkıcı faaliyetler konusuna yararlı olamamıştı.Her yıl bir ülkede yapılan CENTO toplantıları da anlamsız toplantılar

---

⁵⁶³ Hürriyet, 16 Eylül 1978

⁵⁶⁴ A.g.m.,s.23

olmaya başlamış ve her ülke toplantıyı kendi sorunlarını dile getirme yeri olarak görmeye başlamış ve yeterli önemi vermez olmuşlardı.

Diğer taraftan dünyanın siyasi görünümü de değişmişti. Artık dünya, 1955'lerin görünümünde değildi. Amerika Birleşik Devletleri Çin'le anlaşmış; Mısır, ABD'nin en yakın dostlarından biri olmuş ve Washington Ortadoğu'da yeni bir Pakt oluşturmaya çalışmakta; Etiyopya, Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Irak ve Suriye, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmuş; Sovyetler Birliği Akdeniz'e ve Hint Okyanusu'na inmiş; Afganistan Sovyet nüfuzuna girmiş ve Ortadoğu'da Arap Dünyası Mısır-İsrail yakınlaşması nedeniyle bölünmüş; Bloksuz ülkeler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda güçlü duruma gelmişler; petrol, ekonomik ve siyasi alanda da bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştı. Böylece de CENTO "Kuzey Kuşak" olma durumundan çıkmıştı. Tehdit, hem kuzeyden hem de güneyden olmak üzere yaygınlaşmıştı. Bundan başka, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye karşı 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nden itibaren silah ve bütün Batı ülkeleriyle de gizli bir ekonomik ambargo uygulamış ve ayrıca Pakistan'da bölünmüş bulunmaktaydı. Bu durumlar da CENTO'nun anlamını kaybettiğini bir kez daha vurgulamaktaydı.

Aslında Türkiye için NATO'da bulunmasıyla İran ve Arap dünyasının (özellikle Irak ve Suriye'nin), dostluğu yeterli idi. Bunun için Türkiye açısından Bağdat Paktına ve daha sonra CENTO'ya lüzum yoktu; NATO, Bağdat Paktı'nın sağladığı güvenliği Türkiye'ye temin ediyordu. Dost komşu ülkelerinde bulunuşu hem savunmasını kolaylaştırıyor ve hem de güvenliğini artırıyor.

Zaten oldukça zayıflamış olan örgüt 1979'da İran İslam Devrimi ile dağıldı. İran'ın yeni rejimi Batı bağlantılarından kurtulma konusunda çok hassastı. İran, Pakistan ile temasa geçerek "*yalnız emperyalist çıkarları koruduğu*" gerekçesiyle CENTO'dan ayrıldığını duyurdu. Pakistan Dışişleri Bakanı Agashahi'nin İran gezisi sonrasında Pakistan, 12 Mart 1979'da CENTO'dan çekilme kararı almıştı.⁵⁶⁵ 12 Mart 1979'da Pakistan'ın ve İran'ın ayrılması ile Pakt dağılma noktasına geldi. Türkiye, 13 Mart 1979'da, bu devletlerin CENTO'dan ayrılması kararlarını saygıyla karşıladığını ve bu durumda CENTO'nun bölgedeki işlevini fiilen

---

⁵⁶⁵ Gürün, a.g.e., s.364

kaybettiğini, örgütün ilgili antlaşma hükümleri gereğince sona erdirilmesi için gerekli işlemlerin yapılacağını açıkladı. Bu gelişme Türkiye'yi rahatsız etmedi çünkü Türkiye için asıl önemli olan İran'la askeri değil ekonomik işbirliğiydi. CENTO'dan ayrılan İran, RCD üyeliğinden ayrılmayacağını açıkladı. Bu da Türkiye'yi tatmine yeterliydi.⁵⁶⁶

Böylece, Bağdat Paktı'nın bir devamı şeklinde olan CENTO, hukuken olmasa bile fiilen sona ermiş oldu. Teşkilatının feshedilmesi kararına varılmış, bu konuyla ilgili bütün formaliteler 1979 Eylül'ünde tamamlanarak CENTO tarihe karışmıştı.

Arap Dünyası için CENTO, o derece rahatsız edici bir Pakt olmuştu ki: CENTO'nun feshi bütün Arap dünyasını memnun etmiş ve hatta Irak Dışişleri Bakanı İran'ın CENTO'dan ayrılışını kutlamış ve Bağlantısızlar topluluğuna katılmayı istediği takdirde, hükümetinin İran'ı destekleyeceği konusunda güvence vermişti.⁵⁶⁷

CENTO, bir savunma organizasyonu olarak görünüşte hiçbir şey yapmamıştı. CENTO, politik ve askeri bakımdan ciddi bir anlam ifade etmekten uzaklaşırken, asıl amacı olmamakla beraber, ekonomik alanda her üç bölge devleti için faydalı ve kullanılabilir birçok tesisin ortaya çıkmasına, çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştı.⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁶ Oran, a.g.e., s.

⁵⁶⁷ Tiryakioğlu, a.g.e., s.

⁵⁶⁸ Çetinsaya, a.g.m., s. 509

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, temelde barışçıl, dünya ülkeleri ile ilişkilerinde tutarlı, dengeli, barış yanlısı, silahlanmaya ve savaşa karşı, ekonomik kalkınma hedefine uygun stratejik ortaklıklar kurma üzerine dengeli bir anlayış içerisindeydi. Öyle ki, daha birkaç yıl öncesinde kurtuluş mücadelesi verdiği ülkelerle; barışçıl bir düzen kurabilme adına, ülkenin iç ekonomik ve politik kalkınma planlarını yapabilme ve yeni devleti gelişmiş ülkeler seviyesine getirebilmek amacıyla, geçmişte yaşanmış hatalı politikalarından anlam çıkararak karşılıklı dostluklar kurabilmişti.

Tarafsız ve ama dengeli bir dış politika anlayışı izlenmiş, öncelikle komşu ülkelerinde olmak üzere, Dünya düzeninde değişen konjonktüre tepkisiz kalmamış özellikle doğu ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine destek vermişti.

İç ve Dış politikada gelişme ve ilişkiler kurabilmek için öncelikle hedefleri tespit etmek zorunluluğu vardır. Atatürk'te milli mücadele'nin hedeflerini Misak-ı Milli ile belirlemiştir. Kurulması düşünülen yeni devletin sınırlarının belirlendiği müteffik devletlerle, mücadele sonunda yapılacak görüşmelerde ele alınması gereken ilkelerin tespit edildiği Misak-ı Milli'ye uygun milli mücadele verilmiş, sınırları dışında kalan (ki bu öncelikle Arapları kapsıyor) kendi kaderlerini tayin etmeleri gerektiği ama bunun içinde karşılıklı yardımların yapılmasının zorunluluğu vurgulanmıştır. Misak-ı Milli maddeleri ile Musul ve İskenderun (Hatay) illerinin ülke toprakları içerisinde olduğu belirtiliyor ve kurtuluş mücadelesi sonrasına damga vuran sorunlar olarak ortaya çıkıyorlardı.

Mustafa Kemal, milli mücadele esnasında dış dünya ile ilişkiler kurulması ve bu ilişkilerden, mücadelesine yardım alınması için çabalar sarfetmişti. Özellikle o güne kadar, sıcak denizlere inmek ve boğazların kontrolünü milli hedef sayan bunun olabilmesi için defalarca savaşlar yapılan Ruslar'dan görülen yardımın sağlanması büyük bir işti. Tabii bu yardım ve anlaşmaların yapılabilmesi için batı ile mücadelelerde zaferler elde etmek gerekiyordu. Bunun bilincinde olan Mustafa

Kemal her başarıdan sonra dış ülkelerle irtibata geçmiş, zaferleri sadece savaş alanında kalmasını engellemiş özellikle Fransa ve Rusya ile maddeleri yetersiz ama o günün şartlarına uygun antlaşmalar yapmıştı.

Mustafa Kemal, yine milli mücadele döneminde, kendi ülkesi gibi kurtuluş mücadelesi veren Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiş özellikle hilafet makamını kullanarak onlardan yardım ve destek görmüştü. Kurtuluş çabası içindeki bir milletin, varlığını devam ettirebilmek için başvurduğu her yol makul görülebilir. Sonunda yok olmak vardır. Ama Mustafa Kemal buna rağmen gerçeği hiçbir zaman gözden kaçırmadan, hayal ve tehlikeli girişimlerden uzak duran, gelecekte kurmayı tasarladığı devletin idamesi sürecinde yine şu an ki düşman ülkelerle ikili ilişkilere girmesi gerektiğinin bilincinde bir politika izlemiştir.

Milli mücadelesini tamamlamış ve yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politik bakışı; elde edilen bağımsızlığın idamesi ve Atatürk'ün ilkeler ile belirlediği milli menfaatlerin korunması yönündeydi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bu ilk yıllarda takip ettiği doğu politikası stratejik ve jeopolitik konumunun gerektirdiği zorunlulukla geleneksel denge politikalarından esinlenerek güvenlik ve tarafsızlık politikası olarak yorumlanabilir. Kendisine milli hedef anlayışı olarak “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” prensip edinmiş Türkiye Cumhuriyeti; İkinci dünya savaşı sonrası yeni dünya düzeninin değişmesinden ve komşu ülkelerinin dünya görüşünden etkilenerek, politik sapmalar yaşasa da bu ilkeleri koruma amacı gütmüş bir siyaset izlemiştir. Türkiye'nin Sadabat Paktı'na kadar olan dönemde Doğu'lu komşu ülkeleri ile ilişkileri, Osmanlı Devleti zamanından kalan meselelerin halli, Lozan'da çözülememiş noktaların çözümü; ki en önemli sorun olan Musul meselesinin, dönemin getirdiği şartlar dolayısıyla kaybedilmesi ve Atatürk devrimlerinin etkisi altında donuk bir şekilde kalmıştı. Ama Dünya'da gelişen durumların etkisi ve özellikle doğu'da komşu ülkelerinin ortak sorunu olan Kürt ayaklanma ve aşiretleri sorunu neticesinde Sadabat Paktı imza edilmiştir. Yine bu dönemde Misak-ı Milli'de de yerini bulmuş amaçlarından biri olan Hatay sorunu uygun bir zamanda ve

barışçıl siyaset güderek vatan topraklarına dahil edilmişti. Tüm politik ilke ve prensiplerin uygulandığı bu süreç, barışçı politikaların yüz akı olmuştu.

Tekrar emperyalist yayılmacı politikaların Dünya üzerinde görüldüğü ve sonucunda II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde ise Savaş'ın içine çekilme ve tarafsızlığını kaybetmemek adına doğu ile ilişkiler adeta dondurulmuştu. Bağlantısızlığın savaştan uzak durmak için doğru yol olduğu düşünülmüştü. Her türlü politik yaklaşımda bu yol benimsenmişti.

Yine bu dönemde eski korkular gün yüzüne çıkmış, Sovyetlerin yayılmacı politikasında çekinilmişti. Bu çekinceye karşı atılacak adımlarda ise milli menfaatlerin çiğnenmemesi önemliydi. İşte bu ikilemden dolayı politik hareketler üzerinde çok taraflı düşünülerek ve ağırdan yapılıyordu. Savaşan güçlerle belirli bir mesafenin kazanması değişen güç dengesinin Türkiye avantajına kullanılması gerekiyordu. Hatta bu dönemde savaşta taraf olunması için, her iki yandan da toprak verme talepleri olmuştu. Yine Misak-ı Milli'ye aykırılık olarak değerlendirilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi sınırları içinde barış yanlısı bir ülke olduğu vurgulanıyordu. En büyük çekince olarak görülen Sovyetler Birliği'nin bile savaş sonunda alacağı zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimaller, Türkiye'nin tarafsızlık politikasından ayrılmasına yetmemişti.

Savaş sonunda ise Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabaları görülmekteydi. Savaş sonunda başlayan bloklaşmalar, Dünya üzerindeki ülkeleri bir taraf seçmeye zorluyordu. Tarafsızlık ülkenin idaresi açısından zor olan bir seçimdi. Bağlantısız kalabilmek için iyi bir ekonomi ve savaş gücü gerekiyordu. Ülke içinde görülen politik değişim, çok partili döneme geçişte, uygulanan politikaların daha rahat sorgulanması imkanı veriyordu.

Soğuk savaş dönemi, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını terk etmesine, dış politika anlayışı olarak Batı ile sıkı ilişkiler kurmak, pakt ve antlaşmalarla bağlanması ilkesine dönmesine neden olmuştu. Özellikle İnönü döneminde başvurusu yapılan yalnız, yine milli ilkelere tavizler sonucu üyesi olunabilen NATO'ya girdikten sonra her türlü politik felsefeyi bu teşkilatın prensipleri

açısından değerlendirilmiş ve uygulanma eğilimine girilmiştir. Demokrat parti döneminin başarısı olarak görülen NATO; milli politikanın ilkelerinden tavizlere neden olmuştu. En büyük sorun olarak görülen Sovyet yayılmacı politikasına karşı tedbirler almak adına tüm doğu ülkelerinin antipatisini kazandıran adımlar atılmıştı. Öyle ki bu politik saplantı sebebiyle Stalin'in ölümü ile Rus dış politikasında görülen ve tarafsız devletler tarafından olumlu karşılanan değişimler bile kuşku ile karşılanmış, bağlantısızlık, tarafsızlık milli çıkarlar açısından olumsuz görülerek körü körüne batı bağıllığı yolu seçilmişti. Yine bu bağıllık anlayışında; NATO üyesi ülkelerin dış sorunlarında bu Türkiye ile bağlantısı olsun olmasın her açıdan destekleme eğilimi tercih edilmiş, günlük politikalarla gelecekte yaşanacak olan sıkıntılarda dost ülkelerin küskünlüğüne ve yalnızlığa itilmeye mahkum olunacaktı.

Demokrat parti döneminde takip edilen siyaset, Doğu ülkeleri ile ilişkilerini, bazılarının kendisine has çıkarlarına uygunluğu nedeniyle memnun ederken diğerlerinin-ki bunların başında Mısır geliyordu-tepkisine yol açmıştı. Türkiye Devleti; Atatürk'ün milli devlet tanımında da yerini bulan ekonomik bağımsızlığı oluşturulamadığı sürece, güçlü ülkelerin çıkar ve politikalarına uygun bir siyaset izlenilmesine mahkum olmuştu. Kısa vadeli çözümler sunan maddi yardımlar, devletin uzun vadeli tavizlerine sebebiyet vermişti.

Demokrat Parti hükümetlerinin politikalarının tamamıyla yanlış olduğu söylenemez. Dönemin şartları biraz da bunu gerektiriyordu. Ama özellikle komşu ülkelerin bağımsız kararlarına, radikal planlarına doğrudan komünist yayılım hareketinin sonucu olarak bakılması, onlarında kendi ülkelerinde milli politika izleme zamanlarının farklı algılanması sonucu izlenen politik görüş, Türkiye'nin dış politika anlayışını tanelerindeki Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesine ters düşüyordu. Belki istemese de Batı bağıllığını ispat adına her türlü batılı ülkelerince ters görülen davranışlar, Türkiye'ye de tersmiş gibi, üzerinde etraflıca düşünülmeden, neden-sonuçları iyice irdelenmeden tepki veriliyordu. Milli savunması için NATO üyeliğinin yeterli olduğu (çünkü bütün askeri kuvvet NATO emrine verilmişti) halde İngilizlerin çıkarlarını sürdürmesi amacıyla, kurulması planlanan Ortadoğu

komutanlığı'na destek vermek amacıyla, bu isteğe sadece kendi ülkesinin daha özgür ve bağımsız olabilmesi için karşı çıkan Mısır'a komünist yanlısı muamelesi yapmak ve bir kere böyle bir politika izledikten sonra, sırf ekonomik yardımların kesilmemesi adına bu politikayı sürdürmek, Demokrat parti hükümetlerinin en büyük hatası olmuştu.

Bu süreçte kurulan Bağdat Paktı'da görünürdeki kurulma amacı olan Sovyet yayılmacılığını önlemek konusunda yetersiz, hatta bazı Ortadoğu ülkeleri için hızlandırıcı bir etki yaratmıştı. Her bir üyesinin kendi milli politikasına göre hesapladığı menfaatler doğrultusunda amaç edindiği Pakt, Ortadoğu'da bunalım ve krizlerin oluşmasına neden olmuştu. Türkiye'nin; Sovyetler Birliği ve Doğu bloğu ülkeleri karşısında kurulan bu yeni batı politikasının uygulayıcısı olması altında bölgede lider devlet olmak arzusu da vardı. Ama bunalım ve krizlerde izlediği batı yanlısı politika, Araplar üzerinde Osmanlı hatıralarını canlandırmış ve lider olmak yerine, tutarsızlıkla suçlanmıştı. Türkiye bu süreçte Arap'ların tepki gösterdiği konulara duyarsız kalmış, İsrail gerçeğinin Araplar üzerindeki hassasiyetini anlayamayarak tepki çekip kınanmış, ayrıca bağlantısızların politikalarını eleştirerek onların da tepkisini almıştı. Bu davranışlar neticesinde Kıbrıs sorunu gündeme geldiğinde Bağlantısız ülkelerinin olumsuz tavrı ile karşılaşmıştı.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki Demokrat parti dönemi politik yaklaşımlar tek taraflı yapılmış, sorunlara geniş açıdan bakılarak, uzun süreçteki sonuçlar hesaplanmamıştı. Ani tepkisel davranışlarda bulunulmuş, her zaman batılı bir devlet profili çizilmeye çalışılmıştı. Ama Batı'daki diplomasi'nin efendisi İngilizlerin taktik yaklaşımlarını kullanmak yerine, Arapların deyimiyle "maşası" gibi davranmıştı.

Bugün bütün bu dönemlerde yapılan hiçbir Pakt ömrünü devam ettirememiştir. Türkiye'nin doğuda ve batıda dış politika olarak; ekonomik ve tarihsel gerçekleri göz önünde tutarak; gelecekteki çıkar paydalarını da hesap ederek, Atatürk döneminde olduğu gibi tutarlı, dengeli ve barışçıl politik planları olmalıdır. Laik ve demokratik bir devletin mutlaka tarihinden, paylaşılan ortak tarihten, yaşanan süreçten dersler çıkarması gerekir. Ama konumunun verdiği stratejik nedenden dolayı, terazinin bir tarafında olmak yerine teraziyi tutan olması gerektiği unutmamalıdır.

KAYNAKÇA

I-RESMİ YAYINLAR

A-ARŞİV BELGELER

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

a. Başbakanlık Özel Kalem

B.C.A.:30.01/261.762.14-05/12/1932
B.C.A.:30.01/259.742.10-01/01/1933
B.C.A.:30.01/259.742.27-15/01/1933
B.C.A.:30.01/261.759.07-22/05/1934
B.C.A.:30.01/261.759.09-08/07/1934
B.C.A.:30.01/261.759.19-24/01/1935
B.C.A.:30.01/258.734.06-11/07/1935
B.C.A.:30.01/261.760.10-28/09/1935
B.C.A.:30.01/268.803.17-29/11/1935
B.C.A.:30.01/265.788.31-15/12/1937
B.C.A.:30.01/224.510.09-03/07/1938
B.C.A.:30.01/224.510.11-04/07/1938
B.C.A.:30.01/223.502.04-03/12/1938
B.C.A.:30.01/085.558.14-04/03/1939
B.C.A.:30.01/225.515.19-23/06/1939
B.C.A.:30.01/265.789.01-18/03/1940
B.C.A.:30.01/258.734.05-19/03/1940
B.C.A.:30.01/265.791.31-15/12/1941
B.C.A.:30.01/247.670.15-13/04/1942
B.C.A.:30.01/257.730.21-20/05/1942
B.C.A.:30.01/235.588.03-13/02/1943
B.C.A.:30.01/265.792.38-24/09/1946
B.C.A.:30.01/235.590.40-25/08/1950
B.C.A.:30.01/102.637.09-11/10/1952
B.C.A.:30.01/104.647.02-07/01/1954
B.C.A.:30.01/104.647.04-13/01/1954
B.C.A.:30.01/104.650.01-07/09/1954
B.C.A.:30.01/104.650.03-07/09/1954
B.C.A.:30.01/018.106.35-25/10/1954
B.C.A.:30.01/104.650.03-13/11/1954
B.C.A.:30.01/035.215.10-00/00/1955
B.C.A.:30.01/126.809.02-27/01/1955
B.C.A.:30.01/035.215.03-24/02/1955
B.C.A.:30.01/035.215.13-09/11/1956
B.C.A.:30.01/062.380.10-14/05/1956
B.C.A.:30.01/111.701.07-10/11/1956
B.C.A.:30.01/133.864.02-14/11/1956
B.C.A.:30.01/062.381.14-15/11/1956

B.C.A.:30.01/133.862.03-22/01/1957
B.C.A.:30.01/040.236.11-25/03/1957
B.C.A.:30.01/111.701.09-27/07/1957
B.C.A.:30.01/040.236.14-24/09/1957
B.C.A.:30.01/104.651.03-23/10/1957
B.C.A.:30.01/068.432.01-01/11/1957
B.C.A.:30.01/068.431.06-29/10/1957
B.C.A.:30.01/069.434.15-23/07/1958

b. Bakanlar Kurulu Kararları

B.C.A.:030.18/139.29.07-29/03/1955
B.C.A.:030.18/142.33.11-12/04/1956
B.C.A.:030.18/146.63.12-03/08/1956
B.C.A.:030.18/144.80.03-27/09/1956
B.C.A.:030.18/146.28.10-31/05/1957
B.C.A.:030.18/146.41.05-28/08/1957
B.C.A.:030.18/147.58.14-18/11/1957
B.C.A.:030.18/150.42.07-07/08/1958
B.C.A.:030.18/151.73.04-02/02/1959

B.MECLİS TUTANAKLARI

TBMM Tutanak Dergisi, 26.04.1949, Cilt:10, İçtima:4.
TBMM Tutanak Dergisi, 11.06.1954, Cilt:2, İçtima:7.
TBMM Tutanak Dergisi, 26.02.1955, Cilt:2, İçtima:50.
TBMM Tutanak Dergisi, 26.02.1955, Cilt:1, İçtima:7.
TBMM Tutanak Dergisi, 21.08.1958, Cilt:4, İçtima:1.
TBMM Tutanak Dergisi, 21.08.1958, Cilt:1, İçtima:87

II-SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Akşam Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Hürriyet Gazetesi
Ulus Gazetesi
Zafer Gazetesi
Vakit Gazetesi
Vatan Gazetesi

B-DERGİLER

Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Ata Dergisi
Askeri Mecmua
Avrasya Dosyası
Ayın Tarihi (1939–1956)
Belleten
Silahlı Kuvvetler Dergisi
Stratejik Etütler Bülteni
Ordu Dergisi

C- KİTAPLAR

AKALIN, CÜNEYT;**Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

AKARSLAN, Mediha;**Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası Ve Atatürk**, Arion Yayınevi, İstanbul, 1995.

AKŞİN,Aptülahat;**Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1966.

_____,Aptülahat;**Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Ortadoğu Meseleleri**, İstanbul; 1959

AKŞİN,Sina;**Jön Türkler Ve İttihat Terakki**,İmge Kitabevi, Ankara, 1998

ALBAYRAK,Mustafa;**Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)**,Phoenix Yayınevi,Ankara,2004

ARAS,Tevfik Rüştü;**Görüşlerim**,Yörük Matbaası,İstanbul,1968

_____, Tevfik Rüştü;**Atatürk'ün Dış Politikası**,Kaynak Yayınları,İstanbul,2003

ARI,Tayyar;**Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyasal, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları 3. Baskı**, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU,Fahir;**20.Yüzyıl Tarihi (1921-1990)**,Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

_____,Fahir;**Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**,Türk Tarih Kurumu Yayını,T.T.K Basımevi,Ankara,1994

_____, Fahir,**Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt 2,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,2006

AYDEMİR,Şevket Süreyya;**İkinci adam (1950-1964)**,Remzi Kitabevi,İstanbul, 1995

BAĞCI, Hüseyin;**Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**,İmge Kitabevi, 1.Baskı ,1990.

_____, Hüseyin;**Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Vakfı Yayınları,2.Baskı, Ankara, 2001

BAL, İdris;**21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1982.

BAYUR, Yusuf Hikmet;**Türkiye Devletinin Dış Siyasası**,Türk Tarih Kurumu,Ankara,1973

BIYIKLI, Mustafa;**Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları**, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul,1991.

BİLGE,Suat;**Güç Komşuluk-Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**,Türkiye İş Bankası Yayınları,Ankara,1992

BURÇAK, Salim Rıfki;**Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**,Aydınlık Matbaası,İstanbul,1946

CANATAN,Yaşar;**Türk Irak Münasebetleri(1926-1958)**,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1996.

CİN,Barış;**Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1938)**,IQ Kültür Sanat Yayinevi,İstanbul, 2007

ÇAKMAK, Haydar;**Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Barış Platin Kitap Ltd Şti, Ankara, 2008

DİKERDEM,Mahmut;**Ortadoğu'da Devrim Yılları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1990

DİLAN, Hasan Berke ; **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası, (1923-1939)** Alfa Yayınları, İstanbul, 1998

ERENDİL, Muzaffer;**Çağdaş Ortadoğu Olayları**,Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

ERGÜL,Cevdet;**II.Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Olayları**;
Çağlayan Yayınları, İzmir ,1997

ERKİN,Feridun Cemal;**Türk-Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi**, Başnur
Matbaası, Ankara, 1968

EROĞUL,Cem;**Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi**,İmge Yayınları,Ankara,
2003

FERSOY,O.Cemal;**Adnan Menderes,Bir devre Adımı veren Başbakan**,Garanti
Matbaası,İstanbul,1971

GİRGİN, Kemal; **Hariciye Tarihimiz**,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1994

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem SAR; **Atatürk Ve Türkiye'nin Dış Politikası**,
Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1990.

_____, Mehmet ve Haluk Ülman;**Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-
1995)**;Siyasal Kitabevi 9. Baskı, Ankara, 1998

GÜRÜN,Kamuran; **Dış İlişkiler Ve Türk Politikası (1939-1983)**, Ankara Siyasal
Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1983

_____, Kamuran ;**Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**,Türk Tarih Kurumu,
Ankara 1991

HALE,William; **Türk Dış Politikası(1774-2000)**,Çev: Petek Demir, Mozaik
Kitaplığı, İstanbul, 2003

HUREWİTZ, J.C.; **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary
Record 1914-1956, Volume II**, D.Van Nostrand Co., New Jersey, 1958

KARABEKİR Kazım;**Türk İstiklal Harbimiz**,Türkiye Yayınevi,İstanbul,1969

KARPAT,Kemal; **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk**,Çev: Recep
Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

KILINÇKAYA,M.Derriş; **Türkiye- Suriye İlişkileri**,Atatürk Araştırma Merkezi,
Ankara,2004

_____,M.Derriş;**Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap
Milliyetçiliğinin Doğuşu Ve Suriye**,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,2004

KOÇSOY, Şevket; **Irak Türkleri Ve Türk Irak İlişkileri (1923-1963)** ,Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1991.

KÜRKÇÜOĞLU,Ömer E.;**Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**,Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1982

_____, Ömer E.;**Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**,Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1972.

LEWIS, Bernard ; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara,1984

_____, Bernard;**Ortadoğu**,Arkadaş Kitabevi,İstanbul,2003

MANSFIELD,Peter;**Osmanlı Sonrası Türkiye Ve Arap Dünyası**,Çev:Nuran Ülken,Sender Yayınları,İstanbul,1975

MCGHEE, George;**ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**,Çev:Belkıs Çorakçı,Bilgi Yayınevi, İstanbul,1992

MELEK,Abdurrahman;**Hatay Nasıl Kurtuldu?**,Türk Tarih Kurumu,Ankara, 1991

MELEK, Kemal;**Doğu Sorunu Ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**,Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,İstanbul,1978.

ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası Cilt 1 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Ortadoğu Barış Süreci Ve Türkiye Üzerine Etkileri,Harp Akademileri Basımevi, İstanbul,Mart 1996

ÖKE,Mim Kemal ve Erol Mütercimler;**Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**,Alfa Yayınları,İstanbul,2004

ÖZTOPRAK,İzzet Ve Dr. Qassam Kh.AL-Jumaily;**Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,1999

ÖZTÜRK,Kazım;**Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Ve Programları**, Ak yayınları,İstanbul,1968

PARLAR,Suat;**Ortadoğu:Vaat Edilmiş Topraklar**,Bibliotek Yayınevi, İstanbul, 1997

PEHLİVANOĞLU,A.Öner;**Ortadoğu Ve Türkiye**,Kastaş Yayınevi,İstanbul, 2004

SANDER,Oral;**Türk-Amerikan İlişkileri(1947-1964)**,Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,Ankara,1979

_____,Oral;**Siyasi Tarih 1918–1994**,İmge Yayınları,Ankara,2001

_____,Oral,**Türkiye'nin Dış Politikası**,İmge Kitabevi, Ankara,1998

SARAY ,Mehmet;**Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1999

_____,Mehmet ; **Atatürk'ün Sovyet Politikası**,Damla Kitabevi,İstanbul,1990

_____,Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi,III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**,Atatürk Araştırma Merkezi Yayını,Ankara, 2000.

SEVER,Ayşegül; **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye,Batı Ve Ortadoğu (1945-1958)**, Boyut Kitapları,İstanbul, 1997

SİLLELİ, Turan;**Büyük Oyunda Türkiye–Irak İlişkileri**,Kültür Sanat Yayıncılık,İstanbul,2005.

SONYEL,R.Salahi;**Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politikası Cilt I**, Türk Tarih Kurumları Yayınları,Ankara,1995

_____,R.Salahi;**Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politikası Cilt II**, Türk Tarih Kurumları Yayınları,Ankara,1991

SOYSAL,İsmail;**Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**,Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara,1965.

_____,İsmail;**1955 Bağdat Paketi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991

_____,İsmail;**Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**,Cilt: II,1945-1990, Ankara; TTK Basımevi, 1991.

SÖNMEZOĞLU,Faruk;**Türk Dış Politikasının Analizi**,Der Yayınları,İstanbul, 2004.

ŞİMŞEK, Erdal;**Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Kum Saati Yayınları,İstanbul,2005

TUNCER,Hüner;**Atatürkçü Dış Politika**,Kaynak Yayınları,İstanbul,Ocak 2008

TURAN,Şerafettin;**Türk Devrim Tarihi,Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960)**,Bilgi Yayınevi,Ankara,1999

TÜRKDOĞAN,Berna;**Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,2000.

_____,Berna;**Milli Mücadele Tarihi,Makaleler,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara,2002**

Türk İstiklal Harbi C.III: Doğu Cephesi,1919-1921,Genelkurmay Basımevi,Ankara,1965

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri(1923-1960) Cilt-I,Başbakanlık Basımevi,Ankara,1978

Türk Dış Politikasında 50 yıl: Cumhuriyetin İlk On yılı ve Balkan Paktı(1923-1934),Dışişleri Bakanlığı,Ankara,1974.

UÇAROL,Rıfat;**Siyasi Tarih (1789-1994)**,Filiz Yayınları, İstanbul,1995

UMAR,Ömer Osman;**Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**,Fırat Üniversitesi, O DAM Yay., Elazığ, 2003.

YAVUZALP,Ercüment;**Dış Politika'da Oyunun Kuralları**,Bilgi Yayınları,Ankara,1998

YEŞİLBURSA,Behçet Kemal;**İngiltere Ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri Ve Türkiye (1950-1954)**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000

D-MAKALELER

AKKOR, Feridun ; “*Ortadoğu'da Barış*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 95/257, Mart 1976

AKSOY, Hidayet ; “*Atatürk'ün Milli Dış Politikasının Amaç Ve İlkeleri*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 106/312, Kasım 1987

_____, Hidayet ; “*Atatürk'ün Milli Dış Politikasının Amaç ve İlkeleri*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 106/312, Kasım 1987

AKŞİN, Sina ; “*İttihat Ve Terakki Üzerine*” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt : 27 , No:1 , Sevinç Matbaası, Ankara,1971

ALBAYRAK, Mustafa ; “*Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :46, Cilt : 16, Mart 2000

ARFA, Hasan ; “*İran,Rus Tahakkümünü Nasıl Bertaraf Etti*” **Ordu Dergisi**, 77/186 ,Haziran 1958

ARMAOĞLU, Fahir ; “*Ortadoğu komutanlığından Bağdat Paktı'na (1951-1955)*” , **Belleten**, LIX Sayı: 220, SS. 189-236 , Nisan 1996

ARNA, Cihat ; “ *Bugünkü Dünya durumunda Yakındoğu'nun Önemi*” **Ordu Dergisi**, 70/159, Eylül 1958

ATAÖV, Türkkaya ; “ *Turkish Foreign Policy : 1923-1938*” **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı** 1961, Ajans Turk Press, Ankara,1963

BAĞCI, Hüseyin; “*Cumhuriyet dönemi Dış Politikamızın Temel Nitelikleri Paneli : Konuşması*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :37, Cilt : 13, Mart 1997

BAŞDOĞAN, Ferhat; “ *Türk-İran İlişkileri Ve Bugünkü İran*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 104/298, Temmuz 1985

_____, Ferhat ; “ *Türk-İrak İlişkileri ve Bugünkü Irak*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 104/299, Eylül 1985

BOZKURT, Gülnihal ; “ *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 56, Cilt : 19, Temmuz 2003

BULUT ,Sedef; “*Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği Ve Balkan Politikası*”,**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S 41, Mayıs 2008

ÇELEBİ, Esat ; “ *Ortak Pazar Ve OECD*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 85/220, Aralık 1966

ÇELİKER, Fahri, “*Türk Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Görüşler*”, **Stratejik Etütler Bülteni**, XIII/65 (Ocak 1979)

ÇETİNSAYA, Gökhan ; “ *Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri (1919-1925)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 48, Cilt :16, Kasım 2000

_____, Gökhan ; “*Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, 1926-1938*”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 5, Sayı: 3 (Sonbahar 1999),

DEMİRSOY, İlyas; “*Afganistan,İran,Kıbrıs*”,**Askeri Mecmua** 61/128 Mart,1963

DUMAN, Sabit; “*Ortadoğu Krizleri Ve Türkiye*”,**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S 35-36, Mayıs-Kasım 2005

ERGİNSOY, Cemal ; “*Sovyetler Birliğinin İran Politikası*” **Stratejik Etütler Bülteni** , Yıl:14, Sayı:71, SS. 3-10 Genelkurmay Başkanlığı Yayınları,Ankara , Temmuz 1980

ERTUĞ, Turan ; “ *Türkiye Ve Cento*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 84/213, 1965

ETKİN, Selim ; “ *Orta Ve Yakındoğu Tanımı İçinde Türkiye jeopolitiğine Etki Eden Faktörler*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 107/317, Eylül 1988

GÖLTÜRK , Abdurrahman ; “*Cento*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 81/203, Eylül1962

GÖNLÜBOL,Mehmet Ve Haluk ÜLMAN; “ *Türk Dış Politikasının 20 Yılı, 1945-1965*” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** , Cilt: XXI No:1, (Mart 1966)

_____,Mehmet; “*Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası*” **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı** 1961, Ajans Turk Press, Ankara,1963

_____,Mehmet ; “*Atatürk Ve Dış Politika*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı : 24 Cilt: 8, Temmuz 1992

_____,Mehmet , “*A Short Appraisal Of The Foreign Policy Of The Turkish Republic (1923-1973)*” ,**Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**,XIV,Ankara Üniversitesi Basımevi,Ankara,1976,

_____,Mehmet ve Ö.Kürkçüoğlu; “*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış* ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :2 , Cilt : 1, Mart 1985

HARRİS, G.;“*Cross-Alliance Politics : Turkey And Soviet Union*” , **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı** 12, 1972, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974

HÜLAGÜ,Metin;“*Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :45, Cilt : 15, Kasım 1999

İLERİ,İlay, “*Türkiye'nin Dış Politikası*”,**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**,S 35-36, Mayıs-Kasım 2005

KELLER, Pierre ;“*Büyük Devletlerin Yakındoğu Menfaatleri*” Çev: Ali Ercivan, **Ordu Dergisi**, 68/150 (Haziran 1949)

KÖNİ, Hasan ; “*1923-1938 Döneminde Türk Arap İlişkileri : Karar Verme Analizi*” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 103/289, Ocak 1984

_____, Hasan;“*Mısır-Türkiye-İsrail Üçgeni*”,**Avrasya Dosyası**,C:I,No.3(Sonbahar 1994)

KURAT Yuluğ Tekin,“*Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası*” ,**Bellekten**, C.XXXIX, S.153, (Ocak 1975),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer ; “ *An Analysis Of Turkish-Arap Relations*” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt: 27 No:1, Sevinç Matbaası, Ankara, Mart 1972

_____, Ömer ; “ *Turkey’s Attitude Towards The Middle East Conflict*” **Dış Politika** No: 4, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1976

_____, Ömer ; “*Cumhuriyet Dönemi Dış Politikamızın Temel Nitelikli Paneli : Konuşması*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı : 37, Cilt: 13, Mart 1997

MEMİŞ, Ekrem ; “*Atatürk Ve Dış Politika*” **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1990

ONULDURAN, Ersin ; “ *Atatürk Ve Dış Politikaları* ” **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1986

ORAN, Baskın ; “*Türkiye’nin “Kuzeydeki Büyük Komşu” Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri, 1939-1970*” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt: 25 No:1, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970

ÖZGİRAY, Ahmet ; “*Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923- 1938)*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 43, Cilt: 15, Mart 1999

_____, Ahmet; “*İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri(1920-1938)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 33, Cilt: XI, Kasım 1995

SANDER, Oral Ve Haluk ÜLMAN ; “*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)*” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt :27 No:1, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972

SARINAY, Yusuf ; “*Atatürk’ün Hatay Politikası-1 (1936-1938)*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı : 34, Cilt :12, Mart 1996

_____, Yusuf ; “ *Atatürk’ten Günümüz Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme* ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı : 48, Cilt :16, Kasım 2000

SOYSAL, İsmail ; “ *1955 Bağdat Paktı* ” , **Bellekten** ,LV/212, SS.179-238 , Nisan 1991

ŞİMŞİR, Bilal ; “*Musul Sorunu Ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri*” , **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :63, Cilt: 21, Kasım 2005

TANFER, Vehbi ; “*Atatürk Ve Barış*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :52, Cilt : 18, Mart 2002

TEKDEMİR, Yaşar ; “Yurtta Sulh,Cihanda Sulh Anlayışı Ve Küreselleşen Dünyadaki Yeri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,Sayı :40, Cilt : 14, Mart 1998

TEKELİ, Celal ; “Yeni Gelişmeler Karşısında Ortadoğu” **Ordu Dergisi**,68/151, Eylül 1949

TİRYAKİOĞLU, İ.Ethem ; “ Cento’nun Sonu Türkiye” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**,98/270, Haziran 1979

_____, İ. Ethem ; “Kapı Komşumuz Irak İle İlişkilerimiz” **Stratejik Etütler Bülteni**, 13/68, Ekim 1979

_____, İ. Ethem, “Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri”, **Stratejik Etütler Bülteni**, XIII/65 1979

Türkmen,ZEKERİYA;“Özdemir Bey’in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 49, Cilt: XVII, Mart 2001.

UMAR, Ömer Osman ;“İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı :59, Cilt :20, Temmuz 2004

ÜLMAN, Haluk ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923–1968)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII / No-3, (Eylül 1968),

_____, Haluk ;“Ortadoğu Buhranı”,**Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.:XIII, Sayı:4, Aralık, 1958,

_____,Haluk;“Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler”,**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. No. XXI, No. 4 (Aralık 1966)

YAKUT, Kemal; “Arap Dünyasının Hatay Devleti’nin Kurulmasına Karşı Tavrı Ve Türk-Arap Muhadeneti (Dostluk) Cemiyeti” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika’nın Savunma Projeleri”, **Türkiye Günlüğü**, sayı. 77,Ankara,2004

_____, Behçet Kemal, “Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye Pakistan Antlaşması (1953–1954), **IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003

_____, Behçet Kemal,“İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye’nin NATO’ya Girişi (1950-1953), **IV.Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002

_____, Behçet Kemal, “*Britain’s Post War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey 1945-1950*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:45, Cilt:XV, Kasım 1999

EKLER :

EK-I :NATO VE VARŞOVA PAKTI ÜYESİ ÜLKELER

EK-II :BAĞDAT PAKTI’NIN İMZALANMASI

EK III :BAĞDAT PAKTI ÜYESİ ÜLKELER

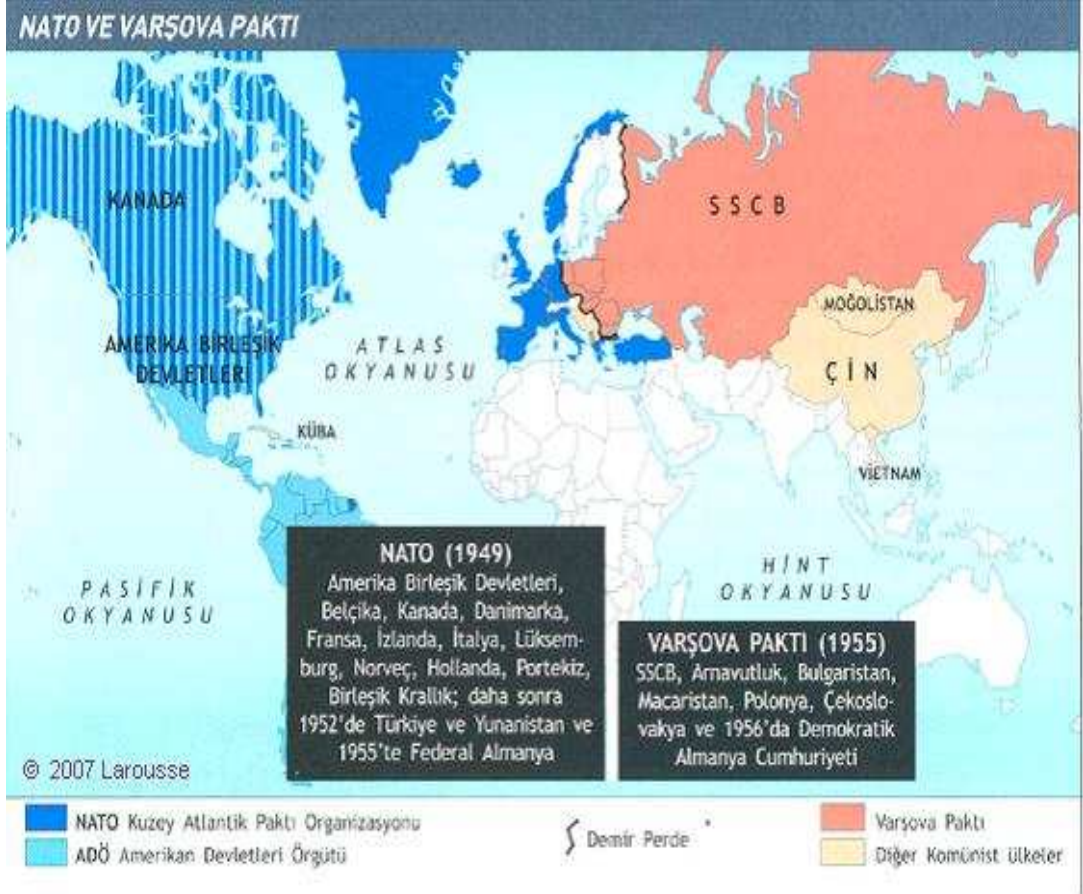
EK IV :CENTO’NUN İZMİR TOPLANTISI

ÖZGEÇMİŞ:

Özhan MERİÇ, 1979 yılında Bursa’da doğdu.İlköğretimini İstanbul Çakabey İlköğretimokulu’nda tamamladıktan sonra 1993 yılında Kuleli Askeri Lisesi’ne girdi.1997 yılında Askeri Lise’ye müteakip Kara Harp Okulu’nda öğrenimine başladı.2001 yılında Piyade Teğmen olarak mezun oldu.2002-2004 yılları arasında İskenderun’da,2004-2006 yılları arasında Şırnak’ta görev yaptıktan sonra Ankara’ya tayin olmuştur.O süreden beri Ankara’da görev yapmaktadır.Evli ve bir çocuk babası olup ileri derecede İngilizce bilmektedir.

EKLER:

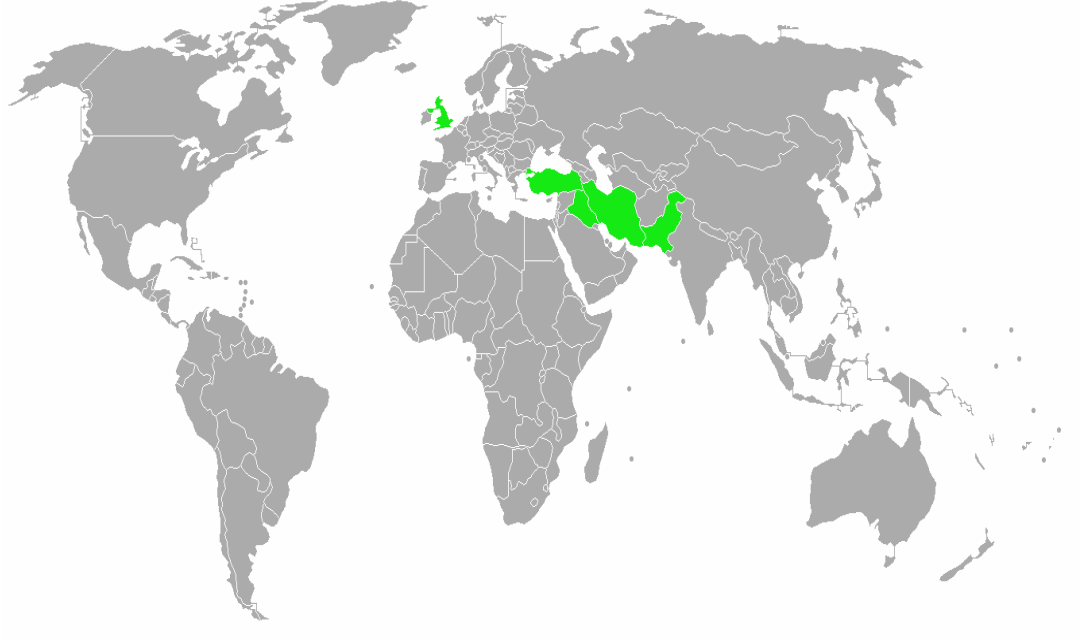
EK-I: NATO VE VARŞOVA PAKTI ÜYE ÜLKELERİ

EK-II:BAĞDAT PAKTI'NIN İMZALANMASI (24 ŞUBAT 1955)

EK-III: BAĞDAT PAKTI ÜYESİ ÜLKELER

EK-IV

CENTO'nun İzmir zirve toplantısı, ilgili devlet başkanlarını bir araya getirdi. Önde CENTO genel sekreteri, ileride solda İran Şahı ve delegeleri, karşıda Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Türk heyetinin diğer üyeleri görülüyor.

